

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОСІЄВСЬКА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА

УДК 930.25(477):[005.342:[930.251:004]"1721/1917"

ДИСЕРТАЦІЯ

**АРХІВНІ ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ
КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ 1721–1917 рр.**

029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа

02 – Культура і мистецтво

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. М. Осієвська

Науковий керівник: Касьян Владислав Володимирович, кандидат
філософських наук, доцент

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Осієвська О. М. Архівні документно-інформаційні ресурси Київської митрополії 1721–1917 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». – Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2025.

Дисертація є комплексним дослідженням, в якому проаналізовано та розкрито потенціал архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр.

У першому розділі розкриті основні теоретико-методологічні засади дослідження. В історіографічному контексті виділено три основні періоди, впродовж яких тією чи іншою мірою дослідники звертали увагу та актуалізували інформаційний потенціал зазначених архівних джерел. Перший період – від кінця XVIII ст. і до початку XX ст. – мав характер початкового ознайомлення і введення в науковий обіг окремих документів, меншою мірою комплексів документів, Київської митрополії. Він повністю припадає на період панування на українських землях державних інституцій Російської імперії. Другий період – це вже час функціонування радянської владної системи, що припадає на 1920–1991 рр. І хоча ставлення до вивчення документної бази Київської митрополії повністю визначалося ідеологічними аспектами, але у цей період варто відзначити як позитивний аспект сам факт вилучення архівів із суто церковного середовища, де вони зберігалися далеко не завжди у задовільному стані, та їх концентрування під наглядом фахівців у спеціально визначених для збереження архівах – обласних та центральних. Третій період вивчення документів як інформаційного джерела вже припадає на часи незалежності України після

розпаду СРСР. Цей період характеризується передовсім зміною методології у вивченні документів, їх більш ширшим оприлюдненням та спробами здійснити теоретичне осмислення їх як інформаційного комплексу.

Джерельною базою дослідження є широке коло різноманітних видів джерел. Архівні фонди церковних документів утворюють достатньо цілісну систему архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії, хоч і зберігаються в різних архівних установах України (Державний архів м. Києва, Державний архів Київської області, Державний архів Полтавської області, Державний архів Черкаської області, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Центральний державний архів вищих органів влади та управління та Центральний державний історичний архів України у м. Києві).

Всі документи, які містяться в цих архівах, розділено на три групи. Перша група джерел – діловодна документація Київської митрополії та органів влади Російської імперії – кількісно найбільша. Хронологічно вона охоплює період функціонування зазначеної структури тобто 1721–1917 рр. Друга група – документи особового походження – значно менш чисельна порівняно із першою групою, включає документи, що за походженням формувалися завдяки діяльності конкретних особистостей (епістолярна спадщина, щоденники тощо). До третьої групи джерел належать архівні описи, які, за функціональним призначенням, є довідником, призначеним для розкриття складу та змісту одиниць зберігання, закріплення їхньої систематизації у фонді та їх обліку.

У другому розділі досліджена управлінська документація Київської митрополії. Охарактеризована організація документів Київської митрополії, їх накопичення і зберігання від утворення єпархії і до сучасності, документів органів Київської митрополії та документації її монастирів. Розкрито інформаційний зміст цих документів.

Доведено, що розвиток, формування та організація архівів Київської митрополії пройшла в два основних етапи. На першому етапі, в період

існування самої цієї церковної структури, архіви накопичувалися і формувалися в рамках окремих установ в її складі. За цей період вироблялися певні правила щодо утримання архівів, але вони не мали системного характеру. Так само була відсутній і практичний складник у нагляді за станом архівів, їх утриманням та вдосконаленням. На другому етапі, що почався після падіння Російської імперії і початку процесу відділення церкви від держави, а потім ще й з ліквідацією церковних структур, архіви митрополії стали частиною нової архівної системи. Проте в радянський період вони були малодоступними і практично не вивчалися.

З'ясовано, що зміст документів усіх монастирів Київської митрополії – достатньо різноманітний. За змістом всі документи монастирів Київської митрополії поділено на такі групи: документи, пов'язані з внутрішнім устроєм та управлінням, інформацією про особовий склад, про монастирське господарство, церковно-релігійну діяльність, культурно-просвітницьку та добродійну діяльність і документи, в яких відображаються відносини із державною, місцевою та вищою церковною владою.

У третьому розділі досліджено значення документів Київської митрополії в контексті сучасної конструкції суспільного та культурного розвитку України. Акцентована увага на інформаційному потенціалі документів Київської митрополії стосовно розвитку культури, біографістики та інформаційного значення документів особового походження.

Виявлено, що в сучасних українських архівах представлена досить репрезентативна документальна основа щодо формування та функціонування бібліотек при церквах та монастирях Київської митрополії. Її комплексне вивчення дозволить розширити уявлення про наявну архівну базу та можливості її використання в наукових дослідженнях. Архівна документація містить значну кількість інформації щодо культурних процесів в рамках Київської митрополії. Тією чи іншою мірою, але з

церковною владою не можна не пов'язати розвиток наукових знань, літератури, музики, театру, журналістики, скульптури, архітектури, мистецтва тощо.

Підсумовано, що дослідження та опублікування документації Київської митрополії 1721–1917 рр. сприятиме не лише отриманню достовірної інформації щодо культурних процесів, але й дасть можливість розширити їх використання у міжкультурному просторі.

У четвертому розділі увагу зосереджено на цифровізації і введенні в науковий обіг архівних документів Київської митрополії. Здійснено аналіз проблем сучасних історико-церковних досліджень, власне цифровізації архівної справи України та розглянуті перспективи наукових студій.

Простежено, що оцифрування архівних документів Київської митрополії 1721–1917 рр. поступово, від 2022 р. відбувається достатньо системно в цифровізації архівів України. Насамперед оцифровуються документи, котрі містять генеалогічну інформацію (метричні книги, клірові відомості, сповідальні відомості тощо). Водночас частково здійснюється і оцифрування церковно-управлінської та іншої документації Київської митрополії. На сьогодні чітко простежується зацікавленість громадян в опублікуванні оцифрованих копій зазначених документів і наданні доступу до них 24/7. Свідченням цього є поширення значної кількості оцифрованих матеріалів чи інформації з них та їх обговорення в соціальних мережах. Для цього навіть створюються спеціалізовані сторінки та групи. При цьому поширення матеріалів відбувається на різних платформах і в різних мережах, зокрема у фейсбуці, телеграм-каналі та на спеціалізованих сайтах.

Рівень оцифрованих і опублікованих церковних документів, котрі зберігаються в українських архівах, безпосередньо впливає на інтенсифікацію їх наукових досліджень, однак, на сучасному етапі, поки що не відповідає запитам науковців та держави повною мірою.

Зроблено висновок, що оцифрування архівних документів Київської митрополії 1721–1917 рр. поступово, починаючи з 2022 р.,

відбувається достатньо системно в рамках всього процесу цифровізації архівів України. Насамперед оцифровуються матеріали, котрі містять генеалогічну інформацію (метричні книги, клірові відомості, сповідальні відомості тощо). Частково оцифровуються церковно-управлінська та інша документація Київської митрополії. Наголошено на перспективах подальших досліджень архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр. у зв'язку з цифровізацією архівної справи України загалом та оцифруванням архівних документів.

Ключові слова: архів, архівна справа, архівні документи, архівознавство, документ, документознавство, інформація, інформаційні ресурси, Київська митрополія, особовий архів, рукопис, соціальні мережі, Церква, цифровізація (оцифрування), «ARCHIUM».

SUMMARY

Osievska O. M. Archival documentary and information resources of the Kyiv Metropolis 1721–1917. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 029 «Information, library and archival affairs». – Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2025.

The dissertation is a comprehensive study that analyzes and reveals the potential of archival documentary and information resources of the Kyiv Metropolis 1721–1917.

The first section presents the main theoretical and methodological principles of the study. Attention is focused on the historiography of the selected topic, its source base and methodology.

In the historiographical context, three main periods have been distinguished, during which, to one degree or another, researchers paid attention

to and updated the information potential of the mentioned archival sources. The first period – from the end of the 18th century to the beginning of the 20th century – was of the nature of the initial acquaintance and introduction into scientific circulation of individual documents, and to a lesser extent, complexes of documents, of the Kyiv Metropolis. It completely falls on the period of domination of the state institutions of the Russian Empire on Ukrainian lands. The second period is already the time of the functioning of the Soviet power system, which falls on the years 1920–1991. And although the attitude to the study of the documentary base of the Kyiv Metropolis was completely determined by ideological moments, nevertheless, in this period the very fact of the removal of archives from a purely church environment, where they were not always kept in satisfactory condition, and their concentration under the supervision of specialists in archives specially designated for preservation – regional and central. The third period of studying documents as an information source falls on the time of Ukraine's independence after the collapse of the USSR. This period is characterized primarily by a change in the methodology of studying documents, their wider publication, and attempts to theoretically understand them as an information complex.

The source base of our study is quite wide and diverse. We can argue that the mentioned funds form a fairly integral system of archival documentary and information resources of the Kyiv Metropolis 1721–1917, although they are located in different archival institutions of Ukraine. In particular, they are located in such modern archival institutions of Ukraine as the State Archives of Kyiv, the State Archives of Kyiv Region, the State Archives of Poltava Region, the State Archives of Cherkasy Region, the Institute of Manuscripts of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine, the Central State Archives of Higher Authorities and Administration, and the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.

All documents contained in these archives can be divided into several groups. The first group of sources – the office documentation of the Kyiv Metropolis and the authorities of the Russian Empire – is the largest in terms of

quantity. Chronologically, it refers to the period of operation of the specified structure, that is, to 1721–1917. The second group – documents of personal origin – is much smaller in number compared to the first group. We include documents that were originally formed due to the activities of specific individuals. These include, for example, personal letters (epistolic heritage), diaries, etc. The third group of sources includes archival descriptions, which, according to the methodological recommendations of the State Archival Service of Ukraine in 2013, are understood as a reference book intended to disclose the composition and content of storage units, consolidate their systematization in the fund and their accounting.

The second section examines the administrative documentation of the Kyiv Metropolis. It examines the organization of the documents of the Kyiv Metropolis and the process of their preservation from the formation of the eparchy to the present day, documents of the bodies of the Kyiv Metropolis and documentation of its monasteries. Attention is also paid to the information content of these documents.

The development, formation and organization of the archives of the Kyiv Metropolis took place in two main stages. At the first stage, during the existence of this church structure itself, archives were accumulated and formed within the framework of individual institutions within it. During this period, certain rules were developed for the maintenance of archives, but they were not systemic in nature. There was also no practical component in supervising the state of the archives, their maintenance and improvement. At the second stage, which began after the fall of the Russian Empire and the beginning of the process of separating the church from the state, and then also with the liquidation of church structures, the archives of the metropolis became part of the new archival system. However, during the Soviet period they were inaccessible and practically not studied.

The content of documents of all monasteries of the Kyiv Metropolis is quite diverse. And it can be divided into several groups: documents related to the internal organization and management, information about personnel, about the

monastery economy, church and religious activities, cultural and educational and charitable activities, and, finally, documents that reflect relations with state, local and higher church authorities.

The third section examines the significance of the documents of the Kyiv Metropolis in the context of the modern construction of the social and cultural development of Ukraine. Attention is drawn to the information potential of the documents of the Kyiv Metropolis in relation to the development of culture, biographical studies and the information value of documents of personal origin.

We can state that modern Ukrainian archives present a fairly representative documentary basis for the formation and functioning of libraries at churches and monasteries of the Kyiv Metropolis 1721–1917. Its more detailed study will allow scientists to expand their understanding of the existing archival base and the possibilities of its use in scientific research. Archival documentation contains a significant amount of information about cultural processes within the Kyiv Metropolis. To one degree or another, the development of scientific knowledge, literature, music, theater, journalism, sculpture, architecture, art, etc. cannot be unconnected with church authority.

Research and publication of the documentation of the Kyiv Metropolis 1721–1917 will allow us to obtain not only more information about cultural processes, but will also provide an opportunity to expand their use in the intercultural space.

The fourth section examines the modern process of digitization and introduction into scientific circulation of archival documents of the Kyiv Metropolis. The problems of modern historical and church research, the process of digitization itself and the prospects of scientific publications are considered.

The digitization of archival documents of the Kyiv Metropolis 1721–1917 gradually, from 2022, taking place quite systematically within the framework of the entire process of digitization of the archives of Ukraine. It is mainly carried out in relation to those materials that contain genealogical information (metric books, clergy records, confessional records, etc.). At the same time, the

digitization of church-administrative and other documentation of the Kyiv Metropolis is also partially carried out. Today, the interest of the population of Ukraine in the digitization of the specified documents and their publication is clearly traced. This is evidenced by the distribution of a significant number of digitized materials or information from them and their discussion on social networks. Specialized pages and groups are even created for this purpose. At the same time, the distribution of materials takes place on various platforms and in various networks, in particular, they can be found on Facebook, Telegram Channel and on specialized sites.

Digitization of archival church documents is directly related to scientific research and its intensification, however, at this stage, it does not yet fully meet the needs of scientists and the state.

It is concluded that the digitization of archival documents of the Kyiv Metropolis of 1721–1917 is gradually, starting from 2022, taking place quite systematically within the framework of the entire process of digitization of the archives of Ukraine. First of all, materials containing genealogical information (metric books, clergy records, confessional records, etc.) are being digitized. Church-administrative and other documentation of the Kyiv Metropolis is being partially digitized. The prospects for further research into archival documentary and information resources of the Kyiv Metropolis 1721–1917 are emphasized in connection with the digitization of archival affairs in Ukraine in general and the digitization of archival documents.

Keywords: archive, archival work, archival documents, archival science, document, document science, information, information resources, Kyiv Metropolis, personal archive, manuscript, social networks, Church, digitalization, «ARCHIUM».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дослідження

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Осієвська О. М. Наукове вивчення документів Київської митрополії Синодального періоду як інформаційного джерела. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. №. 10. С. 114–123. DOI: 10.31866/2616-7654.10.2022.269472
2. Осієвська О. М. Розвиток, формування та організація архівів Київської митрополії як частини документно-інформаційних ресурсів. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2024. Вип. 65. С. 173–182. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.065.12>
3. Осієвська О. М. Цифровізація архівних документів Київської митрополії Синодального періоду та їх поширення у соціальних мережах. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 72. С. 298–311. DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.72.298>

Опубліковані праці апробаційного характеру

4. Осієвська О. М. Електронні релігійно-інформаційні ресурси як засіб соціальної комунікації. *Religion, Religiosity, Philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects: Collection of scientific works*. Edited by M. Zhurba. Montreal, 2021. Issue 12. P. 74–76.
5. Осієвська О. М. Значення документації київської митрополії синодального періоду для сучасного соціокультурного простору України. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.*, Київ, 23–

24 березня, 2022 р. / М-во освіти і науки України; Київ. ун-т культури, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. Ч. 1. С. 81–83.

6. Осієвська О. М. Науковий потенціал документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії Синодального періоду. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. аспірантів, здобувачів, магістрів (8–9 квітня 2022 р.). Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 121–124.

7. Осієвська О. М. Архівні документно-інформаційні ресурси Київської митрополії Синодального періоду та питання розвитку культури. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 березня 2022 р.). Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 233–237.

8. Осієвська О. М. Класифікація документів Київської митрополії Синодального періоду. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2023 р. У 2 ч. Ч. 1 / під ред. доц. Н. Рябухи та ін. Ч. 1. Харків : ХДАК, 2023. С. 202–204.

9. Осієвська О. М. Краєзнавчі дослідження і документальні джерела Київської митрополії в сучасних умовах. *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення*. Зб. тез і повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 219–221.

10. Осієвська О. М. Матеріали архівних церковних фондів в контексті сучасного інформаційного простору. *Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука КНУКіМ 2023* : матеріали Всеукраїнської звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 24–25 листопада 2023 р. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2023. С. 312–313.

11. Осієвська О. М. Цифровізація архівних церковних документів як засіб оптимізації наукових досліджень. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії* : матеріали Двадцятої (23–24 червня 2022 р.) та Двадцять першої (31 травня – 1 червня 2023 р.) міжнародних наукових конференцій. Київ, 2024. С. 179–180.

12. Осієвська О. М. Архівні документи Київської митрополії Синодального періоду – основа для досліджень біографічного характеру. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі*. Київ : Вид. центр КНУКІМ, 2024. С. 391–393.

13. Осієвська О. М. Особисті фонди духовенства Київської митрополії Синодального періоду. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали міжнар.наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квітня 2024 р. У 2 ч. Ч. 2 / за ред. Н. Рябухи та ін. Харків : ХДАК, 2024. С. 189–190.

14. Осієвська О. М. Збереження інформації про бібліотеки при храмах і монастирях Київської митрополії в сучасних українських архівах. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., присвяч. 95-річчю ХДАК (21–22 листоп. 2024 р.). У 2 ч. Ч. 1 / Харків. держ. акад. культури; [під ред. доц. Н. Рябухи та ін.]. Харків : ХДАК, 2024. С. 188–190.

Праці, які додатково розкривають наукові результати дисертації

15. Osiyevska O. Documents of monasteries of the Kyiv Metropolis synodal period in Ukrainian archives. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2023. Т. 8. № 4. С. 40–45. DOI: <https://doi.org/10.69587/sdc/4.2023.40>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	24
1.1. Історіографія теми дослідження	24
1.2. Джерельна база дослідження	40
1.3. Методологія дослідження.....	44
Висновки до розділу	52
РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІНСЬКА ДОКУМЕНТАЦІЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ	55
2.1. Організація документів Київської митрополії	55
2.2. Документи органів управління Київської митрополії	69
2.3. Документація монастирів та її інформаційний зміст	84
Висновки до розділу	93
РОЗДІЛ 3. ДОКУМЕНТИ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КОНСТРУКЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ	95
3.1. Інформаційний потенціал документів Київської митрополії стосовно розвитку культури.....	95
3.2. Документи Київської митрополії як основа біографістики.....	109
3.3 Документи особового походження і їх інформаційне значення.....	116
Висновки до розділу	122
РОЗДІЛ 4. СУЧАСНА ЦИФРОВІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ВВЕДЕННЯ В НАУКОВИЙ ОБІГ ДОКУМЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ.....	123
4.1. Актуальні питання сучасних українських історико-церковних досліджень.....	123
4.2. Оцифрування архівних церковних документів як засіб оптимізації наукових досліджень.....	133
Висновки до розділу	152
ВИСНОВКИ.....	154
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	161
ДОДАТОК.....	191

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДАК	Державний архів м. Києва
ДАКО	Державний архів Київської області
ДАПО	Державний архів Полтавської області
ДАЧО	Державний архів Черкаської області
ЕРІР	електронні релігійно-інформаційні ресурси
ЗМІ	Засоби масової інформації
КДК	Київська духовна консисторія
ІР НБУВ	Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ПЦУ	Православна Церква України
Укрдержархів	Державна архівна служба України
ЦДАВОУ	Центральний державний архів вищих органів влади та управління
ЦДІАУК	Центральний державний історичний архів України у м. Києві

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Архівні сховища будь-якої країни – це її стратегічні резерви, історична пам'ять її духовна спадщина народу. Адже завдяки їх використанню формуються уявлення про основи суспільного і державного життя, право на існування самих суспільства і держави. Зокрема, це стосується і таких важливих відносин як суспільно-церковні та церковно-державні.

Найбільш цінна інформація, яка використовується в наукових, соціальних чи політичних цілях, передовсім міститься у тих документах, які виконують функції первинного джерела. За допомогою цих документів з'ясовується реальна картина тих процесів, які безпосередньо впливають на розвиток суспільства і держави. Ці документи, після їх службового використання, потрапляють до архівів. І в подальшому вони служать основою для вивчення будь-якого суспільного процесу чи явища.

Від перших років незалежності і до сьогодні в розвитку українського суспільства та державності одну з головних ролей (як позитивних, так і негативних) відігравали процеси, пов'язані із діяльністю різноманітних структур релігійного характеру. І хоча у ст. 35 Конституції України міститься положення про відділення церкви від держави, тим не менше, воно аж ніяку не свідчить про відсутність взаємовпливу між ними. При цьому в українському суспільному просторі панівну роль відіграють відносини, пов'язані із християнством, насамперед з православним (за соціологічною інформацією 2015 та 2021 рр., до православних в Україні традиційно себе зараховують близько 73% громадян¹). Відтак особливого значення набувають ті документи, за допомогою яких можна оцінити діяльність православних церковних організацій.

---

¹ Православ'я домінує: які релігії присутні в Україні. Статистика. URL: <https://tinyurl.com/2wfr9jaz> (дата звернення: 01.10.2022).

Оскільки в сучасних українських умовах питання ролі у суспільному житті Церкви набуло ідеологічного значення, його розгляд та представлення в науковому і політичному дискурсі потребує широкого вивчення та оприлюднення на основі інформаційних ресурсів наявної архівної та бібліотечної мережі. І насамперед це стосується документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії періоду XVIII – початку XX ст. Це пов'язано з тим, що саме в 1721–1917 рр., була сформована та система церковної організації на теренах України, яка стала основою і для сучасної такої організації, що отримала потужний поштовх для розвитку вже після завершення панування радянської державної системи.

Відсутність комплексного дослідження системи та потенціалу архівно-документних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр. створює можливість для маніпуляцій суспільною думкою та фальсифікації висновків у дослідженнях, що стосуються суспільно-церковних та церковно-державних відносин. Також важливо акцентувати, що ці архівні ресурси є частиною документальної пам'яті українського народу зокрема і частиною документальної пам'яті всього людства загалом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана у рамках цільових комплексних програм науково-дослідницької роботи Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) «Актуальні проблеми інформаційно-комунікаційної науки й освіти» (державний реєстраційний номер 0118U100212) та «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа як предмет комплексного дослідження: теорія, історія, практика» (державний реєстраційний номер 0124U001231), і пов'язана з планом наукової і навчально-методичної роботи кафедри інформаційної діяльності та зв'язків з громадськістю КНУКіМ.

Мета дослідження – визначення ролі документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії у формуванні історичної пам'яті, духовної культури та національної ідентичності з метою створення аналітичної бази

для подальшої цифровізації та інтеграції архівних матеріалів до наукового обігу й відкритих інформаційних систем.

Досягнення поставленої мети визначило вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати історіографічну та джерельну бази вивчення архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії;
- з'ясувати умови і процес формування архівних комплексів Київської митрополії;
- визначити потенціал документно-інформаційних ресурсів щодо управлінських та інших структур Київської митрополії;
- охарактеризувати документацію Київської митрополії в контексті соціально-культурних процесів в Україні;
- висвітлити процес оцифрування архівних документів Київської митрополії;
- окреслити перспективи подальших досліджень архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії у зв'язку з цифровізацією архівних установ України;
- розробити рекомендації щодо можливого вдосконалення деяких аспектів сучасної архівної справи.

Об'єкт дослідження – архівні документно-інформаційні ресурси, що стосуються діяльності Київської митрополії у період 1721–1917 рр., які зберігаються в державних, церковних та інших архівних установах.

Предмет дослідження – зміст, структура, типологія, інформаційний потенціал і джерелознавче значення архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр., а також форми їх збереження, доступу, обліку та використання в науковій, культурній та освітній діяльності.

Географічні рамки вкладаються у той простір, що займала Київська митрополія впродовж 1721–1917 рр. Проте, якщо у XVIII ст. ці межі не були сталими, що було пов'язано із зовнішньополітичними змінами внаслідок агресивної політики Російської імперії проти Речі Посполитої, то у XIX – на

початку ХХ ст. вони вкладалися в адміністративно-територіальні кордони Київської губернії. На сьогодні ці рамки охоплюють Київську та Черкаську області, частково – Чернігівську та Полтавську області України.

Хронологічні рамки дослідження мають подвійний характер. Передовсім вивчено сучасний стан документно-інформаційних ресурсів та їх потенціал, що проєктується на період функціонування архівів України після розпаду СРСР (від 1991 р. по теперішній час). Однак, вивчаються ті документи, що створювалися і перебували в управлінському церковному обігу в часи перебування Київської митрополії в складі Російської імперії (1721–1917 рр.). Таким чином, нижня межа – 1721 р. як час початку формування системи документів Київської митрополії в нових умовах; верхня межа – 2024 р. як час завершення цифровізації описів документів Київської митрополії в архівах України та прийняття Кабінетом Міністрів України «Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року».

Методи дослідження. Методологія ґрунтується на принципах і методах, які визнано засадничими. Застосування міждисциплінарних підходів до досліджуваного предмета сприяло вивченню документних фондів сучасних архівів України, в яких зберігається документальна спадщина функціонування Київської митрополії 1721–1917 рр. з архівознавчої, джерелознавчої, документознавчої, інформологічної, культурологічної, мистецтвознавчої, соціокомунікаційної, філософської позицій.

Міждисциплінарність студіювань сприяла багатоаспектному розкриттю складу, змісту та інформаційної цінності архівних документів Київської митрополії як невід’ємного складника національних архівних ресурсів. До базових засад дослідження належать принципи історизму, об’єктивності, всебічності та комплексності. Зокрема, принцип історизму уможливив дослідження процесів, пов’язаних з архівною справою

відповідно до реалій сьогодення зв'язок і простежити залежність від загальносуспільного розвитку і націєтворення тощо.

Проблемно-хронологічний метод дозволив розглянути дослідження архівів Київської митрополії відповідно до тих проблем, які виникають у зв'язку із виникненням, функціонуванням, вдосконаленням, збереженням та використанням не лише в конкретний період, але й в історичній динаміці (тобто впродовж 1721–1917 рр. та вже в рамках інших соціально-політичних систем). Порівняльно-історичний метод сприяв виявленню відмінних та подібних риси процесів, пов'язаних із розвитком архівних систем, причому на різних хронологічних етапах.

Застосування цього методу дозволило прослідкувати еволюцію архівів та наукових досліджень в різних політичних умовах (в період імперії, в радянських період, у сучасний період). Порівняльно-історичний метод дозволив з'ясувати ще й тенденції розвитку наукових знань стосовно архівів Київської митрополії в цілому та її окремих структур і інститутів. Логічний метод застосовано при визначенні та розкритті об'єктно-предметної сфери дослідження.

Джерелознавчі методи (джерелознавчого пошуку, критичний і евристичний) дозволило виявити інформаційні можливості архівні документно-інформаційних ресурси Київської митрополії 1721–1917 рр. та комплексно їх опрацювати. Методи аналізу та синтезу уможливили розкриття особливостей створення, видового складу, інформаційного та джерельного потенціалу документів Київської митрополії 1721–1917 рр., які зберігаються в українських архівних установах, та констатувати, що опублікування цифрових копій таких матеріалів, їхніх уніфікованих описів на вебсайтах фондоутримувачів та сайтах у сприятиме популяризації культурної спадщини українського народу, зменшенню маніпуляцій про цей період життя українського суспільства, дослідженню актуальних проблем історії і сучасності.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації *вперше*:

– здійснено комплексне дослідження архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр. як цілісного історико-інформаційного масиву, що репрезентує церковне, суспільне, культурне й освітнє життя Правобережної та Лівобережної України в період синодального управління;

– визначено структуру, класифікацію, типологічні особливості та інформаційний потенціал архівних фондів, пов'язаних із діяльністю Київської митрополії, які раніше не були предметом окремого дослідження;

– розкрито джерелознавче значення малодосліджених або неопублікованих документів (наприклад, митрополичого листування, звітів, візитацій, клірових відомостей тощо) для реконструкції регіональних аспектів релігійного та суспільного життя;

– проаналізовано сучасний стан збереження, доступу та цифрової репрезентації архівних ресурсів, що відкриває перспективи їх інтеграції в науково-інформаційний обіг;

– обґрунтовано теоретико-методологічну модель опрацювання архівних документів релігійного походження як джерел з високим рівнем історико-культурної інформативності;

– досліджено поширення оцифрованих архівних документів Київської митрополії у соціальних мережах;

– здійснено визначення поняття «електронні релігійно-інформаційні ресурси»;

уточнено та доповнено:

– класифікацію документів Київської митрополії за хронологічними, функціональними та структурно-організаційними критеріями;

набули дальшого розвитку:

– питання цифровізації архівних документів.

Практичне значення одержаних наукових результатів полягає в можливості використання їх для вдосконалення архівного обліку, опису та класифікації документів релігійного походження, зокрема в архівах, бібліотеках, музеях та інформаційних центрах; сформовані висновки та аналітичні матеріали можуть слугувати основою для створення цифрових колекцій і тематичних електронних ресурсів, спрямованих на збереження та популяризацію культурної спадщини. Зібрані та систематизовані матеріали можуть бути використані в краєзнавчих, історико-релігієзнавчих і культурологічних дослідженнях, а також у підготовці наукових і науково-популярних публікацій. Результати дослідження сприяють поглибленню розуміння історії Української Православної Церкви, особливо в контексті її адміністративної, освітньої та соціальної діяльності у XVIII – на початку ХХ ст.; напрацювання можуть стати основою для розробки проєктів з цифровізації архівних фондів та створення доступних онлайн-ресурсів, орієнтованих на наукову спільноту, освітян і широке коло користувачів.

Наукові висновки та результати дослідження суттєво доповнюють і збагачують сучасні знання про потенціал документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр. Їх доцільно використати у навчальному процесі профільних закладів вищої освіти при підготовці лекційних і спеціальних курсів, навчально-методичного забезпечення дисциплін інформаційно-комунікаційного та культурологічного спрямування, зокрема в системі підготовки та перепідготовки фахівців зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа».

Особистий внесок здобувача. Запропоноване дослідження є особистим напрацюванням дисертанта. Наукові праці, які розкривають основні положення дисертації, є одноосібними. Усі наукові положення, висновки та пропозиції, що виносяться на захист, є результатом авторських наукових розвідок.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: «Релігія,

релігійність, філософія та гуманітаристика в сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспект» («Religion, Religiosity, Philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects»)» (Монреаль, 2021), «Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні» (Київ, 2022), «Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство» (Київ, 2022), «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі» (Київ, 2022), «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії» (Київ, 2022), «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку». (Харків, 2023), «Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення» (Київ, 2023), «Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука КНУКіМ 2023» (Київ, 2023), «Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі» (Київ, 2024), «Культура та інформаційне суспільство XXI століття» (Харків, 2024), «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харків, 2024).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено у 15 одноосібних публікаціях, з яких: 3 статті – у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», 11 праць апробаційного характеру, 1 праця, що додатково висвітлює зміст дисертації.

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (311 найменувань), додатку. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, основного тексту – 145 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія теми дослідження

Вивчення інформаційного потенціалу церковних архівів Київської митрополії почалося ще від кінця XVIII ст. І з тих пір цьому питанню присвятили свої праці дослідники різних наукових напрямів та наукових шкіл. Цю тематику переважно студіювали дослідники, життя і діяльність яких була пов'язана з українськими землями. Зарубіжні вчені до нього практично не зверталися.

Насамперед слід відзначити наявну на сьогодні достатньо широку загальну базу історіографії церковних структур Київської митрополії, що базувалася на вивченні архівних документів і тією чи іншою мірою характеризувала наявні документно-інформаційні ресурси у певний період. За формою оприлюднення вона класифікована такі групи: 1) наукові статті та брошури; 2) виступи та публікації наукових конференцій; 3) популярні, серед яких – конфесійні публікації (які не мають наукового характеру; відображалися в газетних публікаціях, популярних часописах, брошурах та книгах); 4) дисертаційні дослідження; 5) наукові монографії; 6) інтернет-ресурси; 7) довідкові видання.

У цих формах були відображені публікації різних напрямів і різного змісту. Проте, перспективи використання контенту інтернет-ресурсів в майбутньому передбачають можливість формування нового напрямку в історіографії. Водночас історіографічна база не має чітко вираженого географічного характеру, оскільки українські вчені неодноразово публікували результати своїх досліджень і за межами України, зокрема в російських, білоруських, польських та ін. виданнях.

Дослідження архівів від самого початку появи перших наукових праць переслідувало передовсім ідеологічні цілі. В результаті створювалися дослідження, що мали на меті використання отриманої інформації не заради об'єктивних висновків, а заради створення праць, спрямованих на обґрунтування російської імперської ідеї. Це і є якраз той випадок, щодо якого С. Павленко зазначав: «Нерідко автори <...> перекручували або замовчували окремі факти, а нерідко вигадували те, чого насправді не було, і т.ін.»².

Тому то й постаті перших дослідників у цій сфері достатньо знакові – це російський політик і державний діяч Микола Бантиш-Каменський (1737–1814) та представники вищої церковної російської ієрархії пензенський єпископ Амвросій (Орнатський) (1778–1828) та київський митрополит Євгеній (Болховітінов) (1767–1837).

Свідченням значного інтересу російської влади до українських церковних архівів у цей час є інформація про дозвіл її представникам пошуку та вилучення із сховищ українських церковних структур Києва давніх документів. Ця політика почала проводитися ще з 1720 р.³ і була регулярною. Зокрема, маємо таку ж інформацію й щодо початку ХІХ ст.: з цього приводу київський митрополит Серапіон (Александровський) вів листування із Московським університетом⁴.

Лише у 1850–1860-х роках вивчення українських церковних архівів набуває більш-менш системного характеру. Предтечею цього спочатку стало створення Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у 1843 р., при створенні якої наголошувалося і на тому, що необхідно здійснювати пошук документів й у монастирських архівосховищах⁵.

---

² Історичне джерелознавство / авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ : Либідь, 2002. С. 81.

³ Н. В. К истории церковных и монастырских архивов. *Киевская старина*. 1891. № 7. С. 148–151.

⁴ Ластовська О. Книжки і книжкова справа в Києві на початку ХІХ століття. *Софійський часопис*. 2022. Вип. 6. С. 218.

⁵ Київський центральний архів давніх актів. 1852–1943. Т. 1. Київ, 2002. С. 61.

До цього процесу активно долучився тодішній український культурний діяч Пантелеймон Куліш (1819–1897). Вже наступним кроком стало створення у 1852 р. Київського центрального архіву давніх актів. Щодо власне церковних архівів, то на них центральна російська влада звернула увагу тільки у 1865 р., коли було створено комісію для організації Синодального архіву у Санкт-Петербурзі⁶. Звісно, цей факт призвів і до приділення більшої уваги місцевим архівам, зокрема і в Київській єпархії.

Проте, це були заходи, пов'язані з метою збереження архівних документів. Все ж таки безпосередніми поштовхом до вивчення інформації архівних документів Київської митрополії, з нашої точки зору, стало запровадження в рамках тодішньої Київської єпархії видань хоч і церковно-релігійного характеру, проте з історичними рубриками. Такими виданнями стали «Руководство для сельских пастырей» (1861) та «Киевские епархиальные ведомости» (1861). До їх видання були безпосередньо причетні такі відомі українські діячі як Петро Лебединцев (1820–1896) та Феофан Лебединцев (1828–1888). Проривом у використанні інформації архіву київської консисторії стало опублікування в 1864 р. відомої праці краєзнавчого характеру її діловода Лаврентія Похилевича (1816–1893) «Сказання про населені місця Київської губернії».

Саме завдяки цим дослідникам та їх публікаціям інформаційний потенціал церковних документів вперше був представлений і розкритий для подальших наукових досліджень. Головним наслідком їхньої діяльності стала публікація значної кількості церковних документів Київської митрополії (повністю та уривками) та введення до наукового обігу нової інформації різноманітного ґатунку – економічної, соціокультурної тощо. Опубліковані матеріали до сих пір представляють значний інтерес для науковців і постійно ними використовуються.

---

⁶ Архівознавство / гол. ред. Я. Калакура. Київ, 1998. С. 42.

Характерною рисою російської імперії епохи проведення реформ стала поява різноманітних наукових товариств. Їх систематична діяльність в опрацюванні архіві прийшла на зміну аматорам-одиначкам та популяризаторам наукових знань.

Тут варто погодитися із В. Бездрабко, що в той час «масово поширювалася практика збирання й систематизації документів, їхнього наукового опрацювання та дослідження, видання з метою популяризації історичних знань, ствердження ідентифікуючих процесів епохи становлення європейських націй.

Активними провідниками більшості подібних заходів стали археографічні комісії, церковно-історичні й історико-філологічні товариства, інші наукові об'єднання»⁷. У Києві, зокрема, такою організацією стало Київське церковно-історичне та археологічне товариство й Історичне товариство Нестора-літописця, створені у 1872 р. Звісно, у сфері інтересів їхніх членів опинилися й церковні архіви, де було виявлено значну кількість документів історичного значення. Серед дослідників, котрі безпосередньо займалися виявленням та оприлюдненням документів, пов'язаних з історією Київської митрополії, – Степан Голубєв, Петро Лашкар'єв, Петро Лебединцев, Федір Тітов та інші⁸.

Стан церковних архівів у ХІХ – на початку ХХ ст. без перебільшення варто охарактеризувати як незадовільний. Умови, з якими зіткнулися дослідники в процесі виявлення документів, вказували на можливість втрати навіть тих матеріалів, які ще були доступні до вивчення та оприлюднення.

Надзвичайно яскравим свідченням цього є публікація у 1905 р. українського історика В. Пархоменка (1880–1942), в котрій він описував свої враження від роботи з монастирськими і церковними архівами за рік до

---

⁷ Бездрабко В. До історії формування документознавства в Російській імперії. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2011. Т. 19. Кн. 1. С. 7.

⁸ Крайній К. Київське церковно-історичне та археологічне товариство, 1872–1920. *Лаврський альманах*. 2001. Вип. 4. Спецвип. 1. 104 с.

цього і пропонував з метою порятунку документів у них створити щось на зразок «центрального малоросійського архіву». Насамперед дослідника неприємно вразила загальна ситуація з документами в «архіві старих справ при Київській духовній консисторії». Так як він її описує, свідчить, що значна частина архівних документів, а, відповідно, й цінної інформації, просто загинула: «Архів відкритий, але дверей у ньому немає. <...> Темно і брудно у цьому приміщенні. <...> Справи у повному безладі, деякі підгнили. Нема опису справ, нема жодної системи у підборі справ. <...> На жаль, багато вже розтягнуто (про що мені заявляли в Київ. дух. академії), так як нагляду за цим архівом жодного не існує»⁹.

Радянський період розвитку науки, від 1920-х до 1991 р. відзначається пануванням ідеологічного тиску у всіх дослідженнях, що впливало не лише на вибір теми, а й на оцінку та використання інформації з історичних джерел. Відповідно, вивчення архівних документів Київської митрополії можливе лише було лише за умови їх вибіркового оприлюднення та специфічного трактування.

Варто констатувати лише поодинокі дослідження їх інформаційного змісту в роки радянської влади, зокрема у 1920-х роках, коли тоталітарна влада ще не утвердилася на українських землях¹⁰. Заразом, слід наголосити, що позитивним аспектом цього часу стали масові надходження церковних документів до державних архівосховищ, завдяки чому була забезпечена значно більша їх збереженість.

У науковому ж плані найбільш допустимим у цей час вважалося оприлюднення тієї інформації, яку можна було трактувати лише в контексті «класової боротьби» та «експлуаторської ролі» духовенства. Тим не менш, слід відзначити заслугу таких вчених як О. Крижанівський (1944–2010) та В. Мордвінцев, котрі навіть у тих умовах змогли представити і широко розкрити інформаційний потенціал тих документів церковних

---

⁹ Вл. П-ко. Несколько слов о малороссийских архивах. *Киевская старина*. 1905. № 2. С. 136–138.

¹⁰ Федоренко П. До історії монастирських архівів. *Архівна справа*. 1929. № 9–10. С. 102–104.

структур Київської митрополії, які були дотичні до їх господарчої діяльності.

Оскільки в радянський час не здійснювалося вивчення системи документів церковних структур і їх не прийнято було характеризувати, дослідники могли лише вказувати на їх інформаційний потенціал, проте, знову ж таки, винятково з ідеологічної позиції.

Саме тому, наприклад, О. Крижанівський і зазначав, що у документах містяться «дані про соціально-економічне становище монастирських селян, їх антифеодальну й визвольну боротьбу»¹¹. В подальшому вчений продовжив свою наукову діяльність і у 1993 р. на сторінках часопису «Архіви України» він опублікував статтю, присвячену джерелам соціально-економічного характеру, в якій ще раз підкреслив «велику інформативність всього комплексу згаданих документів, більшість яких ще чекає на своїх дослідників»¹².

Після відновлення незалежності в 1991 р. українські науковці поступово звертають все більше уваги саме на архівні документи як інформаційну основу наукових досліджень з історії Церкви взагалі та Київської митрополії, зокрема.

Чи не вперше, на інформаційний потенціал документів, пов'язаних з діяльністю цих структур, у 1994 р. звернув увагу В. Ульяновський, котрий здійснив їх класифікацію і спробував охарактеризувати кожен групу джерел (актові джерела, епістолярні документи, наративні джерела, спеціальні джерела, зображальні джерела). При цьому він відзначив, що «за рівнем інформативності й об'єктивності <...> актові джерела <...> вважаються найбільш цінними»¹³.

---

¹¹ Крижанівський О. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.). Київ : Вища школа, 1991. С. 7.

¹² Крижанівський О. Джерела до соціально-економічної історії церкви на Правобережній Україні (XVIII – перша половина XIX століття). *Архіви України*. 1993. № 1–3. С. 79.

¹³ Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1. Київ : Либідь, 1994. С. 9.

Тоді ж, у 1990-х роках, до широкого вжитку вводиться і поняття «церковний архів» (воно було відоме та використовувалося й у ХІХ ст., проте його розуміння саме наприкінці ХХ ст., у зв'язку з розвитком архівної справи, суттєво змінилося), хоча теоретичного обґрунтування воно, поки що, і не знаходить.

Зокрема, чи не вперше це питання підняв у листопаді 1996 р. В. Ульяновський на Всеукраїнській конференції «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи» у виступі «Церковні архіви України: історія, проблеми реконструкції та джерелознавчі класифікації».

Продовжуючи цю проблематику у 2001 р. М. Довбищенко виділив три основні види церковних архівів:

- 1) єпископські архіви;
- 2) монастирські архіви;
- 3) парафіяльні архіви¹⁴.

На нашу думку, це був дещо спрощений підхід (можливо, тому, що автор не враховував сучасний стан архівів, а орієнтувався винятково на їх минуле) до проблеми, тим не менше, він був, усе ж таки, однією із перших спроб у теоретичному осмисленні поняття. Більш розширена і точніша схема була запропонована у 2002 р. К. Климовою¹⁵.

1990-ті роки в історії української науки відзначилися появою перших дисертаційних досліджень, пов'язаних із функціонуванням Київської митрополії та широким використанням саме архівної інформації. Як правило, ці праці з'являлися при закладах вищої освіти. Серед цих досліджень наявні роботи В. Ластовського (1998), І. Лимана (1996), В. Мордвінцева (2000), В. Перерви (2001), О. Спінула (1998), М. Харишина (1995), О. Шевченко (1996) та ін.

---

¹⁴ Довбищенко М. Українські церковні архіви литовсько-польської доби: історична доля та перспективи реконструкції. *Архіви України*. 2001. № 6 (248). С. 10–23.

¹⁵ Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Матяш, К. Климової. Київ, 2002. С. 200.

Зокрема, у В. Ластовського представлена інформаційна характеристика монастирських фондів Київської митрополії, що знаходяться у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві¹⁶, а в дисертаційному дослідженні Володимира Перерви – інформаційну характеристику документації Київської духовної консисторії. Наголосимо, останній зазначав, що «всеосяжність функціональних обов'язків КДК визначає і її надзвичайно широкий спектр архівних покладів. Лише один архівний фонд цієї установи, котрий під № 127 зберігається у Центральному державному історичному архіві м. Києва, нараховує більше двохсот тисяч справ»¹⁷.

Окрім закладів вищої освіти, у 1990-х роках центрами розвитку відповідних наукових напрямів були й інші наукові та державні установи. Задля більш злагодженої і ефективної діяльності між ними у 1995–1996 рр. було налагоджено міжгалузеву співпрацю¹⁸.

Сприяла цьому і поява нових видань: наприклад, у 1996 р. – «Студії з архівної справи та документознавства» при Головному архівному управлінні Кабінету міністрів України та Українському державному науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства. Особливо слід відзначити у цій серії видання 2001 р. (т. 7), присвячене 2000-літтю Різдва Христового. Тоді на його сторінках були опубліковані ґрунтовні статті теоретичного та практичного значення, в яких порушені актуальні питання, пов'язані з характеристикою архівної системи Київської митрополії.

Серед них слід відзначити праці Г. Папакіна, К. Климової, С. Кагамлик, О. Крижановського та ін. Зокрема, на увагу заслуговує

---

¹⁶ Ластовський В. Православна церква у суспільно-політичному житті України XVIII ст. (Переяславсько-Бориспільська єпархія) : монографія. Черкаси : ЧГУ, 2002. С. 16.

¹⁷ Перерва В. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці XVIII – XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Перерва Володимир Степанович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. С. 16.

¹⁸ Ляхоцький В. Основні напрями діяльності Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1996. Том 1. С. 12.

публікація Г. Папакіна, в котрій була створена загальна картина наявності церковних фондів та їх інформаційного потенціалу в усій архівній системі України. Зокрема він відзначав і потужність фондів тих структур, що належали до Київської митрополії 1721–1917 рр.¹⁹

Попри весь успішний процес розвитку наукових знань у 1990-х роках, все таки, справжній прорив у вивченні архівних документів Київської митрополії розпочався тільки у 2000-х роках. З'являються праці теоретичного і практичного характеру. При цьому, фактично, ці дослідження значно розширюють предмет самого поняття «церковний архів» (термін, який вживається в науковому обігу ще у ХІХ ст.).

Зауважимо, до нинішнього часу воно ще не остаточно визначене у науковому середовищі, тим не менше, теоретичну основу під нього вже було закладено. На цей аспект звернув увагу В. Ластовський у 2008 р. Здійснивши аналіз наукових досліджень та спираючись на чинну архівну практику він запропонував власне трактування поняття «церковний архів»: це –

«1) комплекс документальних матеріалів, зосереджених у відповідній церковній інституції, котрий має безперервну історію накопичення;

2) умовна назва комплексу документальних матеріалів, що зосереджений у державному архіві у фондових зібраннях і стосується історії та організації конкретних церковних інституцій – консисторій, монастирів, церков і т. п.»²⁰.

Значну роль у поглибленні знань із означеної проблеми в цей період стали відігравати українські науково-освітні та державні інституції, при яких стали проводитися регулярні наукові конференції. Серед таких слід відзначити насамперед архівні установи, зокрема Укрдержархів (Державна архівна служба України), Центральний державний історичний архів

---

¹⁹ Папакін Г. Церковні фонди християнських конфесій у складі Національного архівного фонду України: структура, зміст, історія надходження. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2001. Т. 7. С. 7–13.

²⁰ Ластовський В. Між суспільством і державою. Київ : НКПІКЗ, 2008. С. 57.

України у м. Києві та інші, та установи культурно-освітнього напрямку, зокрема Національний заповідний «Софія Київська», Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник (з 2021 р. – Національний заповідник «Києво-Печерська лавра») та інші.

У значній кількості публікацій, що з'являються за результатами їх діяльності, так чи інакше використовуються та характеризуються ті документи із сучасних архівів, що мають відношення до Київської митрополії. В останніх випадках найчастіше використовуваними стають матеріали із фондів 127 («Київська духовна консисторія») та 128 («Києво-Печерська лавра»).

Одним з вагомих наукових результатів у дослідженні інформаційного потенціалу архівних матеріалів стало упорядкування тематичних покажчиків фонду 128 ЦДІАУК, здійснене С. Кагамлик у 2007–2008 рр. під назвою «Архів Києво-Печерської лаври та заповідника»²¹. Власне, серед довідково-інформаційних видань такого плану воно є чи не єдиним на сьогодні в Україні.

С. Кагамлик запропонувала всі документи фонду 128 варто розділити на такі основні групи:

- 1) устрій та управління Києво-Печерської лаври;
- 2) особовий склад (зокрема й склад приписних монастирів);
- 3) монастирське господарство,
- 4) церковно-релігійна діяльність;
- 5) культурно-просвітницька діяльність;
- 6) видавнича діяльність;
- 7) добродійна діяльність;
- 8) пожертвування на користь Лаври²².

---

²¹ Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника. Вип. 1. Іменний покажчик / упор. С. Кагамлик. Київ, 2007. 383 с.; Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника. Вип. 1. Предметно-тематичний покажчик / упор. С. Кагамлик. Київ, 2008. 359 с.

²² Кагамлик С. Архівні студії Києво-Печерської лаври. *Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника*. Вип. 1. Предметно-тематичний покажчик. Київ, 2008. С. 13.

У цей же період з'явилася і публікація О. Крайньої «Функціонування архіву Києво-Печерської лаври в контексті розвитку архівної справи»²³, незаслужено обійдена пізнішими науковими дослідженнями. Дослідниця у своїй роботі, між іншим, зазначила, що «сучасний фонд «Києво-Печерська лавра ЦДІАК України визнається одним з найкраще збережених цілісних комплексів монастирських архівів України, хоча у первісному вигляді (мається на увазі стан на кінець 1922 р.) залишитися він не міг»²⁴.

В останні десятиліття в українській науці з'явилося достатньо значна кількість публікацій, присвячених діяльності православних монастирів Київської митрополії. Однак, аналіз наявної архівної бази комплексно практично відсутній. Варто акцентувати, що дослідниками зверталася увага на окремі архівні фонди і документи окремих монастирів, що в них зберігаються, зокрема в працях С. Кагамлик, Ю. Маринівського, О. Ластовської та ін.²⁵

У сучасних наукових дослідженнях частково розкриваються лише окремі питання розвитку, формуванню та організації архівів Київської митрополії. У радянський період ця тема взагалі не була предметом наукового дослідження. Вже в період незалежності ця проблематика частково розглядалася у цілому ряді публікацій, зокрема С. Кагамлик, І. Климової²⁶, Г. Папакіна, О. Ластовської та іншими.

Однак, у цих дослідженнях авторами зачіпалися тільки окремі аспекти формування архівів Київської митрополії як цілісної системи, тим більше не зверталася увага на їх долю вже в радянський і сучасний період.

---

²³ Крайня О. Функціонування архіву Києво-Печерської лаври в контексті розвитку архівної справи. *Лаврський альманах*. Вип. 22. Київ, 2008. С. 64–77.

²⁴ Там само. С. 72.

²⁵ Кагамлик С. Архівні студії Києво-Печерської лаври. *Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника*. Вип. 1. Предметно-тематичний покажчик. Київ, 2008. С. 4–80; Маринівський Ю. Черкаська минувшина. Кн. 1: Православні монастирі на терені Черкаської області до 1917 року. Черкаси, 1997. 210 с.; Ластовська О. Матеріали Державного архіву Черкаської області як джерело з історії Православної церкви XVIII – поч. XX ст. *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії*: матеріали Третьої всеукр. наук. конф. Київ: Логос, 2005. С. 27–31.

²⁶ Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Матяш, К. Климової. Київ, 2002. 612 с.

Цифровізація архівів та оцифрування архівних документів останніми роками неодноразово ставала темою для наукових досліджень. Щоправда, слід зауважити, що ця тема більше розглядалася крізь призму загальних проблем діяльності архівних установ. Серед вагомих наукових студій варто назвати публікації Г. Боряка²⁷, Л. Бутко та Д. Василенко²⁸, Я. Калакури та М. Палієнко²⁹ та інших. Питання збереження цифрових копій архівних документів, доступу та відкритості цифрових архівів детально вивчено Ю. Горбанем, О. Каракоз і Л. Прокопенко³⁰. Адже архівні документно-інформаційні ресурси Київської митрополії 1721–1917 рр., окрім друкованих і рукописних документів, містять малюнки, креслення і світлини.

І водночас стосовно оцифрування архівних документів Київської митрополії 1721–1917 рр. та їх поширення у соціальних мережах публікацій на сьогодні не спостерігається. Частково питання оцифрування церковних документів висвітлювалося у дисертаційному дослідженні О. Артеменкової³¹, котра ґрунтовно і комплексно вивчила інформаційні технології як інструмент популяризації генеалогічних досліджень в українських архівних установах.

Документи Київської митрополії 1721–1917 рр., накопичені українськими архівними установами, є неповторним надбанням української духовної культури, цінним першоджерелом інформації про відповідний історичний період, еволюцію православної церкви в Україні, розвитку

---

²⁷ Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів. *Архіви України*. 2002. № 4–6. С. 141–169.

²⁸ Василенко Д., Бутко Л. Пріоритетні напрями цифровізації архівної справи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 4. С. 32–38. DOI 10.32461/2409-9805.4.2021.249322.

²⁹ Калакура Я., Палієнко М. Концептуалізація електронного архівознавства в контексті цифровізації українського суспільства. *Архіви України*. 2021. Вип. 3. С. 36–65.

³⁰ Горбань Ю., Каракоз О., Прокопенко Л. Трансформація архівної справи в інформаційно-цифровому суспільстві. *Український інформаційний простір*. 2024. №2 (14). С. 76–88. DOI: 10.31866/2616-7948.2(14).2024.330035

³¹ Артеменкова О. Інформаційні технології як інструмент популяризації генеалогічних досліджень в архівах України : дис. д-ра філософії / Олена Миколаївна Артеменкова ; КНУКіМ. Київ, 2023. 212 с

мережі освітніх закладів, функціонування бібліотек. Має рацію Ю. Горбань, що «нині вкрай необхідно осмислити місце і значення цього процесу в сучасній культурі, глибоко усвідомити його специфіку, виявити напрями його розвитку, осмислити традиційні та інноваційні технології»³².

Також необхідно відзначити ще й цілу низку інших сучасних досліджень, які дотичні до теми дисертації. Так, надзвичайно важливими у її контексті є ті праці, котрі засновані на архівних джерелах та водночас розкривають на їх основі процес функціонування Київської митрополії та життя її духовенства.

До таких праць, наприклад, відносяться публікації В. Дмитренка³³. Зокрема, у статті щодо вивчення антропоніміка парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII ст. на базі сповідних росписів (церковно-облікових документів, у яких парафіяльні священники записували відвідування вірянами сповіді та причастя), дослідник акцентує, що це був час розвитку ранньо-модерного українського суспільства, але до сьогодні «антропонімічні характеристики парафіяльного духовенства Київської митрополії спеціально не вивчалися»³⁴.

Оскільки вивчення архівів неможливе без сучасних досліджень щодо їх розвитку та місця в сучасному світі, вагоме теоретичне значення для обраної теми дослідження мали публікації Н. Залеток, котра звертала увагу

³² Горбань Ю. І. Зберігання книжкових пам'яток як культурних цінностей у бібліотеках України : монографія / рецензенти: Т. О. Долбенко, В. А. Маркова, О. О. Каракоз, М. П. Зніщенко. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. С. 4.

³³ Дмитренко В. Антропоніміка парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 5–10. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/2.2>; Lukyanenko O., Dmytrenko V., Dmytrenko V. Conflicts in the Families of Parish Priests in 18th Century Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2023. Vol. 43. Iss. 5. P. 69–85. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2418>; Dmytrenko V. The price of the «spiritual breads» in the Pyriatyn protopopy of the second half of the XVIII th century. *Культурологічний альманах*. 2023. № 1. С. 2–8. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.1>; Дмитренко В. «А при тій церкві піп з попадею»: повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2023. 304 с.

³⁴ Дмитренко В. Антропоніміка парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 5–10. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/2.2>

на питання вдосконалення архівної системи України та її зв'язок із архівами сучасного Європейського Союзу³⁵, та Л. Левченко, котра вивчала питання реформування архівів та змогла представити архіви у їх загальноцивілізаційному значенні та розвитку³⁶.

Оскільки документи Київської митрополії 1721–1917 рр. – це переважно рукописи, котрі зберігаються в сучасних архівах, важливою є також та інформація, з якою пов'язані окремі аспекти їх вивчення, зокрема в контексті кодикології та пошуку матеріалів в особових архівах. Для прикладу, цінний досвід таких досліджень маємо в публікаціях Е. Клименко та Л. Руденко³⁷.

Безумовно, важливими є дослідження, котрі репрезентують новітні досягнення у сфері архівознавства та документознавства, зокрема публікації Ю. Горбаня³⁸ (розкрито основні тенденції та чільні стратегічні напрями

---

³⁵ Дідух Л., Залеток Н. Розгляд державними архівами України запитів на доступ до документів, що містять персональні дані: пропозиції для удосконалення процедури. *Архіви України*. 2021. №2. С.33-48; Залеток Н., Чорноморець Є. Сучасний стан упровадження електронних послуг центральними та обласними державними архівними установами України. *Архіви України*. 2023. №1. С. 27-40; Залеток Н., Чорноморець Є. Осмислення ролі архівів у Європейському Союзі (за документами ЄС). *Архіви України*. 2023. №3. С. 7-27; Залеток Н., Чорноморець Є. Інтеграція до Європейського Союзу в архівній галузі: досвід Республіки Словенія. *Архіви України*. 2024. №1. С. 85-101.

³⁶ Левченко Л. Приклад періодизації всесвітньої історії архівів у світлі цивілізаційного підходу та еволюції носія інформації. *Архіви України*. 2020. №4. С. 27-51; Левченко Л. Генетологічне товариство Юта: еволюція інформаційних технологій. *Архіви України*. 2022. №4. С. 63-97; Левченко Л., Попова Л., Хромов А. Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 249-263.

³⁷ Клименко Е., Руденко Л. Комплект рукописних поголосників з київської колекції партесної музики XVII–XVIII століття Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2023. Вип. 3. С. 142–155. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.31.142>; Клименко Е., Руденко Л. Особовий архів Л. М. Ревуцького як важлива складова композиторської спадщини митця. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 3. С. 68–81. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.34.068>.

³⁸ Горбань Ю. І., Куліш Ю. О. Інформаційна безпека, охорона і збереження культурної спадщини: тенденції та стратегічні напрями. *Grail of science: I Correspondence International scientific and practical conference «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities»*, April 2, 2021. Vinnytsia ; Vienna, 2021. No. 2–3. P. 616–623. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.2021.130>; Горбань Ю. І. «Оцифрування» як сучасна технологія зберігання книжкових пам'яток. *Питання культурології*. 2011. Вип. 27. С. 49–56; Горбань Ю. І. Зберігання книжкових пам'яток як культурних цінностей у структурі розвитку культурології. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2012. № 1. С. 72–76.

охорони і збереження культурної спадщини), Л. Ковальської³⁹ (розкрито особливості функціонування українських архівів в умовах цифровізації), Ю. Ковтанюка⁴⁰ (досліджено актуальні напрями діяльності в архівній справі щодо збереження фондів в умовах воєнного стану), Г. Салати⁴¹ (охарактеризовано використання вебсайтів архівних установ як визначального чинника розкриття накопиченої ресурсної бази), О. Тверитникової⁴² (розкрито основну джерельну базу для дослідження історії української науки, висвітлено джерела вивчення історії науки), І. Тюрменко⁴³ (увага акцентована на розкритті змісту цифрової історико-культурної спадщини на вебсайтах українських архівів).

³⁹ Ковальська Л. Документна комунікація користувачів архівної інформації. *Intercultural Communication*. 2019. Vol. 1(6). P. 231–248. DOI: 10.13166/inco/103415; Ковальська Л. А. Видові особливості і класифікація документально-інформаційних ресурсів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 39–47; Ковальська Л. А. Документ в діловодстві та архівній справі: комунікація інформаційної діяльності. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 29–37; Ковальська Л. А. Ретроспективний потенціал документально-інформаційних ресурсів: теоретичні аспекти. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 3. С. 23–30

⁴⁰ Забенько Ю. І., Ковтанюк Ю. С. Концепція планування життєвого циклу електронних документів. *Архіви України*. Київ, 2013. № 5. С. 63–97. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/> (дата звернення: 01.10.2022); Калакура Я. С., Ковтанюк Ю. С. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування. *Архіви України*. 2019. № 3. С. 18–57; Бойко В., Ковтанюк Ю., Бойко В., Ковтанюк Ю., Кулешов С. Стандартизація термінів з діловодства та архівної справи в Україні на сучасному етапі. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2023. Вип. 30. С. 244–276. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.30.244>; Ковтанюк Ю. Нормативно-правове регулювання оцифрування фондів закладів культури як вимога для розбудови державних інтеграційних електронних ресурсів національного історичного та культурного надбання. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2023. Вип. 31. С. 379–406. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.31.379>.

⁴¹ Салата Г. Бібліографічно-архівна база як джерело з історії залізниці «Київ-Балта». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2022. № 3. С. 104–111. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/3.1>.

⁴² Тверитникова О., Салата Г. Менеджмент якості архівної та бібліотечної справи: до проблеми імплементації міжнародних стандартів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 2. С. 48–53. DOI 10.32461/2409-9805.2.2023.284657.

⁴³ Тюрменко І. Експертна оцінка структури та змісту веб-сайтів архівних установ України. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття* : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 10–12 вересня 2015 р.) / під заг. ред. В. Г. Спрінсяна. Одеса : ФОП-Гаража, 2015. С. 43–50; Тюрменко І. Історико-культурна спадщина на веб-сайтах системи державних архівів областей України: стратегія доступу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Історія*. 2016. Вип. 3. С. 70–75; Тюрменко І. Стан зберігання цифрової історико-культурної спадщини на веб-сайтах обласних державних архівних установ України. *Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–9 квітня 2015 р.) / Нац. авіаційний ун-т ; ред. кол. Тюрменко І. І. та ін. Київ : «Талком», 2015. С. 226–229.

В умовах війни актуалізувалася проблема збереження національної культурної спадщини, яка зафіксована зокрема в друкованих і рукописних документах Київської митрополії 1721–1917 рр. Саме два базові принципи діяльності українських архівів як головних документно-комунікаційних та інформаційних інституцій стали визначальними на сучасному етапі російсько-українського протистояння: доступність до архівної інформації та її відкритість і неподільність архівних колекцій. Важливими для вивчення обраної теми стали наукові студії, присвячені питанням збереження документного ресурсу українських архівних установ в умовах збройної російської агресії (Ю. Горбань⁴⁴, Л. Дубровіна⁴⁵, Л. Ковальська⁴⁶, Ю. Ковтанюк⁴⁷ та інші).

На жаль, суспільно-політичні потрясіння та події, що розпочалися із вторгненням Російської Федерації ще у 2014 р. та широкомасштабним її наступом на українські землі, розпочатим у 2022 р., внесли негативні зміни у процес розвитку наукових пошуків, пов'язані із людськими втратами, фінансовими, економічними тощо. Водночас необхідно відзначити і сплеск в цей період значного інтересу громадськості саме до документальної бази функціонування церковних структур в Україні. Це зумовлюється як поглибленням самоідентифікації українського населення, так і спробами пояснити роль церковних інституцій і українського духовенства у цьому процесі.

---

⁴⁴ Горбань Ю., Каракоз О., Прокопенко Л. Трансформація архівної справи в інформаційно-цифровому суспільстві. *Український інформаційний простір*. 2025. № 14. С. 76–88.

⁴⁵ Дубровіна Л., Ковтанюк Ю. Гуманітарна допомога європейських партнерів під час воєнного стану і перспективи розвитку цифровізації колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського *Бібліотечний вісник*. 2024. № 1. С. 43–44. DOI: [doi: https://doi.org/10.15407/bv2024.01.034](https://doi.org/10.15407/bv2024.01.034)

⁴⁶ Ковальська Л., Яворська Т., Ковальський Г. Документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв: цифрові трансформації та виклики війни. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 4. С. 3–18. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2024.04.003>

⁴⁷ Ковтанюк Ю. Актуальні питання збереженості фондів архівів, бібліотек і музеїв як установ культури в умовах воєнного стану. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 2. С. 12–31. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2024.02.012>.

1.2. Джерельна база дослідження

У визначенні і розумінні джерельної бази ми відштовхуємося від поняття, даного українською дослідницею С. Павленко у 2002 р.: «Історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності»⁴⁸. Тому джерельна база дослідження є частиною всієї системи джерел, що містять в собі первинну інформацію про архіви, архівні установи, архівні документи, архівну справу. Відповідно до традиційної класифікації історичних джерел всі вони відносяться до групи т. зв. писемних джерел⁴⁹. І, як загальновідомо, саме ця група є найбільш чисельною з-поміж усіх джерел інформації.

Архівні документи Київської митрополії, що використовуються для наукових досліджень, можуть мати різні підходи до їх класифікації, залежно від особливостей авторської позиції. Наприклад, В. Дмитренко у монографії, присвяченій Пирятинській протопопії Київської митрополії, спробував визначити використані ним архівні документи ЦДІАУК та Державного архіву Полтавської області за наступними групами: 1) актові або законодавчі; 2) діловодні або справочинні; 3) облікові або статистично-описові; 4) матеріали особистого походження або еґо-документи⁵⁰. Проте така класифікація не може вважатися задовільною, хоча б тому, що не всі актові документи є законодавчими, а облікові – статистично-описовими; поняття справочинних документів не зовсім зрозуміле у авторському тлумаченні тощо.

Окремі дослідники уникали спроб чіткої класифікації. Наприклад, А. Кізлова у 2019 р. зауважила: «Враховуючи специфіку дослідницької

---

⁴⁸ Історичне джерелознавство / авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ : Либідь, 2002. С. 68.

⁴⁹ Там само. С. 345–455.

⁵⁰ Дмитренко В. «А при тій церкві піп з попадаєю»: повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 11.

стратегії, завдання знайти єдиний критерій для докладної класифікації джерел не ставилося»⁵¹. Хоча, автор, все ж таки, навіть, не ставлячи перед собою завдання класифікації, мимоволі групувала документи за їхнім внутрішнім змістом.

Відповідно до принципів класифікації використану нами джерельну базу умовно розділено на такі групи:

- 1) діловодна документація Київської митрополії та органів влади Російської імперії;
- 2) документи особового походження;
- 3) описи фондів сучасних архівів України;
- 4) сучасні нормативно-правові акти України.

Перша група джерел – діловодна документація Київської митрополії та органів влади Російської імперії – кількісно найбільша. Хронологічно вона відноситься до періоду функціонування зазначеної структури тобто до 1721–1917 рр.

Основний масив документів Київської митрополії знаходиться в Україні і зберігається в таких архівосховищах:

- Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАУК)
- Інститут рукопису при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ);
- Державний архів м. Києва (ДАК);
- Державний архів Київської області (ДАКО);
- Державний архів Полтавської області (ДАПО);
- Державний архів Черкаської області (ДАЧО).

Ця група є найбільш чисельною і нараховує сотні тисяч справ документів (більш точному обчисленню цей масив фактично не піддається). У ЦДІАУК найбільше вони містяться у фонді 127 («Київська духовна

---

⁵¹ Кізова А. Усамітнення в натовпі. Київ : ПП «Фірма Граммна», 2019. С. 31.

консисторія»), фонді 128 («Києво-Печерська лавра») та монастирських фондах, частково у фондах інших фондоутворювачів. Частина документів цієї групи знаходиться у фонді 801 («Пирятинське духовне правління») в ДАПО.

Друга група – документи особового походження – значно менш чисельна порівняно із першою групою. До неї ми відносимо документи, що за походженням формувалися завдяки діяльності конкретних особистостей. Це, наприклад, особисті листи (епістолярна спадщина), щоденники тощо. Головним чином ці документи зберігаються в ІР НБУВ і лише в окремих виняткових випадках в інших архівних установах. Зокрема, у сформованих там особових фондах зберігаються документи, творцями яких виступили вища ієрархія та духовенство Київської митрополії, викладачі Київської духовної академії і Київської духовної семінарії тощо.

До третьої групи джерел відносяться архівні описи, які, відповідно до методичних рекомендацій Державної архівної служби України 2013 р. розуміються «довідником, призначеним для розкриття складу та змісту одиниць зберігання, закріплення їхньої систематизації у фонді та їх обліку. Опис є базовим довідником для створення інших архівних довідників (путівників, каталогів, оглядів, покажчиків тощо)»⁵².

Архівні описи, створені архівістами та дослідниками, виступають основним носієм початкової інформації під час пошуку необхідних матеріалів в архівних установах. Прикметною особливістю нинішнього часу є цифровізація цих описів і їх оприлюднення на відповідних інтернет-платформах, насамперед – на сайтах самих архівних установ. На 2024 р., фактично, оцифрування та оприлюднення тих описів, що стосуються Київської митрополії 1721–1917 рр. фактично завершене і є доступним як науковцям, так і пересічним громадянам та іноземним користувачам.

---

⁵² Складення архівних описів : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; уклад.: Н. М. Христова. Київ, 2013. С. 10.

Ще одним, четвертим, видом джерел нашого дослідження є сучасні нормативно-правові акти, які є основою для функціонування всієї архівної системи України. Відповідно до сучасного наукового визначення, архівне законодавство – це «сукупність нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією зберігання архівних документів, використання їхньої інформації, іншими основними питаннями діяльності архівних установ»⁵³. Основою всієї цієї системи є Конституція України, прийнята 26 червня 1996 р., зі змінами і доповненнями, що були прийняті Верховною Радою України 2004, 2011, 2013, 2014, 2016, 2019 рр.

Ця група включає базовий галузевий Закон України «Про національний архівний фонд та архівні установи» (із змінами і доповненнями) від 24 грудня 1993 р., Закон України «Про інформацію» (із змінами і доповненнями) від 2 жовтня 1992 р., Закон України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (із змінами і доповненнями) від 27 січня 1995 р., Закон України «Про культуру» (із змінами і доповненнями) від 14 грудня 2010 р. та інші.

Зокрема, Закон України «Про національний архівний фонд та архівні установи» містить в собі основну термінологію (архівна справа, архівний документ, архівна установа та ін.), яка використовується в даній роботі, та основні правові засади функціонування архівів в Україні, зокрема щодо зберігання, надання доступу та користування архівними документами.

Крім законів України, звісно необхідно відзначити ще й підзаконні акти, котрі спрямовані на деталізацію і практичне вирішення застосування Конституції та законодавства щодо збереження та використання архівних документів. До таких варто віднести постанови та розпорядження Верховної Ради України (наприклад, постанова «Про Рекомендації парламентських слухань «Українська культура: стан та перспективи розвитку» від 26 грудня 2002 р. № 405-IV), укази Президента України (наприклад, указ «Про

---

⁵³ Усенко І. Архівне законодавство. URL: https://vue.gov.ua/Архівне_законодавство (дата звернення: 25.11.2024).

першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» від 9 квітня 2010 р. № 1647/2005), постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, розпорядження «Про затвердження Плану заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» від 3 лютого 2021 р. № 84-р.). Одним з останніх важливих нормативно-правових актів є розпорядження Кабінету Міністрів України № 1349 від 24 грудня 2024 р. «Про схвалення Стратегії захисту документальної спадщини як запоруки збереження національної ідентичності та державності на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках».

1.3. Методологія дослідження

Методологія – це насамперед засіб та продуктивна основа оптимального досягнення мети. Головною основою методології завжди є її комплексний характер, що визначає об'єктивність підсумкового результату. При цьому кожен науковий напрям може мати певні особливості в методології, обумовлені специфікою предмету і об'єкту. Водночас, при будь-якому дослідженні насамперед застосовуються загальнонаукові методи, логічним завершенням застосування яких є методи спеціальні (специфічні). Не вдаючись до характеристики загальнонаукових методів, варто зауважити з цього приводу низку праць, зокрема таких авторів, як Г. Бірта, Ю. Бургу, О. Данильян, О. Дзьобань, Н. Ковтун та ін.⁵⁴

Застосування міждисциплінарних підходів до досліджуваного предмета сприяло вивченню документних фондів сучасних архівів України, в яких зберігається документальна спадщина функціонування Київської

---

⁵⁴ Бірта Г., Бургу Ю. Методологія і організація наукових досліджень. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.; Данильян О., Дзьобань О. Методологія наукових досліджень. Харків : Право, 2019. 368 с.; Ковтун Н. Методологія наукових досліджень. Житомир, 2024. 130 с.

митрополії 1721–1917 рр. з архівознавчої, джерелознавчої, документознавчої, інформологічної, культурологічної, мистецтвознавчої, соціокомунікаційної, філософської позицій. Міждисциплінарність студіювань сприяла багатоаспектному розкриттю складу, змісту та інформаційної цінності архівних документів Київської митрополії як невід’ємного складника національних архівних ресурсів.

Окрім загальної наукової методології при написанні нашої роботи застосовувалися і методи та принципи, пов’язані з історичними дисциплінами (в силу комплексності самої теми нашої роботи) та архівними дослідженнями.

Методологія архівознавчих досліджень в науковому середовищі зачіпається передовсім у спеціальних наукових працях, пов’язаних з конкретною тематикою. Серед таких, наприклад, дисертація доктора історичних наук В. Бездрабко, присвячену становленню і розвитку документознавства в Україні⁵⁵, публікації Л. Ковальської щодо методології дослідження тематичних архівних документів⁵⁶ та вже згаданої дослідниці В. Бездрабко щодо проблеми методології досліджень архівних документів⁵⁷, підручник з архівознавства, виданий під керівництвом головного редактора, відомого українського фахівця Я. Калакури, ще у 1998 р., актуальність якого зберігається і понині. У цьому виданні наголошується, що пріоритетним методом для архівознавчих досліджень є історичний метод, «який разом з логічним уможливорює ґрунтовне дослідження витоків і розвитку архівної справи, виявлення основних етапів формування архівної системи, виокремлення внеску провідних архівістів в архівну науку і практику, аналіз впливу конкретно-історичних чинників на стан і характер архівної галузі»⁵⁸.

---

⁵⁵ Бездрабко В. Становлення і розвиток документознавства в Україні (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.). Дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2010, 36 с.

⁵⁶ Ковальська Л. Методологія архівознавчого дослідження тематичних комплексів архівних документів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. №4. С. 64-70.

⁵⁷ Бездрабко В. Методи в архівистиці та архівний метод: дискусія триває. *Архіви України*. 2018. Вип. 2. С. 7-19.

⁵⁸ *Архівознавство* / гол. ред. Я. Калакура. Київ, 1998. С. 8.

Особливого відзначення заслуговує монографія І. Матяш «Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку», видана у 2012 р.. В ній, зокрема, розкривається цілий ряд понять архівної науки, аналізуються принципи та методи архівознавства⁵⁹. У своєму дослідженні автор зосереджував свою увагу на відповідних проблемах, спираючись насамперед на загальносвітовий досвід їх розв'язання. І у зв'язку з цим для неї більш важливими виступили історіографічний, біографічний, компаративний та історико-генетичний методи. Як вважає дослідниця, саме вони дали їй можливість уникнути ідеологічних та політичних впливів.

Необхідно звернути увагу ще й на історіографічну методологію. Як правило, на неї мало звертається уваги сучасними молодими науковцями. Однак вона має важливе значення для оцінки наукових результатів напрацювань дослідників у тих працях, котрі стосуються конкретної (зокрема і досліджуваної) наукової проблеми. Заразом, тут варто наголосити, що застосування історіографічної методології можливе лише поруч із застосуванням всіх інших наукових методів.

Історіографічна методологія достатньо рідко розглядається науковцями, насамперед у суто історіографічних за своїм характером досліджень. Найбільш важливими серед них є праці таких відомих фахівців, як Я. Калакура, Л. Зашкільняк, І. Колесник та ін. При цьому, в методології історіографії залишається цілий ряд проблем, на які звертав увагу Я. Калакура. Зокрема, це зумовлювалося, з його точки зору, «недостатньою опрацьованістю методологічного інструментарію продукування, модернізації і застосування концептів української історіографії, очищення їх від суцього ідеологічної термінології»⁶⁰.

---

⁵⁹ Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. Київ, 2012. 515 с.

⁶⁰ Калакура Я. Методологічні засади концептуалізації української історіографії. *Symposium historiographicum Czercasiensium*. 2017. Т. II. С. 9.

Відповідно до сучасних тенденцій історіографічна методологія представлена методом історіографічного аналізу та методом історіографічного синтезу⁶¹.

Принцип історизму при дослідженні наукових проблем, пов'язаних з архівами, так само важливий як і інші суто історичні методи. Адже він також передбачає вивчення процесів, пов'язаних з архівною справою відповідно до реалій сьогодення. Відповідно, досліджуючи розвиток архівної справи, ми змушені враховувати ті умови дійсності, які існували на відповідній досліджуваній темі період. Наприклад, звертаючи увагу на сучасний етап, ми не можемо не звертати увагу на тісний зв'язок між цифровізацією сучасних архівних документів з подібними діями у світовому масштабі. Крім того, важливим у цьому є не лише сам процес, а його зв'язок і залежність від загальносупільного розвитку, від націєтворення тощо.

Принцип об'єктивності передбачає відсутність впливу суб'єктивних упереджень на процес і результати наукового дослідження. Наприклад, це може стосуватися певних ідеологічних засад, властивих для політичних структур, які переслідують політичні цілі, а не наукові. В контексті нашого дослідження, пов'язаного із вивченням архівів церковних організацій, принцип об'єктивності передбачає невикористання як антирелігійних (чи антицерковних) поглядів, так і релігійно-богословських підходів. Тому необхідна відзначити ідею В. Мусієнка, висловлену у 2002 р., що «процеси розвитку об'єктивного світу мають розглядатися в тому вимірі, в якому вони відбувалися дійсності, тобто, історизм збігається науковою об'єктивністю, виключає будь-які спотворення історичної науки»⁶².

Проблемно-хронологічний метод дозволив розглянути дослідження архівів Київської митрополії відповідно до тих проблем, які виникають у зв'язку із виникненням, функціонуванням, вдосконаленням, збереженням та

---

⁶¹ Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Київ : Генеза, 2000. С. 31–35; Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. Львів : ПАІС, 2007. С. 14–16.

⁶² Мусієнко В. Методологія. *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник*. Київ, 2002. С. 242.

використанням не лише в конкретний період, але й в історичній динаміці (тобто впродовж 1721–1917 рр. та вже в рамках інших соціально-політичних систем). Цей метод важливий для аналізу трансформації архівних систем, доступу до них та їх вдосконалення в різних історичних умовах. Наприклад, це можна бачити при оцінці ситуації збереження архівів Київської митрополії у 1721–1917 рр. та вже в сучасності, коли здійснюється їх цифровізація.

Порівняльно-історичний метод сприяв виявленню відмінних та подібних риси процесів, пов'язаних із розвитком архівних систем, причому на різних хронологічних етапах. Застосування цього методу дозволило прослідкувати еволюцію архівів та наукових досліджень в різних політичних умовах (в період імперії, в радянських період, в сучасний період). За його допомогою можна дослідити зміну впорядкування архівів та зміну інформації в наукових працях на їх стан (зокрема, за допомогою цього методу можна прослідкувати докорінні відмінності у ставленні владних органів до формування системи церковних архівів, збереження документів та їх оприлюднення). Крім того, порівняльно-історичний метод дозволив з'ясувати ще й тенденції розвитку наукових знань стосовно архівів Київської митрополії в цілому та її окремих структур і інститутів.

Логічний метод застосовано при визначенні та розкритті об'єктно-предметної сфери дослідження. Джерелознавчі методи (джерелознавчого пошуку, критичний і евристичний) дозволило виявити інформаційні можливості архівні документно-інформаційних ресурси Київської митрополії 1721–1917 рр. та комплексно їх опрацювати. Методи аналізу та синтезу уможливили розкриття особливостей створення, видового складу, інформаційного та джерельного потенціалу документів Київської митрополії 1721–1917 рр., які зберігаються в українських архівних установах, та констатувати, що опублікування цифрових копій таких матеріалів, їхніх уніфікованих описів на вебсайтах фондоутримувачів та сайтах у сприятиме популяризації культурної спадщини українського

народу, зменшенню маніпуляцій про цей період життя українського суспільства, дослідженню актуальних проблем історії і сучасності.

Крім методів та принципів, важливим елементом сучасної наукової методології є ще й використання дослідниками відповідної термінології. Враховуючи обрану тематику дисертаційного дослідження, такі терміни пов'язані із церковно-релігійною темою та сучасною архівною справою. Ключовими поняттями тут, звичайно, є «архів», «документи», «архівна справа», «Київська митрополія», «монастир», «чернецтво» та ін. Слід відзначити, що деякі з цих термінів сприймаються як цілком зрозумілі категорії, які не потребують детального розгляду та роз'яснення (а, відповідно, і дискусії навколо них) і, відповідно, в наукових працях не завжди аналізуються (наприклад, це може стосуватися такого поняття як «монастир»). Тобто їх сприйняття науковцями фактично зводилося до аксіоми. Проте, в окремих випадках все ж таки спроби розібратися у цьому були здійснені⁶³.

Частково застосовуються й історіографічні методи (але лише стосовно тієї частини, яка присвячена історіографії проблеми) у поєднанні із загальними принципами і методами дають можливість скласти повне уявлення про стан і розвиток сучасної наукової думки в питанні історіографії вивчення документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії України. Водночас важливим в методології залишається використання відповідного поняттєво-категоріального апарату.

Розглядаючи питання видів документів Київської митрополії обов'язково слід взяти до уваги, що вони функціонували у специфічних умовах, пов'язаних з впливом держави на Церкву як інститут. Фактично і практично Церква стала частиною державного апарату, за допомогою якого контролювалося суспільство.

---

⁶³ Ластовський В. Поняття «монастир» і сучасна наука. *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії* : матеріали П'ятої Міжнар. наук. конф. (24–25 травня 2007 р.). Київ, 2008. С.202–207.

Класифікація архівних документів у будь-яких наукових дослідженнях переслідує передовсім дві мети – теоретичну та практичну. Теоретична мета пов'язана передовсім із необхідністю систематизації наукових знань, а практична – з можливістю оптимального використання архівних документів при проведенні наукових досліджень, при пошуку джерел, формуванні фондів або при зберіганні документів.

З огляду на сучасні українські процеси, пов'язані із трансформацією усіх сфер суспільного життя, особливого значення набуває інтерес до церковних структур. Адже вони впливають на суспільні відносини. І особливо роль серед усього їх різномаїття відіграє Київська митрополія. Проте на початок ХХІ ст. існують дві структури з такою назвою, що є частиною ПЦУ та УПЦ. З'ясування ж багатьох сучасних історичних реалій пов'язане з їх минулим, що базується на існуванні Київської митрополії в 1721–1917 рр.

За ці роки в межах Київської єпархії було видано безліч церковних документів різноманітного характеру, котрі на сьогодні зосереджені в архівних установах України – ЦДІАУК, ІР НБУВ та ін. Кількісно їх достатньо важко визначити. Безумовно, лише, що ця категорія визначається сотнями тисяч одиниць збереження. Їх особливістю, є те, що вони зберігається не лише у суто церковних фондах, але й в інших.

Церковні документи ми розуміємо як вид одного з найбільш поширених матеріальних об'єктів із специфічною інформацією, що фіксує церковно-суспільні відносини та внутрішній стан церковних структур.

Основною одиницею архіву є архівний фонд. І, відповідно, цей аспект є найбільш оптимальним шляхом для класифікації документів. Відповідно, маємо фонд 127 «Київська духовна консисторія» чи фонд 128 «Києво-Печерська лавра» в ЦДІАУК. Такий же підхід можемо застосувати й до інших архівів України.

Однак, більше питань викликає класифікація церковних документів у більш ширшому масштабі, оскільки документи Київської митрополії

знаходяться в різних архівних установах. Цей аспект важливий з тієї позиції, що в рамках кожного фонду містяться акти, для яких спільним може визначатися їх внутрішній зміст. Наприклад, у згадуваних фондах 127 та 128 містяться документи, що мають а) господарчий характер; б) біографічний; в) управлінсько-розпорядчий; г) довідковий тощо.

Звісно, у досліджуваній ситуації багато що залежить і від кількісного наповнення архівними справами тих чи інших фондів. В деяких із них можуть бути лише одиниці. Наприклад, у фонді 170 «Ржищівський Спасо-Преображенський жіночий монастир» в ЦДІАУК міститься усього лиш 293 справи. Щоправда, в деяких інших фондах маємо й іще меншу кількість справ, а в інших – навпаки.

Класифікація документів Київської митрополії винятково за фондоутворювачем має значення тільки при практичній діяльності дослідника. Щодо наукових досліджень, то тут класифікація може бути більш різноманітною: за хронологічними критеріями, за функціональними, за структурно-організаційними тощо.

За хронологічними критеріями може бути різноманітний підхід. Але традиційно історія будь-якої церковної структури базується на діяльності певного ієрарха. Тому, відштовхуючись від цього аспекту варто пропонувати розгляд документів відповідно до діяльності київських митрополитів. Такий підхід може мати сенс, адже кожен цей церковний діяч вносив певні свої власні бажання і уявлення у функціонування церковних структур Київської митрополії та в обіг документів в межах цієї єпархії.

За функціональними критеріями класифікація документів повинна враховувати передовсім спрямованість діяльності самої Київської митрополії. Попри те, що сама ця єпархія має передовсім релігійно-світоглядне призначення, тим не менше, вона виконує також і інші функції – економічно-господарську, соціально-політичну, освітню тощо. Відповідно до такого підходу варто виділяти документи економічного, просвітницького і т.д. характеру.

За структурно-організаційними критеріями класифікаціями документів повинна розглядатися крізь призму існування в рамках митрополії відповідних структур, що утворюють всю ієрархічну систему управління. Тому тут варто виділяти документи Київської духовної консисторії, документи окремих монастирів, документи Київської духовної академії, документи парафій, документи духовних училищ тощо. Такий підхід у класифікації є достатньо ефективним, оскільки він охоплює весь комплекс документів у їх управлінському коловороті.

Висновки до розділу

Дослідження інформаційного потенціалу документів Київської митрополії 1721–1917 рр. перебувало в центрі уваги науковців ще від кінця XVIII – початку XIX ст. Актуальним їх вивчення залишається і нинішній час. Варто виділити три основні періоди, впродовж яких тією чи іншою мірою дослідники звертали увагу та актуалізували інформаційний потенціал зазначених архівних джерел. Перший період – від кінця XVIII ст. і до початку XX ст. – мав характер початкового ознайомлення і введення в науковий обіг окремих документів, меншою мірою комплексів документів, Київської митрополії. Він повністю припадає на період панування на українських землях державних інституцій Російської імперії. Другий період – це вже час функціонування радянської владної системи, що припадає на 1920–1991 рр. І хоча ставлення до вивчення документної бази Київської митрополії повністю визначалося ідеологічними чинниками, все ж таки, у цей період слід відзначити як позитивний аспект сам факт вилучення архівів із суто церковного середовища, де вони зберігалися далеко не завжди у задовільному стані, та їх концентрування під наглядом фахівців у спеціально визначених для збереження архівах – обласних та центральних. Третій період вивчення документів як інформаційного джерела вже

припадає на часи незалежності України після розпаду СРСР. Цей період характеризується передовсім зміною методології у вивченні документів (шляхом позбавлення насамперед «класового» їх трактування), їх більш ширшим оприлюдненням та спробами здійснити теоретичне осмислення їх як інформаційного комплексу.

Джерельна база дослідження є достатньо широкою та різноманітною. Можемо стверджувати, що зазначені фонди утворюють достатньо цілісну систему архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр., хоч і знаходяться в різних архівних установах України. На сьогодні документно-інформаційні ресурси Київської митрополії представляють значну базу для створення нових наукових досліджень. Вони можуть, при цьому стосуватися доволі різноманітних наукових сфер і напрямів, від суто релігієзнавчих та філософських до політичних та управлінських. Можна надіятися, що створення електронних копій документів лише сприятиме цьому процесу і зробить його більш ефективним.

Класифікація документів Київської митрополії 1721–1917 рр. може бути здійснена за різноманітними критеріями. Однак, головним чинником при її здійсненні повинен виступати оптимальний підхід, визначений на основі тих завдань, що ставлять перед дослідником. Зрештою, на часі узагальнювальна праця, в якій було б зведено в єдине ціле (із застосуванням визначених способів класифікації) всю інформацію про фонди і документи Київської митрополії, що на сьогодні зберігаються в архівах України.

З метою оптимізації сучасних архівів та приведення їх у відповідність із сучасними умовами розвитку українського суспільства 15 червня 2023 р. на базі відомого інформаційного агентства «Укрінформ» відбувся круглий стіл «Декомунізація обліку архівних документів в Україні»⁶⁴. У рамках цього проєкту стали важливими доповіді голови Державної архівної служби

---

⁶⁴ Декомунізація обліку архівних документів в Україні. *Державна архівна служба України* : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/ha9z8myw> (дата звернення: 20.05.2024).

України Анатолія Хромова та директора Центрального державного історичного архіву України у м. Києві Я. Файзуліна. Серед тих пропозицій, що прозвучали, цікавими стали ті, що мали на меті удосконалення чинної системи кваліфікації архівних фондів. Зокрема, замість колишніх «Фондів дорадянського періоду» та «Фондів радянського періоду» було запропоновано ввести «Фонди давніх актів» та «Фонди нових актів».

Якщо подібна класифікація буде реалізована, то, безперечно, фонди документів Київської митрополії будуть віднесені саме до «Фондів давніх актів». Проте необхідно відзначити, що дуже серйозного аргументування потребуватиме саме термін «Фондів давніх актів», оскільки це питання зачіпатиме передовсім проблеми хронологічного характеру.

РОЗДІЛ 2

УПРАВЛІНСЬКА ДОКУМЕНТАЦІЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

2.1. Організація документів Київської митрополії

Будь-яке середовище чи явище, які створюються суспільством мають такий же системний характер, як і саме суспільство. Це – об’єктивна властивість людської позитивної діяльності, спрямованої на забезпечення власних інтересів. Відтак, з цієї позиції слід розглядати і сукупність архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії.

Формування цієї системи проходило досить довгий період. Базуючись на історико-культурних особливостях створення і накопичення масиву документів, специфіки їх функціонування, вивчення та оприлюднення, нами виокремлено такі етапи системи архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії:

1) 1721–1917 рр. – етап існування самої Київської митрополії, для якого властивий процес створення документальної бази та її зосередження безпосередньо в архівосховищах цієї ж церковної структури (як у її центральних органах, так і на місцях);

2) 1920–1991 рр. – етап формування та існування радянської архівної системи, для якого характерне формування архівних фондів на основі документів органів та установ у структурі Київської митрополії, переважно шляхом примусового вилучення;

3) від 1991 р. – етап упорядкування архівних фондів Київської митрополії, їх вивчення та оприлюднення.

Управлінська документація Київської митрополії створювалася в умовах формування і розвитку російської абсолютної монархії і наступу її на права та автономію українського духовенства. Це зумовлювало формування достатньо жорсткої системи нагляду за його представниками і

місцевими структурами. Проте досягти цього можна було лише створивши чітку систему державного контролю за документацією і, відповідно, за самим духовенством.

Формування церковних архівів від самого початку не мало системного характеру. Цей процес започатковувався в рамках створення та існування передовсім основних церковних одиниць – парафіяльних храмів, монастирів, митрополичих та єпископських управлінь тощо. Кожна з цих структур накопичувала необхідну документацію насамперед для забезпечення своєї власної діяльності. Проте встановлення жорсткого контролю Російської імперії за українськими територіями вимагало і створення системи контролю за документацією, зокрема церковною. Це давало можливість контролю не лише за українськими церковними структурами, але й за українським населенням, пов'язаним з ними.

Центральне місце у Київській митрополії в 1721–1917 рр. (у 1722–1743 рр. – архієпископія) займав архів Київської духовної консисторії (деякий час, у 1789–1832 рр. вона називалася дикастерія). Сама ця структура виконувала одночасно і розпорядчі, і виконавчі, і судові, і дорадчі функції при митрополиті (у 1722–1743 рр. – архієпископі). Існування консисторії в рамках Київської митрополії було зафіксоване ще у XVII ст., проте за часів формування російської системи управління ця структура підпорядковувалася вже єдиним правилам Російської Православної Церкви. Проіснувала вона до 1918 р.⁶⁵

Важливість церковних архівів цілком була зрозуміла в усі часи їх існування. Так само й у XVIII ст. це підкреслювалося зверненнями до них з певних питань як окремими особами, так і керівниками різних структур. Наприклад, на початку 1766 р. до київського митрополита Арсенія Могилянського надійшло одразу два запити щодо пошуку документів в архівах, що йому підпорядковувалися – 21 січня від унійного митрополита

---

⁶⁵ Яроцький П. Л. Консисторія. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Консисторія> (дата звернення: 18.01.2024).

Феліціана Володкевича та 5 лютого від білоруського єпископа Георгія Кониського⁶⁶. Зміст цих документів свідчить, що у той час, як мінімум існувало кілька архівів у самому Києві: 1) архів Київської духовної консисторії, що знаходився у Києво-Софійському кафедральному монастирі; 2) архіви київських монастирів; 3) архів київської губернської канцелярії. Також існували архіви і при інших монастирях та храмах.

При цьому важливо наголосити ще декілька важливих аспектах, пов'язаних з архівними документами, котрі там знаходилися:

- 1) архівні документи використовувалися у політичних цілях;
- 2) переміщення архівних документів можливе було тільки з письмового розпорядження київського митрополита;
- 3) на вимогу російської імперської влади київський митрополит мав передавати документи із церковних архівів до державних – зокрема, у київську губернську канцелярію.

Впорядкування архівів Київської митрополії було непослідовним. Як свідчать документи, певні спроби у цьому напрямі робилися вже у 1740-х роках. Як показують К. Климова та О. Прокоп'юк, у 1769 р., при митрополиті Арсенії Могилянському було здійснено ще одну спробу впорядкування роботи архіву. Тоді була введена посада архіваріуса, котру обіймав ієромонах Мельхиселек Вербицький⁶⁷.

Водночас, варто відзначити, що вдосконалення церковної архівної справи у Києві було продовжене і при митрополиті Гавриїлі Кременецькому. Спроба упорядкування була здійснена також 30 жовтня 1772 р., коли було видано розпорядження про «приказних» служителів і утримання архіву «кафедральної контори». Тоді упорядкування архіву було доручене підканцеляристу Івану Лабунському. До нього наглядом за цим

---

⁶⁶ Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Т. 2. Киев, 1864. С. 147–151.

⁶⁷ Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Матяш, К. Климової. Київ, 2002. С. 205–206; Прокоп'юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721–1786). Київ : Фенікс, 2008. С. 82–83.

архівом займався ще й канцелярист Нестор Продма. Як з'ясувалося, архівні справи взагалі знаходилися «в чулане»⁶⁸.

Окрім політичної функції (яка цілком очевидна вже на прикладі листування 1766 р., наведеного вище, з білоруським єпископом Георгієм Кониським та унійним митрополитом Феліціаном Володкевичем) архіви Київської митрополії виконували й інші. Тобто церковні архіви виконували ще й інформаційну функцію. Остання реалізувалася через узагальнення та надання інформації про стан місцевих церковних справ до центральних органів влади, а також через надання відповідей на запити. Так, 24 грудня 1827 р. надійшов запит від харківського цивільного губернатора Степана Паскевича (1785–1840) щодо виявлення в київських архівах документів, що стосуються Святогірського Успенського монастиря. Варте уваги те, що відповідь на цей запит (негативного характеру) була дана вже 5 січня 1828 р.⁶⁹ Тобто на виконання запиту пішло всього лиш 11 днів.

Із організаційних аспектів в архівній справі Київської митрополії слід відмітити практику ведення загальних описів документів, що надходили до консисторії. Описи могли складатися як стосовно всіх документів, так і стосовно документів за певними критеріями. Наприклад, окремий опис у 1772 р. був складений на отримані рапорти від монастирів та духовних правлінь щодо тих парафіян, які причастилися і сповідалися⁷⁰.

1781 р. Св. Синод звелів Києво-Печерській лаврі відібрати і надіслати документи для складання історичних описів монастирів Російської імперії. Після секуляризації монастирських земель 1786 р. багато документів українських монастирів було передано до Київської казенної палати.

У наступні десятиліття ситуація з архівами у Київській митрополії особливо не змінювалася і їх реформування не відбувалося. Збереження документів, очевидно, не мало якихось чітко визначених правил. Структура

---

⁶⁸ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 170. Спр. 89. Арк. 2.

⁶⁹ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 221. Спр. 349. Арк. 1–8зв.

⁷⁰ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 167. Спр. 22. Арк. 1–1зв.

церковних архівів не мала чіткого характеру і в різних церковних одиницях вона могла залежати від місцевих особливостей.

Хоч той же Мельхиседек Вербицький і намагався, за твердженням К. Климової та О. Прокоп'юк, проводити певну систематизацію документів, кардинально на стан архівної церковної справи це не вплинуло. Оскільки архів Київської духовної консисторії був найбільшим за кількістю накопичених у ньому документів (які, до того ж, постійно надходили у зв'язку з розглядом нових справ), їх організація зводилася фактично до зшивання документів за хронологічним принципом.

Про це наявна інформація насамперед у наукових дослідженнях. Наприклад, історик і громадський діяч Феофан Лебединцев (1828–1888), котрий у 1860-х роках опублікував свою розвідку про архімандрита Мельхиседека Значко-Яворського, де відзначав джерела інформації не інакше як «связка дел» (наприклад, «связка дел 1745–1766 г. №1»⁷¹).

Ф. Лебединцев зафіксував і поширений принцип систематизації архівних справ Київської єпархії: «Справи цього архіву <...> мають трояку нумерацію: Переяславську, Слуцьку і Київську. Остання, найбільш явна, котрої ми і притримувались, ведеться не окремо по роках, а за кілька років разом»⁷². Під потрійною нумерацією Ф. Лебединцев мав на увазі переміщення і фіксацію документів через три архіви в рамках трьох духовних консисторій, останньою з яких і була Київська.

Щодо особливостей систематизації та зберігання документів у архівах церков на місцевому рівні, то це питання на сьогодні є маловивченим, але їх організація не регламентувалася жодними загальними документами і їх упорядкування багато в чому регламентувалося внутрішніми розпорядженнями (наприклад, ігуменами монастирів).

Вирізняються тут тільки архіви духовних правлінь, до яких надходили справи з церковних структур, підпорядкованих ним на повітовому рівні. На

---

⁷¹ Лебединцев Ф. Архимандрит Мельхиседек Значко-Яворский. Киев, 1861. С. 11.

⁷² Предисловие. *Архив Юго-Западной России*. Ч. 1. Т. 2. Киев, 1864. С. IV.

підставі спеціального указу від 14 серпня 1843 р. всі вони зобов'язані були провести ревізію своїх архівосховищ і представити детальні звіти щодо наявних документів та їх збереження. Як приклад, варто навести інформацію, подану керівником Чигиринського духовного правління протоієреєм Матвієм Бакалінським.

Окрім суто кількісних показників по видах наявних документів, він зазначив ще й деякі аспекти, пов'язані з обліком та організацією їх збереження. Зокрема, всі справи зберігалися «в связках по годам», «описи имеются, а особых указателей и регистров издавна небыло»⁷³. І, крім того, було зазначено також, що розміщується архів у тісному приміщенні, якому загрожує сирість, а справи щорічно прибувають, і на можливість його розширення коштів на сьогодні не має.

Звісно, при збільшенні кількості документообігу неможливо було не звертати увагу на відсутність системності в церковних архівах. І на загальноімперському рівні це питання також неодноразово порушувалося.

Одна з таких спроб була здійснена зокрема в 1841 р. виданням «Устава Духовных Консистерий», що мав статус законодавчого акту для церковних інституцій. І значне місце там відводилося якраз питанню утримання та збереження архівів. Вдруге цей акт був перевиданий з деякими виправленнями вже у 1883 р.⁷⁴ У названому документі у статтях 347–356 достатньо детально визначалися умови зберігання документів та обов'язки осіб, відповідальних за це. Наголосимо, що цей документ стосувався лише архівів духовних консисторій. У ньому не регламентувалися питання, пов'язані з архівами монастирів чи парафіяльних храмів.

Як відомо, ще одну спробу впорядкування церковних архівів було зроблено в Російській імперії тільки у 1860-х роках, коли, зрештою, було

---

⁷³ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 646. Спр. 72. Арк. 2–2зв.

⁷⁴ Устав Духовных Консистерий. Санкт-Петербург, 1883. 200 с.

прийнято відповідні рішення Комісією для розбирання справ Синодального архіву, зокрема й заборонено знищувати архівні справи⁷⁵.

У цей же період здійснюється і впорядкування документообігу Київської митрополії. У 2016 р. у передмові до опису 1006 фонду 127 в ЦДІАУК О. Пантюхова, зав сектору зберігання фондів адміністративних, судових, релігійних установ відділу забезпечення збереженості документів, зазначала, що діловодство у КДК від 1838 р. почало вестися за т.зв. 5 столами⁷⁶. А на початку ХХ ст. ця система була вдосконалена ще двома додатковими підрозділами.

Відповідно до цієї системи діловодство в КДК зосереджувалося в рамках діяльності 7 столів.

До відання 1-го столу відносилися справи, що мали більш загальний характер, пов'язаний з органами вищої влади Російської імперії, а також загальносуспільного значення (святкування, виконання вищих розпоряджень, питань віросповідання тощо) (наприклад, див. справи оп. 1023 у фонді 127 ЦДІАУК⁷⁷).

До відання 2-го столу – справи, пов'язані з переміщенням ченців та священнослужителів, діяльністю бібліотек, учбових закладів тощо (наприклад, див. справи оп. 1077⁷⁸).

До 3-го столу надходили головним чином справи, пов'язані з будівництвом (наприклад, див. справи оп. 876⁷⁹).

До 4-го – справи із шлюбними відносинами та покараннями (наприклад, див. справи оп. 950⁸⁰).

До 5-го – справи освітнього характеру (наприклад, див. справи оп. 962⁸¹).

---

⁷⁵ Архівознавство / гол. ред. Я. Калакура. Київ, 1998. С. 42.

⁷⁶ Пантюхова О. Передмова. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/files/f.0127op.1006.pdf> (дата звернення: 12.07.2024)

⁷⁷ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 1023. 64 с.

⁷⁸ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 1077. 22 с.

⁷⁹ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 876. 92 с.

⁸⁰ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 950. 111 с.

⁸¹ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 962. 120 с.

Утворені на початку ХХ ст. 6-й та 7-й столи (наприклад, див. справи оп. 1006⁸²) додатково займалися справами шлюбів, віросповідання та звітами єпархіальних структур. Окремо існував ще й протокольний стол (наприклад, див. справи оп. 1043⁸³), де містилися справи регуляторного та розпорядчого характеру.

Проте, не дивлячись на вимоги вищої церковної і світської влади імперії та бажання створити досконалішу систему обігу документів, збереження архівних документів залишало бажати кращого. Так, у 1882 р. відомий дослідник Олексій Андрієвський (1845–1902) описав стан архівних документів як «без всякого опису складеною у щільну купу значно вже впрілу і підгнилу»⁸⁴. Щоправда, це стосувалося архіву Київського губернського правління.

Але ситуація на початок ХХ ст. із церковними архівами також особливо не була кращою. Про це вже писав Володимир Пархоменко (1880–1942) після роботи із архівом Київської духовної консисторії. Він наголосив на тому, що значна кількість документів через недбальство просто загинула: «Архів відкритий, але дверей у ньому немає <...> Темно і брудно у цьому приміщенні <...> Справи у повному безладі, деякі підгнили. Нема опису справ, нема жодної системи у підборі справ <...> На жаль, багато вже розтягнуто (про що мені заявляли в Київ. дух. академії), так як нагляду за цим архівом жодного не існує»⁸⁵.

Крах Російської імперії у 1917 р. дав поштовх новим процесам, унаслідок яких була зруйнована як наявна церковна система, так і система церковних архівів. На жаль, результати її розпорошення та злиття з державною системою до сьогодні знаходяться поза увагою дослідників. Проте, однозначно варто стверджувати, що в процесі тих подій, як і

---

⁸² ЦДДАУК. Ф. 127. Оп. 1006. 26 с.

⁸³ ЦДДАУК. Ф. 127. Оп. 1043. 27 с.

⁸⁴ А. А. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. Вып. 1. Киев, 1882. С. 1.

⁸⁵ Вл. П-ко. Несколько слов о малороссийских архивах. *Киевская старина*. 1905. № 2. С. 136–138.

наступних, зокрема в радянські часи, була знищена значна частина церковних архівів. Цей факт наголошувався пізніше в «Бюлетені Укрцентрархіву» (1927)⁸⁶.

Після поразки Української революції (1917–1920) та утвердження радянської влади на українських землях почали вводитися нові правила діяльності архівних установ та створюватися нова їх система, обумовлена ідеологічними засадами. На церковних структурах ця ситуація відобразилася фактичною конфіскацією та вилученням документів. Характерно, що їх передавання відбувалося за адміністративно-територіальним принципом, який, звісно, не враховував особливості церковного устрою.

Процес пошуку, виявлення та вилучення документів радянськими службовцями тривав достатньо довго – впродовж 1920–1930-х років. Підставою для цього слугувало рішення радянської влади про відділення Церкви від держави, оформлене в ряді актів 1917–1918 рр.⁸⁷

Вилучення церковних архівів монастирів, храмів та інших структур відбувалося різними шляхами. Як правило, цим займалися ті радянські установи, в обов'язки яких входило здійснення процесу їх ліквідації чи були дотичні до нього. Наприклад, у 1922 р. Київський губернський виконавчий комітет фактично змусив тодішнього очільника Київської митрополії та екзарха України Михаїла Єрмакова (1862–1929) видати розпорядження про передавання архіву Києво-Печерської лаври до відання Головного архівного управління при Народному комісаріаті освіти УСРР, утвореного у 1921 р..⁸⁸

У межах Черкаського округу у 1920-х роках пошуком та вилученням архівів займався окружний комітет охорони пам'ятників мистецтва (Окркопис) під керівництвом Олександра Александрова (1898–1942?), а

---

⁸⁶ Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Матяш, К. Климової. Київ, 2002.. С. 354.

⁸⁷ Лаврик Г. Еволюція політико-правового оформлення ідеї відокремлення Церкви від держави. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2002. Вип. XV. С. 116–129.

⁸⁸ ЦДАУК. Ф. 128. Оп. 1 КДС. Спр. 743. 18 арк.

потім – уповноважений Всеукраїнської академії наук, а потім Округова комісія охорони пам'ятників культури й природи і т. п.⁸⁹ При цьому варто наголосити, що пошук, виявлення і вилучення церковних архівів мало певну плановість. Той же О. Александров у 1924 р. у своєму звіті писав, що очолюваним ним «Комітетом зараз рішуче прийняті засоби до вишукування подільних жалуваних грамот» в тих монастирях, котрі підлягали ліквідації⁹⁰.

На жаль, надходження церковних архівів Київської митрополії у державні архіви не завжди фіксується. Так, до сих пір і не встановлено, наприклад, коли до складу Державного архіву Черкаської області надійшли документи із Вознесенського Мошногірського (фонд 148), Онуфріївського Жаботинського (фонд 149) та Успенського Виноградського (фонд 354) монастирів, Черкаського духовного правління (фонд 447) та інших.

Формально вважається, що вони були виявлені в Черкаському архіві в період з 1948 по 1955 рр. А от архів Чигиринського духовного правління (фонд 660) сюди був переданий із Державного архіву Кіровоградської області у 1956 р., що було пов'язане з утворенням Черкаської області (1954).

У Державному архіві Черкаської області фактично вперше почали упорядковуватися церковні фонди лише у 1950-х роках. Зокрема, архівний фонд Черкаського духовного правління з'явився внаслідок об'єднання в ньому усього двох справ у 1955 р. «из россыпи»⁹¹.

Документи Київської духовної консисторії (фонд 127 у ЦДІАУК), як найбільший архівний комплекс Київської митрополії, спочатку опинилися у Київському центральному історичному архіві, організованому у 1922 р. (перейменованій у 1932 р. в Київський обласний історичний архів, з 1943 р. – Київський обласний державний архів), а у 1944 р. були передані до Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві. Так само

---

⁸⁹ Мариновський Ю. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року. Черкаси, 2002. С. 63–64.

⁹⁰ Державний архів Черкаської області. Ф. Р-131. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 26.

⁹¹ Державний архів Черкаської області. Ф. 447. Оп. 1. 3 арк.

опинився в ЦДІАУК і архівний комплекс Києво-Печерської лаври (фонд 128)⁹².

Важливий аспект, який слід відзначити щодо церковних фондів, які зберігаються в сучасних українських архівах, полягає в тому, що часто вони повторюють ту ж структуру, яка була їм властива і за часів Київської митрополії (1721–1917). Для підтвердження цього достатньо хоча б подивитися на описи 127 фонду в ЦДІАУК. Вони здійснені за тим же принципом, що і у ХІХ ст., на який вказувалося вище – хронологічним. Наприклад, опис 167 включає в себе справи 1772 р., опис 168 – 1773 р., опис 169 – 1774 р., опис 170 – 1775 р. і т.д.

Оскільки Київська митрополія у 1721–1917 рр. була єдиною системою церковних органів та установ, відповідно вся чинна архівна база повинна розглядатися і вивчатися як єдина система документів. Проблема наразі залишається лише в тому, що всі наявні архівні документи розміщені в різних архівних установах України та Російської Федерації. Останні, на жаль, недоступні, з огляду на розв'язану проти України війну. З іншого боку, частина тих документів, які там знаходяться, мають дублюючий характер.

У цілому всі документи в цих установах, що стосуються Київської митрополії, утворюють єдиний комплекс документів загальнодержавного значення. Такий статус визначається тим, що вони, по-перше, охоплюють значний хронологічний проміжок в історії України; по-друге, охоплюють широкий географічний простір як в межах самих українських земель, так і значно ширше (завдяки контактам духовенства та іншим зв'язкам).

За галузевою ознакою документи Київської митрополії класифікуються як документи релігійних установ. І на основі цього вони вже формуються у фонди. Підставою для цього є те, що «документи

---

⁹² Архів Києво-Печерської Лаври та Заповідника. Вип. 1. Київ, 2008. С. 9.

архівного фонду мають спільне походження, однорідність змісту, історичні і логічні взаємозв'язки»⁹³.

Фонди, в яких зберігаються документи Київської митрополії 1721–1917 рр., в цілому варто розділити на кілька груп:

- 1) центральні органи Київської митрополії;
- 2) духовні правління;
- 3) благочинні;
- 4) монастирі;
- 5) церкви;
- 6) релігійні товариства та інші структури;
- 7) метричні книги.

Так як всі документи у цих фондах переважно стосуються церковно-управлінської діяльності, слід визначити їхню головну особливість, котра полягає саме в їх управлінсько-розпорядчій характеристиці. Відтак частина цих документів (наприклад копії) може знаходитися одночасно в різних архівних фондах. Це може стосуватися звітних документів, які залишалися як у власних архівах установ, так і водночас передавалися для вищих органів управління. Те ж саме стосується, зокрема, й документів особистісного характеру (наприклад характеристики представників духовенства).

Фонди центральних органів Київської митрополії представлені фактично тільки в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:

- фонд 127 «Київська духовна консисторія», 160324 справи (ЦДІАУК);
- фонд XIII «Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святішого Правлячого Синоду», 6548 справ (ІР НБУВ) ;
- фонд 232 «Архів Київської духовної консисторії» (ІР НБУВ).

---

⁹³ Архівознавство / гол. ред. Я. Калакура. Київ, 1998. С. 141.

Фонди духовних правлінь представлені в ЦДІАУК (45 фондів), ДАК (2 фонди), ДАКО (1 фонд) та ДАКО (4 фонди). В фондах названих архівних установ зберігаються як документи центральних органів церковного управління (укази, розпорядження, постанови), так і документи, котрі стосуються діяльності церков і монастирів, біографічних відомостей духовенства.

Фонди монастирів представлені в ЦДІАУК, ДАКО і ДАКО (у Державного архіву м. Києва вони відсутні). Найбільша кількість монастирських документів знаходиться у фондах ЦДІАУК (97 фондів) та ІР НБУВ.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського хоча й зберігаються лише п'ять монастирських фондів, тим не менше, значна кількість монастирських документів знаходиться в інших фондах (фонд XIII, фонд 232 та ін.). У ДАЧО міститься шість фондів (Виноградський, Жаботинський, Лебединський, Мошногірський та два черкаських старообрядницьких монастиря). І лише один фонд – в ДАКО (фонд 1725 «Помічник Благочинного монастирів Київської єпархії»).

Фонди церков представлені в усіх названих архівних установах без винятку. Як правило, в них містяться документи владно-розпорядчого характеру від вищих управлінських церковних структур, документи, котрі стосуються життя та діяльності парафіяльного духовенства, господарчо-майнові та фінансові документи, богослужбова література.

Особливу групу становлять фонди релігійних товариств та інших церковних структур, які мають спеціальне призначення. До них варто, наприклад, віднести фонд 14 «Київське Свято-Володимирське братство», 108 справ (ДАК), фонд 286 «Київський комітет православного місіонерського товариства», 239 справ (ДАК), фонд 1732 «Комітет духовної цензури при консисторії, м. Київ», 2 справи (ДАКО) та ін.

Фонди метричних книг є одними з найбільш затребуваних сьогодні, коли активно популяризується генеалогія. Проте, частина метричних книг зберігається у фондах окремих церков та фондах інших установ (освітніх, правоохоронних, управлінських), а частина з них міститься у спеціалізованих архівних зібраннях. До останніх варто віднести зокрема: фонд 224 «Колекція метричних книг», 2947 справ (ЦДІАУК), фонд 931 «Колекція. Метричні книги записів актів цивільного стану», 4903 справи (ДАЧО).

На жаль, за достатньо довгий час існування всіх названих фондів вони фактично не досліджувалися, тому мало створено їх детальних описів. Описи, створені в самих архівах найчастіше носять досить формалізований характер, який не завжди розкриває зміст документальної бази. Крім того, більшість навіть цих описів є малодоступною в нинішніх умовах. Чи не найбільшим успіхом у цій сфері варто вважати детальний опис фонду 128 «Києво-Печерська лавра» за іменними та предметно-тематичними категоріями, здійснений у 2007–2008 рр.⁹⁴

У багатьох документах зустрічається матеріал, пов'язаний із діяльністю секретаря Консисторії. Зокрема, тут збережені документи, котрі стосуються послужних списків секретарів (фонд 127, оп. 672, спр. 30; оп. 799, спр. 79), їх переміщення (фонд 127, оп. 804, спр. 473), нагородження (фонд 127, оп. 681, спр. 812; оп. 810, спр. 13), виконання ними поточних справ та своїх службових обов'язків (фонд 127, оп. 697, спр. 595; оп. 1045, спр. 32) тощо.

---

⁹⁴ Архів Києво-Печерської лаври та Заповідник. Вип. 1. ЦДІАК України. Ф. 128, Києво-Печерська лавра: Іменний покажчик / упор. С. Кагамлик. Київ : НКПІКЗ, «Фенікс», 2007. 38 с.; Архів Києво-Печерської лаври та Заповідник. Вип. 1. ЦДІАК України. Ф. 128, Києво-Печерська лавра: Предметно-тематичний покажчик / упор. С. Кагамлик. Київ : НКПІКЗ, «Фенікс», 2008. 360 с.

2.2. Документи органів управління Київської митрополії

Центральні органи Київської митрополії впродовж 1721–1917 рр. виконували, насамперед, управлінські функції і, фактично, були частиною державного апарату Російської імперії. При цьому сама система управління митрополією зазнавала деяких змін, що було зумовлено політичними інтересами імперського управління.

До центральних органів Київської митрополії відносяться сам київський митрополит як очільник єпархії та Київська духовна консисторія (у 1786–1832 рр. мала назву Київська духовна дикастерія) як орган управління єпархією. Оскільки система управління від початку XVIII ст. і до початку XX ст. зазнавала змін, іноді досить суттєвих, то крім вищевказаних, до важливих органів управління відносилися також митрополичий дім та вікарний єпископ, протопопії, духовні правління, благочинні та деякі інші структури (комітети і т. п.).

Головною фігурою в управлінні Київською митрополією, зрозуміло, був київський митрополит (архієпископ у 1722–1743 рр.). За 1721–1917 рр. їх нараховувалося 19 осіб. Специфіка київського митрополита полягала в тому, що він одночасно був фізичною особою, церковним діячем та державним органом влади. Відповідно до цієї специфіки і всі архівні документи, пов'язані з діяльністю митрополитів (архієпископів), зберігаються сьогодні в архівних фондах різних установ. Відповідно, київські митрополити (архієпископи) фактично не виступають фондоутворювачами, за винятком, хіба що, київського митрополита Платона (Городецького).

Документи, пов'язані з митрополитами, мають як загальний характер, так і конкретно-ситуаційний.

До документів загального характеру відносяться матеріали, в яких відображається загальна інформація щодо самих митрополитів та їхньої діяльності. До таких варто віднести датований 1740-м роком список

російських та українських митрополитів і єпископів з переліком тих кафедр, які вони займають⁹⁵. (До речі, на цю справу слід звернути особливу увагу, оскільки вона датовано помилково. Архівіст, котрий оформлював цю справу при її датуванні, не врахував інформації, зазначеної у цьому ж документі, де зафіксовано «Арсений, митрополит Киевский и Галицкий». Цей запис свідчить, що документ не міг з'явитися раніше 1757 р., коли Арсеній (Могилянський) отримав відповідний титул). Серед інших – справа «Прощати для епархіальних управлінь» 1842 р.⁹⁶

До документів конкретно-ситуаційного характеру відносяться матеріали, в яких зафіксована діяльність митрополитів у конкретних випадках, пов'язаних з управлінням єпархією.

Як зазначалося вище, тільки в одному випадку митрополит виступив як фондоутворювачем – це Платон (Городецький) (1803–1891), котрий керував Київською єпархією у 1882–1891 рр. В ІР НБУВ зберігається фонд 174, в якому зібрані документи, пов'язані із життям та діяльністю цього митрополита. У цьому фонді міститься 3498 справ, котрі хронологічно охоплюються період від 1816 до 1901 рр.

Окрім суто біографічних документів (справи щодо нагород, призначень тощо), у фонді зберігаються також промови митрополита, повчання, повідомлення, розписки тощо. І, крім того, важливо відзначити наявність тут листів до цілого ряду державних, церковних та культурних діячів – наприклад, до протоієрея Києво-Софійського собору Петра Лебединцева.

Ще одна особливість діяльності київських митрополитів полягає у обійманні ними одночасно, крім митрополичої посади, ще й посади священноархімандрита Києво-Печерської лаври. Щоправда, цей аспект екстраполюється лише на 1786–1917 рр. Відтак частина архівних

---

⁹⁵ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 15. Арк. 1–4.

⁹⁶ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 805. Спр. 332. 59 арк.

документів, пов'язаних з управлінською діяльністю митрополитів, знаходиться і у вже згадуваному фонді 128 ЦДАУК.

Зокрема, там зберігаються грамоти та інструкції митрополитів, рапорти та звіти до них від лаврських управлінських структур тощо. Серед них – і указ Св. Синоду 1786 р. про об'єднання посад київського митрополита та архімандрита Києво-Печерської лаври в одну⁹⁷. (Важливо наголосити, що ця специфічна особливість управління зберігалася аж до 1917 р.)

Грамоти київських митрополитів мають різний зміст, але переважно стосуються різноманітних призначень на церковні посади. Серед них – справа «Грамоти київського і переяславського митрополитів, лаврських архімандритів про рукоположення у священники різних осіб, призначення настоятелів приписних монастирів, паспорти і атестати, видані духовенству» за 1728–1791 рр. (Наголосимо, що у назві цієї справи помилково переяславських ієрархів позначено як митрополитів, оскільки в Переяславі у XVIII ст. завжди була тільки єпископія)⁹⁸, справа «Грамота київського митрополита і архімандрита Лаври Самуїда Миславського Матвію Росовському про рукоположення в ієреї церкви Миколи Набережного на Подолі у м. Києві» за 1788 р.⁹⁹, справа «Грамота київського і галицького митрополита Ієрофея Малицького про призначення будівничого Боніфатія Білилівського Георгіївського монастиря ігуменом цього ж монастиря» за 1799 р.¹⁰⁰, справа «Грамота київського і галицького митрополита Серапіона Олександровського про рукоположення Федора Шиманського у священники до церкви св. Іллі у містечку Чорнобиль Радомишльського повіту Київської губ.» за 1821 р.¹⁰¹ та ін.

⁹⁷ ЦДАУК. Ф. 128. Оп. 1 КДС. Спр. 187. Арк. 87.

⁹⁸ ЦДАУК. Ф. 128. Оп. 1 грам. Спр. 30. 70 арк.

⁹⁹ ЦДАУК. Ф. 128. Оп. 1 грам. Спр. 44. 1 арк.

¹⁰⁰ ЦДАУК. Ф. 128. Оп. 1 грам. Спр. 54. 2 арк.

¹⁰¹ ЦДАУК. Ф. 128. Оп. 1 грам. Спр. 57. 1 арк.

Ці та інші грамоти важливі не тільки своїм змістом, але ще й тим, що містять оригінальні автографи київських митрополитів та їхні печатки.

Слід відзначити ще одну особливість інформації документів, релевантних з діяльністю київських митрополитів: вона пов'язана з біографіями цих церковних діячів.

Всього Київську метрополію очолювало один архієпископ (Варлаам Ванатович у 1722–1730 рр.), та 19 митрополитів (Рафаїл Заборовський у 1731–1743 рр. ще як архієпископ, а у 1743–1747 рр. вже як митрополит; Тимофій Щербацький у 1747–1757 рр.; Арсеній Могилянський у 1757–1770 рр.; Гавриїл Кременецький у 1770–1783 рр.; Самуїл Миславський у 1783–1796 рр.; Ієрофей Малицький у 1796–1799 рр.; Гавриїл Банулеско-Бодоні у 1799–1803 рр.; Серапіон Александровський у 1803–1822 рр.; Євгеній Болховітінов у 1822–1837 рр.; Філарет Амфітеатров у 1837–1857 рр.; Ісидор Нікольський у 1858–1860 рр.; Арсеній Москвін у 1860–1876 рр.; Філофей Успенський у 1876–1882 рр.; Платон Городецький у 1882–1891 рр.; Іоанникій Руднев у 1891–1900 рр.; Феогност Лебедев у 1900–1903 рр.; Флавіан Городецький у 1903–1915 рр. та Володимир Богоявленський 1915–1918 рр.). Всі вони більшою чи меншою мірою фігурують у документах Київської митрополії.

Ці документи наявні як у фондах ЦДІАУК, так і в фондах ІР НБУВ. Серед них, насамперед, найцікавішими і найважливішими є документи, пов'язані із призначеннями керівників Київської митрополії на їхні посади. Наприклад, у фонді ІІ в справі № 2313 зберігається документ про призначення на київським архієпископом Варлаама Ванатовича в 1722 р., який, при цьому зберігається серед інших документів розпорядчого характеру¹⁰², справа № 2316 – «Царська грамота (Миколи І) до митрополита Київського Філарета про призначення його в Київ і про нагородження його білим клобуком 1837 р.»¹⁰³.

---

¹⁰² ІР НБУВ. Ф. ІІ, №2313.

¹⁰³ ІР НБУВ. Ф. ІІ, №2316.

Аналогічні справи зберігаються і в ЦДІАУК. Наприклад, у фонді 128 знаходиться справа «Про призначення Серапіона митрополитом Київським» за 1803–1804 рр.¹⁰⁴. У цьому ж фонді також є справа «Про звільнення митрополита Серапіона від управління Київською єпархією та лаврою і про призначення архієпископом Київським і архімандритом оної лаври псковського архієпископа Євгенія а потім митрополитом»¹⁰⁵. Остання справа взагалі надзвичайна для розуміння специфіки управління центральною імперською владою саме Київської митрополії. Адже в цьому документі фігурує одразу кілька обставин, які враховувалися при зміні керівництва. Це – і добровільна відставка попереднього митрополита, і одночасно позбавлення його і від управління Києво-Печерською лаврою, і, відповідно, призначення наступника на обидві ці посади, але при цьому Євгеній Болховітінов призначався одразу не на посаду митрополита, а архієпископа, і лише потім – митрополита.

Так само в окремих справах фіксувалися й події, пов'язані із смертю київських митрополитів. Наприклад, у справі 18 у зв'язку із кончиною у 1837 р. митрополита Євгенія Болховітінова¹⁰⁶.

Доцільно у цьому контексті назвати справу, пов'язану із насильним відстороненням київського архієпископа від своєї посади. Це – «Указ Синода консистористам київської єпархії про позбавлення сану і священства і заслання Кирилів Білозерський монастир архієпископа Київського Варлаама Ванатовича, визначення по цій справі київської консисторії» за 1730 р.¹⁰⁷ Цей документ відноситься до того періоду існування Київської митрополії, коли російська влада встановлювала тотальний контроль за діяльністю Церкви в цілому.

Серед інших документів, пов'язаних з діяльністю київських митрополитів, слід відзначити наявність справ, які містять інформацію про

---

¹⁰⁴ ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 2черн. Спр. 175.

¹⁰⁵ ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 2черн. Спр. 348.

¹⁰⁶ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 1045. Спр. 18.

¹⁰⁷ ІР НБУВ. Ф. 232. Спр. 10.

їхню діяльність, участь в урочистих та інших заходах, навіть проїзд. Наприклад, стосовно митрополита Арсенія Москвина: «Про формулярні списки преосвящених митрополитів Арсенія і єпископа Серафима» за 1863 р., «Про виїзд митрополита Арсенія в Санкт-Петербург» 1862 р., «Про призначення Арсенія митрополита Київського членом конференції Московської духовної академії» за 1865 р., «Про прийняття Арсенія митрополита почесним членом Мінського Миколаївського братства» за 1868 р. та ін.¹⁰⁸

Необхідно акцентувати, що з діяльністю митрополитів як управлінців пов'язана чи не найбільша кількість архівних документів. І причиною цього є те, що у їх створенні не обов'язково брали участь саме ці управителі єпархії, але невід'ємним складником документів була їхня обов'язкова адресація саме на особу митрополита. Тому в багатьох випадках при вирішенні тих чи інших справ, підписи і розпорядження наявні від керівництва митрополії, канцеляристів та ін.

Укази і розпорядження, що виходили від митрополита, фіксувалися у спеціальних журналах (наприклад «Журнал реєстрації указів київського митрополита та ухвал Консисторії щодо прийому монахів до монастирів, переміщення духовенства, видачі паспортів, стягнення штрафів з духовних осіб за різні порушення, надання дозволів на шлюб тощо» за 1779 р.¹⁰⁹).

В архівах зберігаються такий вид митрополичих документів як пропозиції. Вони стосувалися передовсім ідей щодо вдосконалення єпархіального управління. Так, після смерті Євгенія Болховітінова до управління єпархією прийшов Філарет Амфітеатров, котрий одразу висловив кілька подібних пропозицій у 1837 р.: «Справа щодо пропозиції митрополита Філарета про заборону благочинним вести розслідування по скаргам і відправляти їх на розгляд єпархіальному архієрею», «Справа щодо пропозиції митрополита Філарета про надання благочинними і духовними

---

¹⁰⁸ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 663. Спр. 748; Оп. 665. Спр. 717; Оп. 668. Спр. 690; Оп. 672. Спр. 1.

¹⁰⁹ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1043. Спр. 22.

правліннями щорічно до 1 січня клірових відомостей», «Справа щодо пропозиції митрополита щодо огляду єпархії» та ін.¹¹⁰

Ще одним видом документів, що виходили від митрополитів були їхні розпорядження. Як правило, вони стосувалися виконання певних управлінських дій: зокрема, у випадках упровадження заходів архієпископом Рафаїлом Заборовським у 1731 р. щодо наведення порядку у питанні посилення контролю за ченцями («Розпорядження архієп. Київс. Рафаїла Заборовського про «меры» проти монахів бродяг та волоцюг»), або ж Феогностом Лебедевим на випадок власної відсутності, прикладом чого є документ 1901 р. «Справа про розпорядження митрополита перед відбуттям в м. С. Петербург»¹¹¹.

Розпорядження були достатньо різні за своїм характером і поширювалися на різні сфери управління, зокрема на господарчу діяльність монастирів («Розпорядження архієп. Київськ. Арсенія Могилянського по протопопіям і церквам господарс. справ»¹¹² за 1767 р.). За нашими спостереженнями, такі документи були більш поширеними як розпорядчі у XVIII ст., аніж від початку XIX ст., що зумовлювалося мірою свободи діяльності митрополитів у рамках російського законодавства.

Достатньо рідкісними в архівах від митрополитів є такі документи, як чолобитні та послання (чи окружні послання). Вони з'являлися за виняткових випадків. Прикладом першого типу документів є «Чолобитна архієпис. Рафаїла Заборовського, архієп. Чернігівського Іларіона та єпископа Переяславського Арсенія про відміну п. 18 постанови Верхов. Таємної Ради 1728 р., в якому приказано заборонити вклади, передачу та купівлю ґрунтів і угодій монастирям, а також і подібних умов мешканцями» за 1735 р.¹¹³ Варто вказати, що цей документ мав винятково політичний характер, що властиво ще для періоду існування самостійної

¹¹⁰ ЦДІАУК. Оп. 1045. Спр. 51; Спр. 56. Спр. 59.

¹¹¹ ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 222; ЦДІАУК. Оп. 1052. Спр. 4.

¹¹² ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 224.

¹¹³ ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 2001;

Гетьманщини, і взагалі було неможливо для більш пізнішого періоду. Щодо другого названого типу документів, то вони більше поширені (на відміну від чолобитних) і мали суто етично-моральний та релігійно-богословський характер, пов'язаний із впливом київських митрополитів на місцеве населення підвідомчої їм єпархії. Такі документи з'являлися, як правило, під час вступу митрополита на свою посаду. Прикладом є «Послання Рафаїла Заборовського отцям протопопам і пресвітерам єпархії» за 1731 р.¹¹⁴

Митрополичий (архієрейський) дім Київської митрополії – це орган управління, який ще не достатньо досліджений українськими науковцями. У вузькому розумінні – це центральна резиденція перебування митрополита разом з усім обслуговуючим персоналом. А у більш широкому розумінні, фактично, він виконував функції секретаріату (в сучасному значенні) при митрополитові. Спочатку центром цієї структури виступав Києво-Софійський кафедральний монастир, а після його ліквідації у 1786 р. – Києво-Софійський кафедральний собор. При ньому, відповідно, існував і архів митрополії.

Сьогодні всі справи, пов'язані з діяльністю митрополичого дому, зберігаються у 127 фондів ЦДІАУК – загалом не менше 241 справи. Переважно документи митрополичого дому пов'язані з адміністративним управлінням та фінансово-господарчим забезпеченням митрополита.

Насамперед до митрополичого дому мають відношення справи, в яких відображається загальна інформація щодо нього. Це, зокрема, – справа «Штати архієрейських домів кафедральних соборів» 1868 р.¹¹⁵. Вона стосувалася переформатування штатних одиниць при архієрейських домах із наданням їм відповідного штатного окладу, зокрема при Київській митрополії, відповідно до указу імператора, Св. Синоду та Обер-прокурора імперії. Про стан архієрейського дому як і інших управлінських структурних органів по єпархії від митрополита обов'язково відправлялася

---

¹¹⁴ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 65011 (зоб).

¹¹⁵ ЦДІАУК. Оп. 672. Спр. 98.

загально-статистична інформація до вищих загальноімперських органів влади. Наприклад: справа 1864 р. «Про доставку обер-прокурору при Св. Синоді свідчень: скільки в Київській губернії архієрейських домів і монастирів, чоловічих і жіночих, і ставропігійних, штатних і позаштатних», справа 1865 р. «Про засвідчення майна архієрейського будинку і монастирів Київської єпархії», «Справа про Києво-Софійський митрополичий будинок, про інструкції» за 1909 р. та ін.¹¹⁶

Значну частину архівних матеріалів становлять справи господарчого характеру, що стосуються використання земель та господарчих споруд митрополичого дому. Серед них, наприклад, – справа 1868 р. «Про землю митрополичого дому, зайняту комісією залізничного шляху», «Про представлення акту про вказівку в натурі кордонів угідь, що належать митрополичому дому» та ін.¹¹⁷

До суто фінансових документів відноситься, наприклад, справа за 1774 р. про прохання протопопа Криловського щодо звільнення його від внесення коштів на утримання митрополичого дому («Справа по донесенню протопопа Криловецького про звільнення його приходу від уплати грошей на архієрейський дім»)¹¹⁸.

Серед інших аналогічних за змістом архівних документів – «Справа про представлення в контроль при Святійшому Синоду відомостей при прибутку і витрату сум і капіталів Лаври, архієрейського дому і монастирів Київської єпархії» за 1909 р., «Справа про надання в контроль при Св. Синоді до 1-го квітня звіту про приходи грошових сум і капіталів по лаврі, архієрейському дому та монастирях Київської єпархії за 1915 рік».¹¹⁹

Важливо відзначити також наявність тих справ, які свідчать про отримання прибутків митрополичого дому від здійснення певних фінансових та господарчих операцій. Тому серед архівних справ наявна

---

¹¹⁶ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 836. Спр. 87; Оп. 837. Спр. 22; Оп. 1057. Спр. 122.

¹¹⁷ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 756. Спр. 686; Оп. 759. Спр. 672.

¹¹⁸ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 162. Арк. 1-9зв.

¹¹⁹ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1057. Спр. 32; Оп. 1058. Спр. 97.

достатньо велику кількість документів, пов'язаних зі здачею в оренду від імені митрополичого дому і, зрозуміло, на його користь земельних ділянок, лісових дач, хуторів, млинів, будинків, подвір'їв тощо.

Серед них – «Справа про побудову доходного будинку на садибі Києво-Софійського митрополичого будинку по Стрілецькій вулиці і Георгіївському провулку» за 1909 р., «Справа про надання в оренду рибних ловів Києво-Софійського митрополичого дому в урочищі Лящівка і про порубку лози» за 1911–1913 рр., «Справа про віддання в оренду сінокісного луку, що належить митрополичому дому» за 1916 р., «Справа Києво-Софійського митрополичого дому про віддачу в оренду млина в Совках» за 1916 р.¹²⁰ та ін.

Частина справ митрополичого дому пов'язана із його внутрішнім устроєм – обов'язками службовців, їх переміщенням, призначенням тощо. Це видно на прикладі таких справ, як «Про призначення свящ. Дометія Ботвиновського в Києво-Софійській митрополичий дім» 1869 р., «Про призначення у Софійській собор сторожа С. Сокальського» 1869 р., «Про прийняття Пімена в число братії Києво-Софійського митрополичого дому» 1869 р., «Про звільнення економа Київського митрополичого дому ігумена Венедикта» 1889 р. та ін.¹²¹

Особливу увагу варто звернути на архівну документацію, пов'язану із діяльністю вікарних єпископів. Цей термін у латинській мові означав «заступник» чи «намісник». У межах Київської митрополії подібні (але не тотожні) єпископи існували і в більш ранні часи (наприклад, на початку XVIII ст. була створена в статусі коад'юторства Переяславська єпархія, яка у 1733 р. була перетворена на самостійну). Чигиринське вікаріатство (фактично центр його був не у Чигирині, а у Києві в Михайлівському Золотоверхому монастирі) проіснувало від 1799 по 1911 р. (головна відмінність вікаріатства від коад'юторства – це відсутність власної єпархії).

¹²⁰ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1058. Спр. 126; Спр. 128; Оп. 1057. Спр. 122.

¹²¹ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 758. Спр. 1015; Оп. 759. Спр. 87. Оп. 774. Спр. 517.

Пізніше у 1874 р. з'явилося Уманське вікаріатство, а у 1885 р. – ще й Канівське. Тим не менше, інститут вікаріатства науковцями фактично ще не був детально досліджений (частково до цієї теми звертався у своїй дисертації В. Перерва у 2001 р., але документну базу він детально не аналізував¹²²). Тому для сучасних дослідників значний інтерес будуть мати ті документи, котрі зберігаються в українських архівах. Відповідно архівні документи дають можливість з'ясувати статус, функції та інші особливості управління Київською митрополією за допомогою вікаріатства.

Статус, обов'язки та діяльність вікаріїв розкривається в «Справі за пропозицією Його Високопреосвященства з інструкцією Його Преосвященству вікарію митрополії Київською даною» за 1845 р. У документі, зокрема зазначено, що вікарний єпископ зобов'язаний розглядати і затверджувати журнали КДК, справи про видачу метричних свідоцтв, видачу нових свідоцтв замість старих, призначення на місця послушництва, накладення єпитимій тощо¹²³.

Подібні документи з'являлися й пізніше, наприклад «Справа за пропозицією Його Високопреосвященства Філарета митрополита Київського і Галицького про доручення деяких на вирішення справ преосвященному Аполінарію вікарію Київської митрополії» за 1846 р., «Справа за розпорядженням Арсенія митрополита Київського про розподіл Київської єпархії між двома вікаріями – преосвященними Філаретом і Порфирієм» за 1874 р. та ін.¹²⁴

Серед архівних справ зберігаються і документи, пов'язані з адміністративними призначеннями та переміщеннями відповідних осіб (наприклад: «Справа про призначення преосвященного Анатолія, єп. Уманського єпископом Калузьким, а преосвященного Іякова,

---

¹²² Перерва В. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці XVIII – XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Перерва Володимир Степанович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. 211 с.

¹²³ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 646. Спр. 535.

¹²⁴ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 647. Спр. 543; Оп. 678. Спр. 57.

єп. Баланітського, єп. Уманським, третім вікарієм Київської єпархії» за 1892 р.¹²⁵).

Кожен з вікарних єпископів для здійснення управління підпорядкованими йому територіями мав свою власну канцелярію, а вся документація як вихідна, так і вхідна фіксувалася у спеціальних журналах (прикладом є «Журнал вихідних документів Канцелярії єпископа Чигиринського Д. вікарія Київської єпархії за 1898–1899 рр.»).

Цікавою архівною справою із діяльності вікаріїв, що зберігається в ЦДІАУК, є «Справа про хіротонію в сан єпископа Чигиринського вікарія Київської митрополії колишнього настоятеля нашої місії в Єрусалимі архімандрита Порфирія» за 1865 р.¹²⁶ Цей документ важливий передовсім тим, що він свідчить про один із епізодів біографії відомого церковного діяча, педагога, вченого, фахівця із історії Сходу та Візантії Порфирія Успенського (1804–1885).

Основний масив управлінської документації Київської митрополії безпосередньо пов'язаний із діяльністю Київської духовної консисторії (дикастерії у 1786–1832 рр.). Частково діяльність цієї структури та особливості її функціонування розкривалася в дослідженнях В. Перерви у 2001 р. та О. Прокоп'юк у 2008 р., про що вже йшлося раніше, у ч. там зверталася увага і на формування її архівів. Але більш детально про роботу цих архівів та його організацію йшлося у дослідженні К. Климової «Архіви церковної адміністрації в Україні XVIII – початку ХХ ст.»¹²⁷

Київська духовна консисторія – це орган управління церковними адміністративними справами в межах кордонів Київської митрополії. Власне так її суть і пояснює відомий сучасний дослідник протоієрей о. Юрій Мицик, наголошуючи на тому, що вона «займається питаннями церк.

¹²⁵ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 1050. Спр. 434.

¹²⁶ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 748. Спр. 57.

¹²⁷ Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Матяш, К. Климової. Київ, 2002. С. 200–220.

адміністрації»¹²⁸. КДК підпорядковувалася безпосередньо київському митрополиту і виконувала його розпорядження. Своєю чергою рішенням цього органу підпорядкувалися всі інші управлінські структури Київської митрополії і все без винятку духовенство (парафіяльне та монастирське).

Основні документи, які зберігалися в архівах КДК варто розподілити на такі групи (за формою):

- грамоти, укази, постанови, розпорядження, донесення;
- реєстри документів, журнали, протоколи;
- метричні книги, сповідальні розписи, клірові відомості;
- описи, звіти, відомості.

За змістом, документи КДК охоплюють надзвичайно широкий спектр інформації. Фактично – це майже всі соціальні відносини.

Вся управлінська документація КДК на сьогодні зберігається переважно у фонді 127 в ЦДІАУК та у фонді 232 в ІР НБУВ. Крім того, документи, які виходили із КДК чи направлялися в КДК за участі відповідних адресатів (структур Київської митрополії, інших церковних одиниць, державних органів влади чи фізичних осіб) знаходяться також у інших фондових зібраннях, зокрема монастирів, храмів і т. д.

Передовсім слід відзначити справи, в яких щодо КДК міститься інформація щодо загальних правил її функціонування. Наприклад, справа «Про нові штати духовних консисторій» за 1869 р.¹²⁹, де міститься інформація про склад КДК та штатний оклад на його утримання; «Про затвердження правил для чергування чиновників Консисторії» за 1898 р., «Про порядок ведення казначейської частини в духовній Консисторії» за 1886 р., «Про встановлення порядку спостереження за паровими котлами, що є в установах духовного відомства» за 1912 р., «Про непорядки у веденні господарчої і грошової частини» та ін.¹³⁰

---

¹²⁸ Мищик Ю. Консисторія. Київська духовна консисторія. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Konsistoriya> (дата звернення: 20.02.2025).

¹²⁹ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 673. Спр. 131.

¹³⁰ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 777. Спр. 398; Оп. 858. Спр. 503; Оп. 871. Спр. 534; Оп. 943. Спр. 432.

Важливими для історії КДК є справи про ліквідацію цієї структури, що відносяться до 1919–1922 рр.: «Справа про ліквідацію Київської Духовної Консисторії», «Доповіді, протоколи засідань, відомості про видачу коштів службовцям канцелярії при ліквідації Консисторії» та «Справа про ліквідацію Консисторії»¹³¹. Це справи, які з'явилися вже в час встановлення у Києві радянської влади, одним із пріоритетів котрої було питання ліквідації Церкви та її інститутів. У цих документах міститься інформація про процес обговорення і ліквідації КДК, фінансовий стан, конфіскацію фінансів КДК, обґрунтування дій з боку влади тощо.

Особливе значення для розуміння функціонування КДК також мають справи, в яких розкривається її фінансування. Основні способи надходження коштів на її утримання здійснювалися за рахунок держави, вкладів у банки, находжень від укладених угод щодо використання майна. Державне фінансування завжди чітко фіксувалося. Для прикладу, у справах «Про прийом із Повітового казначейства сум на утримання Консисторії за вересневу третину 1843 року», «Про відпущені із казначейства на утримання консисторії гроші і про отримання від Захарія Корчинського за пожалування його чинами» за 1844 р., «Про суми, призначені по розкладу господарчого управління при Святійшому Синоді на 1870 рік для утримання Духовної Консисторії, монастирів і духовенства Київської єпархії», «Справа про порядок розподілу 2000 руб., що відпускається казною на чиновників консисторії» за 1910 р. та ін.¹³² Також через архівні справи прослідковується зв'язок КДК із банківською системою Російської імперії. З цього приводу маємо справу «По відношенню господарчого управління при Св. Синоді про повернення Консисторією належних їй депозитів, не затребуваних упродовж десяти років у казну або інші джерела за належністю» за 1888 р.¹³³ Пізніше, на початку ХХ ст. у митрополії

---

¹³¹ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 874. Спр. 11; Оп. 1006. Спр. 196. Оп. 1006. Спр. 196а.

¹³² ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 641. Спр. 590; Оп. 644. Спр. 441; Оп. 673. Спр. 59; Оп. 1057. Спр. 506.

¹³³ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 860. Спр. 534.

обговорювалося питання про створення власного банку, про що свідчить «Справа про утворення Київського єпархіального банку» за 1913 р.¹³⁴

Особливий інтерес, безумовно, викликають також справи пов'язані з устроєм та функціонуванням архіву КДК. У цих документах міститься інформація про стан архіву, організацію його роботи, співробітників архіву, заходи зі збереження його справ тощо (не менше, ніж 90 справ у цілому). Про це свідчать такі справи як «По доповіді п. секретаря Консисторії про здачу справ 2 стола в архів» за 1845 р., «Відомості про стан архіву Консисторії за 1859 рік», «Відомість про стан архіву Консисторії за 1915 р.», «Акт огляду архіву Консисторії» за 1916 р., «Прохання столоначальника Кишинівської духовної консисторії Єфимова Є. прийняти його на посаду архіваріуса Консисторії» за 1912 р., «Справа про переплетення старих книг, що зберігаються у консисторському архіві» за 1910–1911 рр. та ін.¹³⁵

Також в архівних сховищах міститься і значна кількість документів з відповідною інформацією про службовців КДК. Серед них – справи щодо штатного складу КДК, їхні формулярні документи, прийом та звільнення зі складу штату, загальні списки тощо. Наприклад, справи «Про звільнення протоієрея Георгія Соловйова із посади члена Консисторії, а на його місце поставити архімандрита Арсенія» за 1673 р., «Про повідомлення в канцелярію п. обер-прокурора Св. Синода іменного списку наявного складу службовців по єпархіальному відомству в штатних посадах» за 1873 р., «Про доставку свідчень про чиновників Київської Духовної Консисторії, котрі отримали остаточну освіту або мають відповідні атестати у вищих, середніх і нижчих учбових закладах» за 1879 р. та ін.¹³⁶

---

¹³⁴ ЦДДАУК. Ф. 127. Оп. 1006. Спр. 159.

¹³⁵ ЦДДАУК. Ф. 127. Оп. 646. Спр. 261; Оп. 1021. Спр. 143; Оп. 1006. Спр. 138; Оп. 1006. Спр. 183; Оп. 1006. Спр. 187; Оп. 1057. Спр. 495.

¹³⁶ ЦДДАУК. Ф. 127. Оп. 677. Спр. 79; Оп. 679. Спр. 35; Оп. 683. Спр. 193.

2.3. Документація монастирів та її інформаційний зміст

На різних етапах існування Київської митрополії її монастирі пройшли через ряд трансформацій. Зокрема, у XVIII ст. частина з них знаходилася на території, підпорядкованій владі Російської імперії, а інша частина – на території Речі Посполитої. Відтак у подальшому, коли відбувалися геополітичні зміни, спричинені знищенням польської держави і територіальним розширенням російської, трансформувалися й адміністративні межі як у цивільному, так і в церковному управлінні.

Це впливало й на документообіг та формування архівних фондів при монастирях, храмах та інших церковних структурах.

У рамках Київської митрополії (1721–1917) кількість монастирів постійно змінювалася. Змінювалася і чисельність їх насельників. Все це відбувалося в рамках внутрішньої політики Російської імперії. І якщо станом на 1764-й р. у рамках усієї Київської єпархії знаходилося 40 монастирів (23 чоловічих, 17 жіночих)¹³⁷, то станом на 1913-й р. їх було 23 (14 чоловічих, 9 жіночих)¹³⁸.

При цьому варто звернути увагу не тільки на функціонування Київської митрополії в цілому чи в рамках державного апарату, але й в окремих її інституціях, зокрема – монастирях. Проте якраз комплексних досліджень у окреслених напрямках на сьогодні не виявлено.

Як невід’ємна частина Київської митрополії монастирі формували свою документацію відповідно до вимог керівних органів, але водночас і спирались на власний досвід та власні інтереси, які могли б забезпечити їх автономне функціонування.

Звітно-статистичні документи монастирів Київської митрополії рідко вводяться в науковий обіг у повному обсязі і так само не часто

---

¹³⁷ Покровский И. Русские епархии. Казань, 1913. Т. 2. С. 12.

¹³⁸ Памятная книжка Киевской епархии на 1913 г. / сост. под ред. протоиерея И. Троицкого. Киев, 1913. 656 с.

публікуються. Тим не менше, вони містять в собі значну кількість цінної інформації, яка дозволяє увиразнити соціальні процеси в певних історичних умовах.

Управління Київською митрополією передбачало безумовно наявність відповідної інформації, яка давала можливість ефективно використовувати всі ресурси монастиря – матеріальні та людські. Персонал монастирів не слід сприймати як винятково духовних осіб, котрі займаються церковним богослужінням та сприяють населенню у його спілкуванні з Богом. Передовсім персонал монастирів Київської митрополії 1721–1917 рр. – це певний зріз суспільства, та його частина, котра виконує певні соціальні та державні функції.

Документи монастирів Київської митрополії на сьогодні зберігаються в цілому ряді архівних установ України – зокрема, у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, Державному архіві Черкаської області та Державному архіві Київської області.

Частина документів зберігається у Інституті рукопису при Національній бібліотеці України імені В. Вернадського, однак ця установа не має статусу архівної, оскільки вона є науково-дослідним підрозділом за своїм офіційним статусом. Також необхідно відзначити про перебування значної частини монастирських документів в архівах Санкт-Петербурга та Москви у Російській Федерації, але, на жаль, їх дослідження та оприлюднення на сьогодні практично неможливе через агресивну культурну політику цієї держави та її військового вторгнення на українські землі і окупації їх частини.

Найбільша частина документів монастирів Київської митрополії розміщена у фондівих зібраннях Центральному державному історичному архіві України у м. Київ. При цьому вона відзначається як найбільшою кількістю самих документів тобто матеріальною частиною, так і найбільшою кількістю фондоутворювачів.

Щодо фондів Державного архіву Черкаської області, то документи монастирів розміщені тут у чотирьох зібраннях.

Найменша кількість документів знаходиться в Державному архіві Київської області, зокрема у фонді 1725 «Помічник благочинного монастирів Київської єпархії» справи хронологічно охоплюють період за 1846–1851 рр. Загалом у фонді числиться тільки 41 справа. Проте, в цілому, ці справи все ж є суттєвим доповненням до тих документів, котрі зберігаються в інших архівах.

Необхідно наголосити, що кількість монастирів у складі Київської митрополії упродовж 1721–1917 рр. не була сталою. Вона змінювалася залежно від політичних та інших обставин. Наприклад, на 1764 р. у складі Київської митрополії числилося 40 монастирів¹³⁹, а станом на 1882 р. – тільки 19¹⁴⁰.

Упродовж 1721–1917 рр. частина монастирів зникла в результаті міжконфесійного протистояння на Правобережній Україні у XVIII ст., частина була включена до складу інших єпархій, а частина просто ліквідована російською владою внаслідок реформування і секуляризації православної Церкви¹⁴¹. При цьому слід відзначити ще й таку особливість Київської єпархії вже у XIX – на початку XX ст., як фактичне існування монастирів митрополії в рамках двох великих груп – у м. Києві та на теренах Південної Київщини¹⁴².

При кожному із цих монастирів існував свій власний архів. Про його устрій та організацію виявлено мало інформації. Найважливіша в документах інформація свідчить про специфічний устрій архіву в кожному окремо

---

¹³⁹ Покровский И. Русские епархии. Казань, 1913. Т. 2. С. 12. Покровский И. Русские епархии. Казань, 1913. Т. 2. С. 12.

¹⁴⁰ Памятная книжка Киевской епархии. Киев, 1882. С. 29-102.

¹⁴¹ Ластовський В. Православна церква у суспільно-політичному житті України XVIII ст. (Переяславсько-Бориспільська єпархія): монографія. Черкаси: ЧІУ, 2002. С. 46–75; Мордвінцев В. Російське самодержавство і Українська православна церква в кінці XVII – XVIII ст. Київ, 1997. 96 с.

¹⁴² Лавріненко Н. Православні монастирі Південної Київщини (соціально-економічна діяльність). 1793–1917 рр. Черкаси, 2009. 216 с.

взятому монастирі і залежить він винятково від внутрішнього розпорядку кожної обителі.

Так, у найвідомішому монастирі України – Києво-Печерській лаврі – весь її архів документів зберігався «в трьох відділеннях нижнього ярусу лаврської дзвіниці»¹⁴³. А от у Глухівському Петропавлівському монастирі весь його архів знаходився у «рухольні» (місце для збереження чернечого одягу та взуття), про що повідомив у 1899 р. дослідник Михайло Плохинський (1864–1906), при чому йому місцеві старожили ще й повідомили, що «багато з документів було вкрадено, а більша частина з них згнила і була викинута»¹⁴⁴.

Як свідчить документ, опублікований О. Кузьмуком у 2008 р., у Києво-Межигірському монастирі архів був достатньо чітко впорядкований і зберігався ще й у спеціальних дерев'яних шухлядах¹⁴⁵. Цікавий епізод також зауважив В. Ластовський з документами, котрі знаходилися в Успенському Виноградському монастирі. За його інформацією, один із місцевих ченців у 1928 р. засвідчив, що оригінальний архів зберігався безпосередньо в останнього ігумена Мартирія Палія до його загибелі у 1922 р., а потім – у церкві¹⁴⁶.

У процесі ліквідації радянською владою монастирів упродовж 1920–30-х років їхні архіви конфісковувалися і передавалися до різних, як правило місцевих, новоутворених державних архівів. Проте, в тодішній науковій літературі, присвяченій стану архівів, це питання не набуло детального висвітлення. Так, у 1929 р. архівіст Віктор Романовський (1890–1971) зміг опублікувати лише коротку замітку про наявність збірки

---

¹⁴³ ЦДДАУК. Ф. 128. Оп. 1заг. Спр. 3105. Арк. 15.

¹⁴⁴ Плохинский М. Архивы Черниговской губернии. *Древности*. Т. 1. Вып. 3. Москва, 1899. С. 1.

¹⁴⁵ Кузьмук О. Опис архіву Межигірського монастиря (публікація тексту). *Лаврський альманах*. 2008. Вип. 22. С. 150–187.

¹⁴⁶ Ластовський В. Ліквідація Виноградського (Ірдинського) монастиря на Смілянщині у 1920-х рр. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії* : матеріали Сімнадцятої Міжнар. наук. конф. Київ, 2019. С. 94–97.

монастирських документів у тодішньому київському Центральному архіві стародавніх актів¹⁴⁷.

Найбільший комплекс монастирських документів, що на сьогодні зберігається в українських архівах, відноситься до Києво-Печерської лаври. Це – фонд 128 у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві. На сьогодні у цьому фонді зосереджено 30 014 справ. Хронологічно всі вони охоплюють період від 1481 до 1923 рр. Усі документи фонду занесені в 21 опис. У цілому цей фонд отримав достатньо ґрунтовний опис сучасною дослідницею С. Кагамлик ще у 2008 р.¹⁴⁸ При цьому необхідно відзначити також, що частина документів цього монастиря зберігається ще й у ІР НБУВ, зосереджені частково у фонді 306, а частково – в інших зібраннях.

Усі документи фонду 128 С. Кагамлик зініціювала розділити на кілька основних груп: 1) устрій та управління Києво-Печерської лаври; 2) особовий склад (зокрема й склад приписних монастирів); 3) монастирське господарство; 4) церковно-релігійна діяльність; 5) культурно-просвітницька діяльність; 6) видавнича діяльність; 7) добродійна діяльність; 8) пожертвування на користь Лаври¹⁴⁹. Запропонований дослідницею підхід – достатньо виважений і враховує всі основні напрями діяльності монастиря.

До цієї групи 8 варто додати документи, котрі стосуються її відносин із державною, місцевою та вищою церковною владою (зокрема, стосовно Київської митрополії 1721–1917 рр.) – це документи, котрі з'явилися внаслідок стосунків із Сенатом, Св. Синодом, установами Гетьманщини, київськими воєводами, київським магістратом, київською міською думою тощо; для прикладу варто назвати справу «Царські, імператорські,

---

¹⁴⁷ Романовський В. Збірка монастирських документів. *Центральний архів стародавніх актів у Києві*. Київ, 1929. С. 151–152.

¹⁴⁸ Кагамлик С. Архівні студії Києво-Печерської лаври. *Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника*. Вип. 1. Предметно-тематичний покажчик. Київ, 2008. С. 4–80.

¹⁴⁹ Там само. С. 13.

синодальні грамоти і листи до Лаври про підтвердження ставропігії, підтвердження виборів архімандритів; про отримання жалування, пожертви на ремонт після пожежі 1718 р. тощо» за 1676–1808 рр.¹⁵⁰).

Проте, варто додатково виділити також і групи документів, які пов'язані із зовнішньою діяльністю Києво-Печерської лаври. Зокрема у групу 9 включити документи, котрі стосуються її відносин з іноземними діячами та організаціями (зокрема, монастирями інших православних конфесій; для прикладу, у 128 фонді зберігається щонайменше 20 справ, в яких знаходиться інформація, котра розкриває стосунки монастиря з чернецтвом Афону від 1763 до 1916 рр.).

Після архіву Києво-Печерської лаври окрему велику групу архівних документів складають фонди всіх інших київських монастирів. До цих монастирів варто віднести такі чоловічі обителі, як Києво-Софійський кафедральний (ЦДІАУК, фонд 129, усього 88 справ за 1605–1840 рр.), Києво-Видубицький Михайлівський (ЦДІАУК, фонд 130, усього 2432 справи за 1565–1936 рр.), Києво-Пустинський Миколаївський (Микільський) (ЦДІАУК, фонд 131, усього 2532 справи за 1544–1922 рр.), Києво-Межигірський Преображенський (ЦДІАУК, фонд 132, усього 127 справ за 1578–1918 рр.), Києво-Братський Богоявленський (ЦДІАУК, фонд 168, усього 575 справ за 1754–1923 рр.) та Києво-Михайлівський Золотоверхий (ЦДІАУК, фонд 169, усього 8793 справи за 1594–1920 рр.). Також маємо до цієї групи віднести і два жіночих монастирі – Києво-Флорівський Вознесенський (ЦДІАУК, фонд 167, усього 1187 справ за 1745–1921 рр.) та Київський Покровський (ЦДІАУК, фонд 179, усього 123 справи за 1889–1923 рр.).

Отже, кількість наявних архівних документів у фондових зібраннях київських чернечих осередків – достатньо різна. Найбільший інформаційний потенціал має фонд документи Києво-Михайлівського

---

¹⁵⁰ ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1 грамоти. Спр. 62. 61 арк.

Золотоверхого монастиря. І водночас – чи не найменшим за обсягом є фонд кафедрального Києво-Софійського монастиря.

Оскільки діяльність київських монастирів значно поступалася Києво-Печерській лаврі за обсягами, відповідно й документи їхніх фондів варто розділити на групи за такими критеріями: 1) внутрішній устрій та управління; 2) особовий склад; 3) монастирське господарство; 4) церковно-релігійна діяльність; 5) культурно-просвітницька та добродійна діяльність; 6) відносини із державною, місцевою та вищою церковною владою.

Значна частина документів із київських монастирів на сьогодні зосереджена також в ІР НБУВ. Зокрема до складу фонду 420 «Колекція документів київських монастирів» було включено 192 одиниці зберігання, що хронологічно охоплюють період за 1510–1784 рр. Це – документи із чоловічих Києво-Михайлівського Золотоверхого, Троїцького Красногірського Чорнуського, Києво-Пустинського Микільського, Києво-Межигірського та жіночих Вознесенського Печерського, Михайлівського Богословського монастирів.

Особливість зібрання Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського полягає в тому, що воно фактично було сформоване з архівів тих обителів, які були ліквідовані російською владою внаслідок проведення секуляризаційної реформи у 1786 р. І також слід відзначити, що не зважаючи на наявність у цьому фонді документів Чорнуського монастиря, ця установа не відносилася до київських чернечих осередків, оскільки розміщала на Полтавщині.

Окремими фондами в ІР НБУВ є також «Зібрання рукописних книг Києво-Печерської лаври» (фонд 306, 404 одиниці зберігання XIV–XIX ст.), «Зібрання рукописних книг Михайлівського Золотоверхого монастиря» (фонд 307, 132 одиниці зберігання XV–XIX ст.) та «Зібрання рукописних книг Пустинно-Миколаївського монастиря» (фонд 308, 11 одиниць зберігання XVI–XIX ст.).

Проте, варто звернути увагу на те, що більшість документів з архівів монастирів Київської митрополії розпорошені по цілому ряду фондів зібрань. Зокрема, у фондах: I «Літературні матеріали», II «Історичні матеріали», XIII «Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду», 232 «Архів Київської духовної консисторії» та ін.

Оскільки в рамках Київської митрополії окрему групу становлять монастирі Південної Київщини, варто окремо виділяти і ту групу документів, що їх стосуються та зберігаються в архівах України. До цих монастирів відносяться чоловічі Вознесенський Мошногірський (ДАЧО, фонд 148, усього 260 справ за 1728–1909 рр.; ЦДІАУК, фонд 166, усього 82 справи за 1671–1860 рр.), Онуфріївський Жаботинський (ДАЧО, фонд 149, усього 180 справ за 1710–1922 рр.; ЦДІАУК, фонд 903, усього 28 справ за 1753–1916 рр.), Успенський Виноградський (ДАЧО, фонд 354, усього 3 справи за 1848–1870 рр.; ЦДІАУК, фонд 824, усього 14 справ за 1656–1909 рр.), Преображенський Ржищівський (ЦДІАУК, фонд 170, усього 296 справ за 1852–1923 рр.), Троїцький Мотронинський (ЦДІАУК, фонд 180, усього 44 справи за 1670–1909 рр.), Миколаївський Богуславський (ЦДІАУК, фонд 823, усього 15 справ за 1734–1909 рр.), Миколаївський Медведівський (ЦДІАУК, фонд 826, усього 46 справ за 1730–1909 рр.), Георгіївський Лебединський (ЦДІАУК, фонд 1253, усього 17 справ за 1666–1835 рр.) та жіночі Миколаївський Лебединський (ДАЧО, фонд 422, усього 3 справи за 1837–1891 рр.; ЦДІАУК, фонд 825, усього 38 справ за 1792–1921 рр.) і Троїцький Чигиринський монастирі (ЦДІАУК, фонд 181, усього 26 справ за 1774–1907 рр.).

Документів монастирів Південної Київщини кількісно – значно менше, ніж київських монастирів. Це зумовлено тим, що сама ця група чернечих осередків почала формуватися доволі пізно, лише у XVII ст. Але оскільки внаслідок подій Руїни ці монастирі зазнавали постійних

руйнувань, то і їхні тогочасні оригінальні документи збереглися лише частково.

Тому більшою мірою у фондах цих монастирів представлені якраз документи вже часу Київської митрополії 1721–1917 рр. Серед них переважають документи господарчо-економічного та звітно-статистичного характеру. Наприклад, у фонді Миколаївського Медведівського монастиря (фонд 826, ЦДІАУК) із 46 справ до таких можна віднести 25, у фонді Троїцького Чигиринського монастиря (фонд 181, ЦДІАУК) із 26 справ – 24. Аналогічною є ситуація й у інших фондових зібраннях.

Окремо слід відзначити те, що в архівних установах відсутні фондові зібрання ще одного монастиря Київської митрополії – Георгіївського Кочержинського. Спеціально виокремленого зібрання його документів в архівах немає. Матеріали щодо його функціонування також до сьогодні ще не опубліковані. Вочевидь, це пов'язано із досить недовгим часом його існування. Формально він діяв дуже недовгий час – у 1909–1926 рр. Більш детальна інформація про цей монастир міститься у Центральному державному архіві вищих органів влади України¹⁵¹.

У зв'язку з групою монастирів Південної Київщини варто відзначити, що достатньо значна частина її архівних документів знаходиться також у фондах ІР НБУВ і переважно вони стосуються періоду XVIII–XIX ст. Однак, тут ці документи не систематизовані і їх опис та каталогізація потребує ще додаткової роботи. Так, у фонді І знаходиться значна кількість одиниць зберігання, що сформована в окремі справи, але без чіткого їх опису. Тому, наприклад, у справі №61606–61738 під загальною назвою «Свідчення про ченців і черниць, що підвідомчі Київській консисторії» міститься 132 документи, в яких є інформація, що стосується Жаботинського, Лебединського, Медведівського, Мошногірського, Чигиринського, Яблочинського та інших монастирів¹⁵². Але водночас варто

¹⁵¹ ЦДАВОУ. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 1075. 90 арк.

¹⁵² ІР НБУВ. Ф.І. Спр. №61606-61738. 384 арк.

наголосити, що тут також знаходяться й документи Києво-Богословського, Києво-Кирилівського, Києво-Йорданського, Києво-Флорівського монастирів. При чому ці документи переважно – це відомості, донесення та рапорти.

Висновки до розділу

Розвиток, формування та організація архівів Київської митрополії пройшла в два основних етапи. На першому етапі, в період існування цієї церковної структури, архіви накопичувалися і формувалися в рамках окремих установ в її складі. За цей період вироблялися певні правила щодо утримання архівів, але вони не мали системного характеру. Так само був відсутній і практичний складник у нагляді за станом архівів, їх утриманням та вдосконаленням.

На другому етапі, що почався після падіння Російської імперії і початку процесу відділення церкви від держави, а потім ще й з ліквідацією церковних структур, архіви митрополії стали частиною нової архівної системи. Проте в радянський період вони були малодоступними і практично не вивчалися. Позитивним аспектом цього періоду, все ж таки, варто вважати збереженість значної частини документно-інформаційних ресурсів цієї сфери. Тут варто наголосити, що структура архівних ресурсів церковних структур збереглася майже у тому вигляді, в якому вона формувалася від самого початку. Якщо в імперський період функціонування архівів покладалося передовсім на самих фондоутворювачів, то після створення системи державних архівів у ХХ ст. церковні архіви Київської митрополії опинилися під відповідальністю державної влади.

Перспективним аспектом дослідження названого напрямку варто вважати пошук документів та аналіз інформації щодо організації церковних

архівів Київської митрополії та їх збереження в умовах функціонування різних політичних систем.

Документи монастирів Київської митрополії 1721–1917 рр. є надзвичайно потужним пластом в архівних установах України, який потребує більш детального дослідження та каталогізації. Вони є як сформовані в окремі фонди за принципом фондоутворювача, так є і розпорощеними в різних справах.

Найбільша кількість документів знаходиться у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, а найбільш збереженим тут комплексом документів є фонд 128 «Києво-Печерська лавра». Зміст документів усіх монастирів – достатньо різноманітний. Збережені документи за контентом варто поділити на кілька груп: документи, пов'язані з внутрішнім устроєм та управлінням, інформацією про особовий склад, про монастирське господарство, церковно-релігійну діяльність, культурно-просвітницьку та добродійну діяльність і, зрештою, документи, в яких відображаються відносини із державною, місцевою та вищою церковною владою. До наведеної класифікації документів за контентом відрізняється лише комплекс документів Києво-Печерської лаври.

РОЗДІЛ 3

ДОКУМЕНТИ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КОНСТРУКЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Інформаційний потенціал документів Київської митрополії стосовно розвитку культури

Усі документи Київської митрополії у XVIII – на початку XX ст., котрі зберігаються в архівних установах України, є доступні і дозволяють реконструювати, з одного боку, значний пласт соціокультурного простору українського суспільства в рамках існування Київської митрополії, а з іншого, стати засобом міжкультурної комунікації вже на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Документи Київської митрополії 1721–1917 рр. має передовсім установчо-розпорядчий характер, оскільки ця церковна структура була частиною всього державного механізму Російської імперії. Окрім того, до її складу входять також документи звітного та статистичного характеру. Вся ця документація, насамперед, важлива для тематики історико-економічного, історико-соціального та історико-політичного розвитку українських земель вказаного періоду.

Сучасні дослідники вивчають архівні документи, що утворилися за час діяльності Київської митрополії, як прояв культури. Адже в документації відтворюється і спосіб письма (наприклад, каліграфія, грамотність тощо), і спосіб вираження думок, і спосіб подання інформації, і спосіб оформлення того чи іншого документа. Також у документах присутні й інші елементи прояву культури. Наприклад, відображені суттєві зміни у формі, змісті та оздобленні сфрагістичного матеріалу (печатки): якщо у XVIII ст. це – рука художника на тих чи інших печатках (наприклад,

печатки, представлені у монографії І. Ситого¹⁵³), то вже у ХІХ ст. – навпаки, всі печатки мають уніфікований бюрократичний вигляд.

Зазначена група архівних документів містить значну кількість інформації щодо культурних процесів у рамках Київської митрополії. Тією чи іншою мірою, але з церковною владою не можна не пов'язати розвиток наукових знань, літератури, музики, театру, журналістики, скульптури, архітектури, мистецтва тощо.

Яскравим прикладом поєднання культури і церковної справи та відображення цього в документації може бути процес побудови Володимирського собору у Києві в 1862–1882 рр. Як свідчить документація, весь проєкт та його оздоблення до дрібних деталей узгоджувався архітекторами передовсім із церковною владою. Так само і стосовно формування у ХІХ ст. монументального живопису у Києво-Софійському соборі чи Успенському соборі Києво-Печерської лаври.

Власне, на сьогодні взагалі (при будь-яких умовах та за будь-якого ідеологічного чи, навіть, політичного контексту) неможливо уявити сучасний соціокультурний простір України без культурної спадщини Київської митрополії 1721–1917 рр.

Саме поняття «культура» – достатньо багатогранне і не однозначне, у сучасних наукових студіях наявні різні підходи до з'ясування його змісту. У дисертаційному дослідженні використане розумінням культури відомого українського філософа М. Поповича (1930–2018): «Культура – прояв життя людини, що виражається у моделях поведінки, засобах і продуктах діяльності, зокрема ідеях, ідеалах, нормах та цінностях. Ідея К. [культури] протиставляє світ людини світові природи як винятково природному світові. <...> Слово «культура» було поширене на діяльність, пов'язану з

---

¹⁵³ Ситий І. Козацька Україна. Печатки, герби, знаки та емблеми кінця ХVІ–ХVІІІ століть. Київ : Темпора, 2017. 972 с.

обробленням, піклуванням і догляданням; воно набуває також змісту сакральної, культової діяльності, духовної опіки та поклоніння»¹⁵⁴.

У досліджуваній період (XVIII –початок ХХ ст.) зв'язок Церкви з українськими культурними процесами підтверджувався через наукову, освітньою діяльність окремих її структур, окремих її діячів, творення архітектурних пам'яток, творів мистецтва, формування бібліотечних зібрань при храмах та монастирях. Навколо участі Церкви у культурних проєктах до нашого часу збереглися легенди, як, наприклад, про бібліотеку Ярослава Мудрого при Софії Київській.

Бібліотеки як осередки розвитку культури та знань функціонували у і межах Київської митрополії 1721–1917 рр. Про більш давні періоди на сьогодні зберіглося мало інформації, проте набагато більше письмових свідчень про бібліотеки при церковних структурах Київської митрополії. На сьогодні інформація про ці бібліотеки знаходиться в документах архівних установ України (ЦДІАУК, ІР НБУВ та у місцевих архівах).

У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві основний масив інформації зосереджений у фондах 127 («Київська духовна консисторія») та 128 («Києво-Печерська лавра»). Документальні матеріали ЦДІАУК –достатньо репрезентативні.

За нашими підрахунками, тільки у фонді 128 ЦДІАУК знаходиться не менше 110 справ, що стосуються різних аспектів функціонування саме бібліотеки Києво-Печерської лаври, а у фонді 127 ЦДІАУК – не менше 157 справ, що стосуються всіх інших бібліотек та бібліотечної справи у межах Київської митрополії. І це – не враховуючи документів, що містяться в інших фондових зібраннях, інших архівних установах та тих документів, що лише побіжно торкаються питання функціонування бібліотек. (Деяку інформацію можна знайти також у справах фондів окремих монастирів, однак там вона досить фрагментарна.)

---

¹⁵⁴ Попович М. Культура. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-51449> (дата звернення: 15.09.2024).

Наявна в архівних документах інформація дає можливість з'ясувати важливі аспекти функціонування зазначених бібліотек. Це, зокрема, стосується їх утворення, формування, наповнення, складу, догляду, переміщення, видання довідок тощо.

Одна з найбільших тогочасних українських бібліотек функціонувала при Києво-Печерській лаврі. Її діяльність відображена в архівних документах від середини XVIII ст. до початку XX ст., зокрема і внутрішніх лаврських документів. У ЦДІАУК, до прикладу, зберігається справа «О покупке и принятии в Лаврскую библиотеку разных книг и разные дела о Лаврской библиотеке»¹⁵⁵, яка хронологічно охоплює документи за 1770–1887 рр. Як свідчить справа «О передаче имеющихся у уставщика Лаврской Великой церкви иеромон. Вассиана старых церковных книг и у иеродиакона Нафанаила нотных книг экклесиарху Лавры для хранения» за 1787 р., частина книг передавалася в Лавру від власних ченців¹⁵⁶.

Тут необхідно наголосити, що відповідно до «Духовного регламенту», пам'ятки російського церковного права 1721 р., створеної псковським архієпископом Феофаном Прокоповичем (1677/1681–1736), ченцям заборонялося користуватися бібліотечними книгами за межами монастирської бібліотеки, зокрема в келіях, і надавати можливість читати книги всім бажаючим у відповідно відведений час¹⁵⁷.

Книги, які зберігалися в лаврській бібліотеці, використовувалися не лише для богослужбових цілей, а й для політичних та ідеологічних. Свідченням цього є справа «Об учинении выправки в библиотеке Лаврской о причинах произведших в Польше Унию, начале ее и о важнейших продолжения ее приключениях и о переводе польской книги «Апокрисис»»¹⁵⁸.

---

¹⁵⁵ ЦДІАУК, фонд 128, опис 1 заг., спр. 406

¹⁵⁶ ЦДІАУК, фонд 128, опис 1 заг., спр. 782

¹⁵⁷ Духовный регламент. Издание первое. Москва 1856. С. 53.

¹⁵⁸ ЦДІАУК, фонд 128, опис 1 заг., спр. 980

Також збережені в архівах документи містять інформацію про те, що в лаврській бібліотеці зберігалися дуже цінні екземпляри давніх книг. Наприклад, зберіглася справа 1797 р. «О проданной еkkлесиархом Лавры взятой взятой из библиотеки Острожской печати 1581 г. Библии на славянском языке графу Фаддею Тацкому за 20 голландских червонцев»¹⁵⁹.

Крім того, документи вказують і на те, що в бібліотеці Києво-Печерської Лаври зберігалися також цінні рукописи, створені різними мовами. Справа «О посланном из Лаврской библиотеки к Преосвященному Георгию, епископу Белорусском рукописном Зерникова латинском экземпляре и о возвращении оногo обратно в Лавру»¹⁶⁰ за 1764 р. цікава одразу трьома аспектами.

По-перше, вона свідчить про те, що книги з лаврської бібліотеки могли видаватися і переміщатися за межі самої Лаври для обраних читачів.

По-друге, користувачем бібліотеки у цьому випадку виступав відомий церковний діяч Георгій Кониський (1717–1795).

По-третє, під рукописом «Зерникова» очевидно мається твір українського богослова німецького походження Адама Зернікова (1652–1691), відомий під назвою «Про сходження Духа Святого від єдиного Отця». Відомо, що цей твір був опублікований лише у 1770-х роках у Кенігсберзі.

Окрім лаврської бібліотеки при інших монастирях і храмах Київської митрополії також існували власні книжкові зібрання. Проте загальна або більш конкретна інформація про них почала збиратися центральними органами управління єпархією лише зі середини ХІХ ст. Тому деякі документи, що зберігаються сьогодні в архівах, мають загальний характер, деякі – більш конкретний і вже стосуються окремих аспектів функціонування бібліотек у певних адміністративних межах.

---

¹⁵⁹ ЦДІАУК, фонд 128, опис 1 заг., спр. 1048

¹⁶⁰ ЦДІАУК, фонд 128, опис 1 заг., спр. 265

Наприклад, загальні відомості містять «Ведомости о библиотеках при монастырях Киевской епархии за 1900 год»¹⁶¹, «Ведомости о церковных библиотеках Киевской епархии за 1909 год»¹⁶².

Більш конкретні відомості про бібліотеки при церквах зокрема Чигиринського повіту містяться у таких документах: «Ведомость о церковных библиотеках 4-го благочиннического округа, Чигиринского уезда за 1900 год»¹⁶³, «Ведомости благочинных о количестве библиотек при церквах Бердичевского и Чигиринского уездов» за 1907 р.¹⁶⁴, «Ведомость о церковных библиотеках в Липовецком и Чигиринском уездах за 1900 год»¹⁶⁵.

Обліку підлягали не лише самі бібліотеки, але й книги в них. Для прикладу, це – справи того ж Чигиринського повіту: «Рапорт благочинного о количестве книг при церковных библиотеках 4 округа Чигиринского уезда»¹⁶⁶.

Так само наявні і справи, що містять конкретну інформацію про функціонування бібліотек при монастирях. Для прикладу, «Ведомость библиотек Киево-Братского Богоявленского монастыря за 1900 год»¹⁶⁷.

Зберігаються в українських архівах і документи, що розкривають процес створення і формування церковних бібліотек. Для прикладу, справа «Об открытии бесплатной библиотеки-читальни в г. Ясногородка Киевского уезда»¹⁶⁸.

Окрім інформації про бібліотеки та їхні зібрання, архіви зберігають документи, котрі містять інформацію щодо освіти, просвітницької діяльності духовенства Київської митрополії. Найбільше таких матеріалів накопичені у фондах ЦДІАУК та ІР НБУВ. Це зумовлено тим, що ці дві

---

¹⁶¹ ЦДІАУК, фонд 127, опис 798, спр. 467

¹⁶² ЦДІАУК, фонд 127, опис 798, спр. 617

¹⁶³ ЦДІАУК, фонд 127, опис 798, спр. 466

¹⁶⁴ ЦДІАУК, фонд 127, опис 797, спр. 254

¹⁶⁵ ЦДІАУК, фонд 127, опис 798, спр. 674

¹⁶⁶ ЦДІАУК, фонд 127, опис 798, спр. 616

¹⁶⁷ ЦДІАУК, фонд 127, опис 798, спр. 465

¹⁶⁸ ЦДІАУК, фонд 127, опис 798, спр. 464.

установи зберігають основний масив документів, пов'язаних із функціонуванням та діяльністю основного освітнього закладу Київської митрополії – Києво-Могилянської академії, перетвореної у 1818 р. на Київську духовну академію.

Частково інформація про збережені архівні документи згаданого закладу освіти вже оприлюднені у спеціальних виданнях-каталогах, підготовлених колективом ІР НБУВ та опублікованих у 1995–2003 рр.¹⁶⁹ Проте, такі видання – не енциклопедичного характеру і охоплювали лише частину документів, пов'язаних із діяльністю Києво-Могилянської академії – Київської духовної академії.

Насамперед у межах теми дисертаційного дослідження важливим є фонд 160 ІР НБУВ під назвою «Київська духовна академія (1819–1920). Зібрання рукописних книг та архівних документів XVI – поч. XX ст.», котрий нараховує 3423 одиниці збереження. Варто зауважити, що хронологічні рамки документів – ширші, ніж існування самої установи. Тому наявна назва фонду є дещо звуженою і не розкриває всього змісту документів, котрі тут зберігаються. Наприклад, у цьому фонді зберігається справа «Списки студентов и наставников Киево-Могилянской академии за 1736–1758 гг.»¹⁷⁰.

Загалом за змістом документи фонду 160 ІР НБУВ – надзвичайно різноманітні. Вони стосуються не лише Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії, а й інших установ, подій, особистостей, котрі не пов'язані з закладами освіти. Наприклад, документи про візити імператриць Єлизавети I та Катерини II до Києва, маніфест польської

---

¹⁶⁹ Києво-Могилянська академія у документах і рідкісних виданнях Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. Видання XVIII – першої чверті XX ст. Матеріали до бібліографічного покажчика. Вип. 1. Київ, 1995. 188 с.; Києво-Могилянська академія у документах і рідкісних виданнях Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. Видання XVIII – першої чверті XX ст. Матеріали до бібліографічного покажчика. Вип. 2. Київ, 2003. 488 с.

¹⁷⁰ ІР НБУВ. Ф. 160. №172. 584 арк.

конфедерації, інформація про урочисті заходи з приводу приєднання грузинських територій до імперії, про землетрус у Константинополі тощо.

Водночас, цей фонд насичений і документами, пов'язаними із діяльністю Церкви в цілому, Київської митрополії, окремих її структур (наприклад, справи № 243 та № 244 стосуються земельних володінь Києво-Флорівського та Києво-Видубицького монастирів, судових суперечок за них).

Найважливішими серед документів фонду 160 ІР НБУВ є такі матеріали яких є безпосередньо дотичні до устрою та функціонування обох академій, зокрема вищезгадані списки студентів та наставників за 1736–1758 рр.

За змістом та інформацією фондкових документів варто розділити їх на такі групи:

1) документи, котрі містять інформацію про особливості організації навчального процесу, (організаційні) (наприклад, «Справа про порядок складання іспитів Київської академії. Списки студентів» за 1825 р.¹⁷¹);

2) документи, котрі розкривають специфіку економічних взаємин цих установ, (економічні) (наприклад, «Економічні звіти Київської духовної академії, духовної семінарії і училищ при них, протоколи засідань ревізійної комісії та ін.» за 1820–1857 рр.¹⁷²);

3) персоналізовані документи (наприклад, «Лашкар'єв. Програма і курс лекцій по церковному праву» за 1897–1898 рр.¹⁷³).

Крім того, велика кількість документів, що стосуються академій, знаходиться і в інших фондах ІР НБУВ. Серед них:

фонд І – «Літературні матеріали» (всього 70 263 од.), наприклад, «Нотатки та виписки з рукописних і друківаних джерел з історії Київської

---

¹⁷¹ ІР НБУВ. Ф. 160. №1272

¹⁷² ІР НБУВ. Ф. 160. №256

¹⁷³ ІР НБУВ. Ф. 160. №679

академії про вихованців, ректорів, префектів та викладачів Академії, зроблені М. І. Петровим» кінця XIX ст.¹⁷⁴;

фонд II – «Історичні матеріали» (всього 30 601 од.), наприклад, справа «Збірка офіційних листів архімандрита Самуїла Миславського, ректора Київської академії, до кафедрального писаря, ієромонаха Якова стосовно порядку викладання наук в Київській академії, призначення викладачів Академії, про ремонт та будівництво бурси» за 1763–1773 рр.¹⁷⁵;

фонд 232 – «Архів Київської духовної консисторії» (всього 624 од.), наприклад, «Повідомлення новгородського міщанина Іосифа Гойського наміснику Києво-Братського монастиря Серапіону Лятушевичу про доставку вапна на прохання ректора ієромонаха Амвросія Дубнівича для шкіл латинських Києво-Могилянської академії» за 1735 р.¹⁷⁶;

фонд 301 – «Зібрання історичних документів та колекція Церковно-Археологічного музею при Київській духовній академії» (всього 1347 од.), наприклад, «Указ Рафаїла Заборовського, митрополита Київського, направляти дітей духовенства до Київської академії для навчання» за 1733 р.¹⁷⁷;

фонд 312 – «Зібрання рукописних книг Софійського собору» (всього 735 од.), наприклад, «Збірка листів різних осіб до Арсенія Могилянського, митрополита Київського; відповіді Арсенія Могилянського, митрополита Київського, зокрема, стосовно подарованих бібліотеці Київської академії книг та інших аспектів діяльності Київської академії» за 1767–1768 рр.,¹⁷⁸ та інші фонди.

Така розкиданість документів по різних фондах ІР НБУВ створює достатньо значні перешкоди для створення єдиного каталогу всіх

---

¹⁷⁴ ІР НБУВ. Ф. I, спр. 6573. 699 арк.

¹⁷⁵ ІР НБУВ. Ф. II, №6370-6389.

¹⁷⁶ ІР НБУВ. Ф. 232. спр. 93.

¹⁷⁷ ІР НБУВ. Ф. 301, спр. 606 л.

¹⁷⁸ ІР НБУВ. Ф. 312, спр. 444/605.

документів, що стосуються діяльності Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії.

Основна частина архівних документів ЦДІАУК, що стосуються діяльності Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії, сконцентрована у фонді 1711 («Київська академія») та у вже згаданому фонді 127.

Фонд 1711 нараховує 496 справ, що хронологічно охоплюють 1669–1817 рр., тобто винятково діяльність Києво-Могилянської академії, але не Київської духовної академії, яка була створена тільки у 1819 р. Наявні документи – достатньо різноманітні за змістом. Це –: списки студентів, викладачів, духовенства, причому ще й з біографічними матеріалами; грошові витрати; інформацію про заняття; лекційні матеріали; переміщення викладачів та студентів; укази від влади тощо. Головна відмінність цього фонду за своїм складом від фонду 160 в ІР НБУВ полягає у практично майже відсутності справ, які не мають відношення до забезпечення навчального процесу.

Змістовно матеріали цього фонду варто умовно розділити на:

- 1) організаційно-навчальні документи;
- 2) економічні документи;\
- 3) документи, пов'язані з організацією діловодства.

На відміну від фонду 160 в ІР НБУВ, тут документи персоналізованого характеру практично відсутні.

До першої групи віднесено документи, пов'язані із зарахуванням та відрахуванням студентів, списки студентів, журнали їх успішності, переміщення та ін. Наприклад: «Справа про обмін вихованцями Харківського колегіуму і академії» за 1807 р.¹⁷⁹, «Списки вихованців академії по класу поезії із свідченнями походження, успішність і поведінку» за 1807 р.¹⁸⁰ та ін.

¹⁷⁹ ЦДІАУК. Ф. 1711. Спр. 210

¹⁸⁰ ЦДІАУК. Ф. 1711. Спр. 214

До другої групи відносяться документи, пов'язані із фіксуванням витрат та прибутків на утримання академії. Наприклад: «Книга обліку продажу, підручників бібліотеки академії» за 1800 р.¹⁸¹, «Книга прибутку і витрат грошових сум академії за 1801 рік»¹⁸² та ін.

До третьої групи зараховано реєстри вхідних та вихідних документів. Наприклад: «Опис справ академії за 1765 р.»¹⁸³, «Реєстр вхідних документів Київської духовної академії за 1800 р.»¹⁸⁴, «Реєстр вихідних документів Київської духовної академії за 1800 р.»¹⁸⁵, «Регістр указів Київської духовної дикастерії» за 1801 р.¹⁸⁶ та ін.

Фонд 127 ЦДІАУК вміщує документи в основному від кінця XVIII до початку XX ст. і лише кілька справ – більш раннього часу. За нашими підрахунками, тут знаходиться не менше 118 справ, в яких міститься відповідна інформація. Вона стосується загальних свідчень про студентський склад Київської духовної академії, їх прийом та переміщення під час навчання, викладацький склад, прийом на роботу, звільнення, нагородження тощо, фінансування закладу, його управлінців і т. п.

Всі ці справи розміщені в різних описах фонду, і це значно ускладнює їх пошук. Наприклад, тут є «Справа про складання списків учнів Києво-Могилянської академії і Переяславської семінарії, призначених на службу у канцелярії Литовської, Мінської, Ізяславської та Брацлавської губерній» за 1795 р.¹⁸⁷, «Справа про перетворення академії»¹⁸⁸. «Справа про святкування 50-річчя сучасного перетворення Київської духовної академії 28 вересня 1869 р.»¹⁸⁹ тощо. «Справа про перетворення академії» містить інформацію

---

¹⁸¹ ЦДІАУК. Ф. 1711. Спр. 47

¹⁸² ЦДІАУК. Ф. 1711. Спр. 72

¹⁸³ ЦДІАУК. Ф. 1711. Спр. 8

¹⁸⁴ ЦДІАУК. Ф. 1711. Спр. 48.

¹⁸⁵ ЦДІАУК. Ф. 1711. Спр. 49

¹⁸⁶ ЦДІАУК. Ф. 1711. Спр. 73

¹⁸⁷ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 1043. Спр. 113.

¹⁸⁸ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 1044. Спр. 184.

¹⁸⁹ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 758. Спр. 411.

про проєкт перетворення Києво-Могилянської академії на Київську духовну академію як частину імперської системи суто церковної освіти.

Розглядаючи питання про наявність архівних документів, в яких розкривається діяльність обох київських академій, необхідно звернути увагу ще й на менші (за територіальним охопленням) духовні навчальні заклади – духовні семінарії та училища. Хоч ідея створення таких закладів освіти з'явилася ще в 1720-х роках після видання Духовного регламенту, тим не менше в межах Київської митрополії вони почали з'являтися лише від початку ХІХ ст. Серед них – Київська семінарія, Богуславське, Звенигородське, Києво-Софійське, Черкаське та ін. училища.

Архівні матеріали деяких із вищеназваних установ зберігаються окремими цілісними комплексами. Фонд 881 Державного архіву Київської області «Богуславське духовне повітове училище» складається з двох описів і містить 923 справи, що хронологічно охоплюють період у 1821–1901 рр. У Державному архіві Черкаської області зберігається фонд 106 «Черкаське духовне училище» містить 22 справи за 1833–1917 рр. і.

Інформація про діяльність духовних семінарій та училищ у межах Київської митрополії міститься також у документах фонду 127 Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Зокрема, Богуславського училища стосуються не менше 33 справ, а Черкаського – не менше 24 справ. Також є справи, пов'язані з діяльністю Білоцерківського, Васильківського, Житомирського, Звенигородського, Златопільського, Київського, Києво-Либідського, Києво-Печерського, Києво-Подільського, Києво-Софійського, Копильського, Мало-Ольшанського, Махновського, Мехеринецького, Переяславського, Радомишльського, Старо-Оскольського та Уманського училищ.

Наявна інформація цих справах має достатньо одноманітний характер і розкриває фінансові джерела діяльності цих училищ, формулярні списки учнів та учительського контингенту, протоколи засідань училищних правлінь, класні книги тощо. Наприклад, у фонді 106 Державного архіву

Черкаської області зберігаються такі справи: «Відомості про успішність учнів Черкаських духовного та приходського училищ за вересень 1833 р. – 1835 р. Тематичні програми прочитаних уроків з різних предметів на протязі дворічного учбового курсу з вересня 1833 р. по 1835 р. Список учнів за розрядами Черкаських духовного та приходського училищ, складений після дворічного учбового курсу в липні 1835 р.», «Заяви жителів м. Черкаси про прийом на квартири учнів училища», «Журнали засідань Черкаського повітового відділення Київської єпархіальної училищної ради №№ 1–9. Те саме шкільної комісії Черкаського повітового відділення Київської єпархіальної училищної ради №№ 1–12»¹⁹⁰ та ін.

Аналогічні за змістом документи зберігаються у фонді 881 в Державному архіві Київської області: «Журнал обліку витрат грошових сум на утримання Богуславського повітового і парафіяльного училищ» за 1824 р., «Списки учнів Богуславського повітового і парафіяльного училищ» за 1829 р.¹⁹¹, «Прохання селян Звенигородського повіту про допущення їх до іспитів на звання учителів церковно-приходських шкіл. Список церков Богуславського училищного округу з описами церковного майна»¹⁹² за 1900 р. і т. д.

Варто наголосити, що у фонді 127 ЦДІАУК зберігаються документи, пов'язані з діяльністю училищ, діяльність котрих дещо відрізняється за характером від тих духовних училищ, котрі за призначенням були безпосередньо зосереджені на підготовці духовенства. Зокрема, тут зберігаються справи про діяльність закладів освіти для жінок, наприклад, справа «Про створення училища в селі Черняхіві Київського повіту для поселенських дітей жіночої статі» за 1841 р.¹⁹³

Позаяк питання культури – значно ширші, ніж діяльність бібліотек та освітніх закладів, тому в українських архівах зберігаються документи

¹⁹⁰ ДАЧО. Ф. 106. Спр. 5; Спр. 13; Спр. 15.

¹⁹¹ ДАКО. Ф. 881. Оп. 1 Спр. 5; Спр. 12.

¹⁹² ДАКО. Ф. 881. Оп. 2 Спр.1:

¹⁹³ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 638. Спр. 261.

Київської митрополії, які розкривають певні аспекти, пов'язані з тогочасним книгодрукуванням та друкуванням періодичних видань, живописом, створенням музеїв і проведенням виставок, представленням музичних творів, діяльністю архітекторів тощо. Наприклад, щодо періодичних видань, у фонді 127 насамперед наявні архівні справи, пов'язані з друкуванням і поширенням передовсім журналів релігійного характеру, такі як «Киевские епархиальные ведомости», «Киевский православный вестник», «Руководство для сельских пастырей», «Церковные ведомости», «Западно-русская начальная школа», «Православный собеседник» та ін.

Документи, котрі містять інформацію про видання «Киевских епархиальных ведомостей» та їх поширенням, окрім фонду 127 зберігаються також і в фонді 1083 «Редакция «Киевские епархиальные ведомости»», що хронологічно охоплює період за 1861–1917 рр. і містить 120 справ. Це, зокрема, – документи, пов'язані із утворенням цього видання, оригінали опублікованих статей, прохання від КДК про публікацію матеріалів щодо будівництва церков, прохання бібліотек про надсилання безкоштовного примірника, інформація про підписку на журнал, листи від духовенства, фінансові документи та ін.

Важливо підкреслити, що в цих документах зустрічається інформація, яка свідчить про зв'язок між політичною діяльністю держави та її впливом на культурну політику. Для прикладу, справа 1898–1900 рр. про поширення закордонних видань («из Америки») творів Тараса Шевченка серед жителів села Ємчиха Канівського повіту¹⁹⁴.

---

¹⁹⁴ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 699. Спр. 653.

3.2. Документи Київської митрополії як основа біографістики

Для поступального розвитку сучасного українського суспільства та української науки особливо важливою є інформація, пов'язана із біографічними матеріалами, що зберігаються в архівних документах. Саме вона підкреслює сталість та історичність розвитку українського суспільства загалом та окремих його родин зокрема. Тому й значення архівних документів не можливо переоцінити як первинного джерела. Біографістика як наукова дисципліна спрямована головним чином на історико-біографічні дослідження, оприлюднення наукових життєписів, біографічних словників тощо¹⁹⁵. Але біографістика – це напрям не лише для наукових досліджень, а й пошуків з метою відтворення сімейної (родинної) хроніки.

Значна роль у розвитку біографістики належить тим документам, котрі з'явилися у рамках Київської митрополії і зберігаються у фондах архівів України. Всі ці документи варто розділити на три групи:

- 1) документи, котрі фіксують громадянський стан (народження, смерть, шлюб);
- 2) документи, котрі фіксують біографії духовенства (довідки, послужні списки, нагородні листи тощо) ;
- 3) документи, котрі фіксують діяльність осіб не духовного сану (угоди, листування, судові справи тощо).

Слід акцентувати, що такі документи містять достатньо цінну інформацію не лише як власне біографічні дані про життя і діяльність конкретної особистості, але й у більш ширшому контексті – генеалогічну. А остання вже є підґрунтям для досліджень не лише певних родів, але й сталості населення, його переміщення, етнічних контактів, шляхів передачі традицій, реагування на етнічну політику влади тощо.

---

¹⁹⁵ Голубович І., Менжулін В., Попова Т. Біографістика. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Біографістика> (дата звернення: 25.04.2024)..

Тут необхідно наголосити, що матеріалів, які стосуються життя та діяльності окремих осіб, – надзвичайно велика кількість. При роботі з ними практично неможливо було б скласти загальний каталог тих осіб, що були зафіксовані в документах Київської митрополії. Відповідно, будь-яке дослідження на основі архівних документів буде мати або вибіркового характеру або конкретно-адресний.

Документи Київської митрополії містять інформацію фактично про всі верстви населення в рамках її функціонування (за винятком, хіба що інших релігійних сповідань). На їх основі вважаємо перспективним дослідження біографій передовсім митрополитів, церковнослужбовців усіх ланок у церковних структурах, викладачів закладів освіти.

Найбільше таких документів зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Фонд XVII Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського вміщує документи, котрі висвітлюють співробітництво відомого українського художника Івана Їжакевича (1864–1962) із Києво-Печерською лаврою під час його роботи у місцевій іконописній школі.

Документи, котрі містять біографічну інформацію, зберігаються у церковних фондах. Це зумовлено специфікою діяльності церковних структур, котрі досить довгий час виконували функції, пов'язані з реєстрацією основних подій у житті будь-якої особистості – народження, одруження і смерті. У часи функціонування Київської митрополії (1721–1917 рр.) її документи фактично були основним носієм відповідної інформації.

Основний фонд, в якому зберігаються відповідні документи – це 127 фонд («Київська духовна консисторія») у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІАУК). Однак, крім нього, необхідно відзначити також інші фонди, які охоплюють діяльність окремих церковних парафій, монастирів, благочинних, духовних правлінь, освітніх та інших установ.

Серед документів, які є найбільш масовими і достатньо інформативними, що зберігаються у цих фондах, є метричні книги, сповідні розписи, клірові відомості та ін. Їх кількість точно не обрахована. Першопричиною цьому є розпорошеність документів по різних архівних установах. Якщо сьогодні ще можна визначити точну їх кількість у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, то, наприклад, для того, щоб це зробити стосовно архівних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, необхідно докласти значних зусиль.

Тому надзвичайно позитивним у цьому контексті варто назвати створення «Зведеного каталогу метричних книг, клірових відомостей та сповідних розписів», який охоплює кілька сотень населених пунктів у рамках діяльності Київської митрополії¹⁹⁶. Щоправда, на сьогодні цей каталог ще не досконалий. У ньому відсутні як деякі населені пункти (наприклад, місто Київ), так і деякі справи, які просто ще не внесені до цього загального каталогу.

Документи, котрі створювалися в рамках Київської митрополії, вміщують інформацію про широкі верстви населення на території її функціонування. Визначальна риса цих документів – суто церковних характер. Ці документи створювалися винятково для населення, яке було православним за віросповіданням. Тому, відповідно, вони не стосуються тих осіб, котрі належали до римо-католицького, іудейського чи іншого віросповідання.

Необхідно зауважити, що особливістю всієї ресурсної бази архівних документів, котрі утворені за час діяльності Київської митрополії, є те, що найбільше інформації і документів біографічного характеру стосуються передовсім духовенства (як білого, так і чорного), а значно меншою мірою – всіх інших суспільних станів (селянства, дворянства, інтелігенції).

---

¹⁹⁶ Зведений каталог метричних книг, клірових відомостей та сповідних розписів. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/baza_geog_pok/

Тобто, документація щодо духовенства – достатньо презентабельна, це – документи, що найбільш повно відображають життєвий шлях багатьох його представників, серед яких – різноманітні укази, розпорядження, звіти, відомості, рапорти тощо.

Найбільш значимими є документи, котрі містять біографічні дані відомих українських культурних, політичних і державних діячів. Наприклад, запис про народження Тараса Шевченка (1814–1861) у метричній книзі Іоанно-Богословської церкви села Моринці Звенигородського повіту Київської губернії¹⁹⁷; запис про народження письменника Івана Нечуй-Левицького (1838–1918) у метричній книзі Преображенської церкви села Стеблів Богуславського повіту¹⁹⁸; запис про народження художника Івана Сошенка (1807–1876) у метричній книзі Покровської церкви містечка Богуслава¹⁹⁹; запис про народження правознавця Богдана Кістяківського (1868–1920) у метричній книзі церкви Св. Володимира при Київському університеті²⁰⁰; запис про смерть історика Володимира Антоновича (1834–1908) у метричній книзі церкви Св. Володимира при Київському університеті²⁰¹ тощо.

Саме метричні книги є важливим джерелом достовірної інформації в сучасному пошуку біографічних матеріалів. Це зумовлюється, насамперед, можливістю досить швидкого пошуку і встановлення основних фактів із біографій будь-якої особи, а також найбільш оптимальної можливості з'ясування генеалогічних зв'язків. Дослідники В. Мордвінцев та В. Томазов аргументували, що метричні книги – це «комплекс джерел, що містять інформацію про громадянський стан людини (народження та хрещення, вінчання, смерть і відспівування тощо)»²⁰².

---

¹⁹⁷ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1012. Спр. 1378. Арк. 695зв.

¹⁹⁸ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1012. Спр. 1861. Арк. 18зв.-19.

¹⁹⁹ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1012. Спр. 1278. Арк. 27зв.

²⁰⁰ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1012. Спр. 3837. Арк. 388зв.-389.

²⁰¹ ЦДАУК. Ф. 127. Оп. 1080. Спр. 220. Арк. 121зв.-122.

²⁰² Мордвінцев В., Томазов В. Метричні книги. *Енциклопедія історії України*. Т. 6. Київ, 2009. С. 627-629.

Як зазначає у своїй довідці начальник відділу давніх актів ЦДІАУК О. Вовк, «метричні книги являються не тільки одним з найінформативніших джерел генеалогічної інформації, але й унікальним з точки зору етнічної і конфесійної історії, історичної демографії, краєзнавства. Вагомим доповненням до них слугують сповідні розписи (поіменні записи про всіх парафіян, які сповідалися й причащалися), дошлюбні опитування («брачные обыски»; проводились щодо встановлення відсутності родинних зв'язків між нареченими) й клірові відомості (зібрана інформація про окрему церкву на певному етапі її існування та відомості про службу осіб духовного звання)»²⁰³.

У метричних книгах, а також у клірових відомостях та сповідних розписах, де фіксується інформація щодо громадянського стану, містяться дані щодо народження і смерті фізичних осіб, їх одруження, віку, причин смерті, родинних зв'язків, навіть соціального статусу.

Зацікавленість метричними книгами спонукала архівні установи України у 2000-х роках реалізували грандіозний проєкт зі створення єдиного каталогу метричних книги. Він був спочатку реалізований у 10-томній публікації «Зведений каталог метричних книги, що зберігаються в державних архівах України» (Київ, 2009–2019). Після цього, вже як наслідок процесу цифровізації архівних документів, на сайтах окремих державних архівів вони опубліковані і доступні онлайн.

Найбільша кількість метричних книг зосереджена у фондах ЦДІАУК. Доступ до необхідної інформації наявний не лише через архівні описи, що є оцифровані та опубліковані, а й через дві спеціальні сторінки, зокрема «Зведений каталог метричних книг, клірових відомостей та сповідних

---

²⁰³ Вовк О. Передмова. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/files/f.0224op.0002.pdf>

розписів»²⁰⁴ та «Зведений каталог метричних книг, клірових відомостей та сповідних розписів релігійних громад м. Києва»²⁰⁵.

Характерною особливістю названих каталогів є надзвичайно зручний для користувача доступ до відповідної інформації. Так, при переході до конкретної позиції (за назвою населеного пункту чи храму) наявна інформація про кількість збережених справ, які стосуються відповідного храму, їхніми хронологічними рамками, конкретним місцем збереження (фонд, опис). Наприклад, у фонді 127 зберігаються документи Іллінської церкви на Подолі у Києві в кількості не менше як 315 справ за період від 1780 р. до 1920 р. і зосереджені вони у зібраннях, позначених як оп. 1009, оп. 1010, оп. 1011, оп. 1012, оп. 1013, оп. 1015, оп. 1016, оп. 1078, оп. 1080.

У ЦДІАУК сформований спеціальний фонд 224 «Колекція метричних книг», котрий складається із трьох описів: опис 1 – 1515 справ за 1717–1850 рр., опис 2 – 232 справи за 1728–1922 рр., опис 3 – 1184 справи за 1844–1923 рр. Географічно справи цього фонду охоплюють досить широкі межі, включаючи в себе не лише території Київської митрополії, а й інших церковних структур.

Ведення метричних та інших книг здійснювалося за спеціальними правилами, які розроблялися і вдосконалювалися управлінськими особами Церкви для найкращого контролю за населенням імперії і за власне духовенством.

Аналогічні зібрання метричних книг зберігаються і в інших архівах. Зокрема в Державному архіві Черкаської області – це фонд 931 «Метричні книги записів актів громадянського стану». Цей комплекс документів у ДАЧО був сформований порівняно недавно – лише в 1996 р. і містить 4922 одиниці зберігання за 1765–1934 рр. Головним чином у цьому фонді

---

²⁰⁴ Зведений каталог метричних книг, клірових відомостей та сповідних розписів. ЦДІАУК : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/baza_geog_pok/

²⁰⁵ Зведений каталог метричних книг, клірових відомостей та сповідних розписів релігійних громад м. Києва. ЦДІАУК : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/baza_geog_pok_kyiv/

зосереджені ті документи, котрі географічно стосуються т. зв. Південної Київщини, відповідно, південних частин Київської митрополії.

Значно в меншій кількості метричні книги зберігаються також у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Наприклад, у фонді 232 «Архів Київської духовної консисторії» наявна метрична книга с. Савинці пирятинської протопопії Київської митрополії.

Також кілька книг XVIII ст. – у фонді 301 «Зібрання історичних документів та колекція Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії», книги XVIII – початку XX ст. – у фонді 28 «Архів та колекція історичних документів всеукраїнського історичного музею імені Т. Г. Шевченка», і так само – у фонді 160 «Архів та зібрання рукописів київської духовної академії». В останньому, зберігаються оригінальні рукописи XIX – початку XX ст. із Хрестовоздвиженської Києво-Подільської церкви, Володимирської Києво-Печерської церкви та інших.

При вивченні метричних книг необхідно враховувати: незважаючи на те, що за походженням такі документи з одного храму, вони можуть зберігатися одразу в кількох архівах. Для прикладу, частина метричних книг м. Києва зберігається в ЦДІАУК, інша – у ДАК. У Державному архіві м. Києва сформовано шість фондів таких документів: фонд 3 «Києво-Софійський кафедральний собор», фонд 6 «Київський військово-Миколаївський собор», фонд 8 «Києво-Подільська Покровська церква», фонд 11 «Києво-Подільська Воскресенська церква», фонд 12 «Київська Десятинна церква» та фонд 237 «Київська міська поліція».

3.3. Документи особового походження і їх інформаційне значення

Документи особового походження – це документи, що не мають офіційного характеру (щоденники, листи, записки тощо). Вони містять інформацію про приватну діяльність фізичних осіб.

Щодо матеріалів, які знаходяться в сховищах українських установ, то серед них зустрічаються і документи, творцями яких виступали представники духовенства Київської митрополії. Такі документи особового походження особливо важливі не лише з огляду на ту інформацію, що в них міститься, але й з огляду на ідеї та думки, які мали приватний характер. Передовсім творцями цих документів виступали представники управлінських структур середньої та вищої ланки митрополії.

Управлінський персонал Київської митрополії – це особи достатньо різного походження та різного внутрішнього світу. Створені ними документи донині представляють значний інтерес для науковців, оскільки вони є інтелектуальними пам'ятками свого часу з достатньо цікавим інформаційним наповненням.

На основі тих матеріалів, що збереглися, в ІР НБУВ були сформовані особові фонди, серед яких є й ті, що з'явилися на основі діяльності діячів Київської митрополії чи включили в себе їх документи особового походження. Зокрема, це стосується ректора Київської духовної академії Дмитра Богдашевського, митрополита Євгенія Болховітінова, професора Київської духовної академії Степана Голубєва, доцента Київської духовної академії Сергія Єпифановича, протоієрея та настоятеля Києво-Володимирського собору Івана Королькова, протоієрея Петра Лебединцева, архімандрита Тимофія Ляценка, київського митрополита Платона Городецького, протоієрея Федора Титова, архімандрита Петра Троїцького, професора Київської духовної семінарії Платона Троїцького, священника Михайла Щербаківського та ін.

Проте, в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається і значна кількість документів особового походження, які знаходяться в інших фондах. Наприклад, це стосується матеріалів із спадщини київського митрополита Серапіона Александровського, архімандрита Мельхиседека Значко-Яворського, священників Андрія та Федора Кирнецьких та ін.

Для українського духовенства впродовж XVIII – на початку XX ст. властивим було ведення подорожніх записок та щоденників, що водночас відповідало і європейським тогочасним традиціям. Першими представниками цього напрямку вважаються священник Київської митрополії Атанасій Филипovich (1595–1648) та уродженець Київщини, а потім святий Димитрій (Туптало) Ростовський (1651–1709)²⁰⁶.

Окремо слід звернути увагу і на ті документи особового походження, що зберігаються в ЦДІАУК. Проте вони – незначні за представленістю. В інших українських архівах документи особового походження фактично повністю відсутні.

Оскільки духовенство Київської митрополії в 1721–1917 рр. існування єпархії було не тільки учасником суто професійних стосунків, але й усіх інших видів соціальних відносин, то тому від його діяльності залишилося достатньо значна кількість документів, які мають особове походження. Такі документи утворилися впродовж життя фондоутворювача і зберігалися в межах його родини. Це і стало основою створення низки особових архівів.

Документи особового походження духовенства зберігаються в різних фондових зібраннях України. Однак найбільша їх кількість зосереджена передовсім в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Загалом особові документи, пов'язані з діяльністю духовенства, варто поділити на дві групи: до першої належать ті зібрання, фондоутворювачами яких є безпосередньо самі представники духовенства

---

²⁰⁶ Малі українські діарії XVII–XVIII ст. Київ : Кліо, 2015. С. 51–129.

(наприклад, Петро Лебединцев, Федір Титов та інші), а до другої – ті зібрання, фондоутворювачами яких вже не є духовенство, але документи, що там знаходяться, безпосередньо пов'язані з життям і діяльністю його представників (наприклад, Феофан Лебединцев, Михайло Бережков та інші). Для науковців значний інтерес представляють документи першої групи.

Необхідно наголосити, що документи особового походження, які зберігаються в архівних фондах, охоплюють різні рівні духовенства – від його рядових діячів (наприклад, священник Сквирського повіту Михайло Щербаківський) до представників вищої церковної ієрархії (наприклад, митрополит Київський і Галицький Платон Городецький).

Кількісно наповнення фондових зібрань також є різним. Для порівняння: у зібранні священника Михайла Щербаківського (фонд II та фонд 236 IP НБУВ) знаходиться 77 одиниць збереження, а у зібранні митрополита Платона Городецького (фонд 174 IP НБУВ) – 3498 одиниць.

В архівних фондах зберігаються документи, котрі містять інформацію про життя та діяльність представників духовенства Київської митрополії. Насамперед це – матеріали біографічного характеру, службової та громадської діяльності, господарчо-майнового стану, наукової роботи. Через листування розкриваються як особистісні, так і службові зв'язки. В архівних фондах також зберігаються документи про життя та діяльність інших осіб, дуже рідко – фото, малюнки, креслення.

Документи особового походження духовенства Київської митрополії, що знаходяться в архівних українських зібраннях остаточно до сьогодні ще не каталогізовані і не зведені в єдину систему. Таких документів на сьогодні накопичена достатньо велика кількість і лише частково вони представлені у довіднику «Особові архівні фонди Інституту рукопису»²⁰⁷, котрий опублікований у друкованому і електронному варіантах.

---

²⁰⁷ Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / Національна академія наук України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису; ред. колегія:

Водночас, у цьому виданні відсутня інформація про багатьох представників духовенства і документи, що мають особове походження. Зокрема, це стосується листів, щоденників, подорожніх записок тощо. Частково вони навіть вже оприлюднені і неодноразово були предметом наукових досліджень.

Зокрема, це стосується документів архімандрита Троїцького Мотронинського монастиря Мельхиседека Значко-Яворського, київського митрополита Серапіона Александровського та інших. Такі документи є не лише писемними пам'ятками відповідного періоду, але й джерелом достовірної інформації для сучасних наукових досліджень.

Щодо інформаційного потенціалу особових документів духовенства, то для прикладу, можна звернути увагу хоча б на ті, що стосуються такої відомої особистості як протоієрей кафедрального Софійського собору Петро Лебединцев (1819–1896). У фондах ІР НБУВ на сьогодні знаходиться не менше, ніж 779 одиниць зберігання (фонди І, ІІІ, 154). Серед цих документів – листування з такими відомими у той час діячами, як О. Кістяківський, Є. Крижанівський, Ф. Лебединцев, М. Максимович, І. Малишевський, М. Петров та ін. Крім того, у фондах зберігаються і наукові праці фондоутворювача, зокрема й неопубліковані.

Серед інших фондоутворювачів, що залишили нам значну кількість документів особового походження, слід відзначити єпископа Канівського Дмитра Богдашевського (1861–1927*), професора Київської духовної академії Степана Голубєва (1849–1920), доцента Київської духовної академії Сергія Єпифановича (1886–1918), настоятеля Києво-Володимирського собору Івана Королькова (1845–1930*), протоієрея Федора Титова (1864–1935) та інших.

О. С. Онищенко (відп. редактор), Г. В. Боряк, С. Г. Даневич (відп. секретар), Л. А. Дубровіна (заст. відпов. редактора), Н. М. Зубкова, Т. І. Ківшар, С. Г. Кулешов, В. Ю. Омельчук, Ю. А. Пінчук, П. Т. Тронько. Київ, 2002. 768 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001837>

Досліджуючи діяльність Київської митрополії як типової церковної структури в складі всієї церковної управлінської системи Російської імперії, варто наголосити, що вона формувалася, існувала і розвивалася саме завдяки місцевому населенню. Значна кількість керівного складу Київської митрополії належала до російської еліти за походженням. Проте, основу рядового духовенства і чернецтва становили вихідці з українських земель. І багато в чому саме вони впливали на процеси, пов'язані з науковим, культурним і освітнім простором, а з початку ХХ ст. – і з політичним. Тому, у цьому контексті більш важливими для сучасних дослідників є архівні документи, в яких розкривається життя і діяльність саме українського за походженням духовенства.

Однією з найяскравіших постатей в українському церковному середовищі безперечно став протоієрей кафедрального Києво-Софійського собору Петро Лебединцев (1819–1896), брат інших відомих українських культурних діячів ХІХ ст. – Феофана Лебединцева (1828–1888) та Арсенія Лебединцева (1818–1898).

Документи особового походження Петра Лебединцева на сьогодні зберігаються у фонді 154 «Лебединцев Петро» в ІР НБУВ, де міститься 203 одиниці збереження. Хронологічно – це документи за 1815–1896 рр. Серед них виділяються дві великі групи документів – листування та наукові записки.

Документи першої групи – його листи до київського митрополита Платона (Городецького) за 1879–1889 рр., лист до священника с. Вороновці Івана Яновського від 24 травня 1879 р., лист від богуславського протоієрея Акимовича від 22 жовтня 1888 р., телеграми від київського митрополита Арсенія (Москвіна) за 1864–1871 рр. та інші²⁰⁸. Всього тут зберігається листування із 74 адресатами. Серед адресатів – представники різних прошарків суспільства, зокрема, це – ігумени Жаботинського та

---

²⁰⁸ ІР НБУВ. Ф. 154. Спр. 6-11; спр. 12; спр. 20.

Мотронинського монастирів, київські митрополити, єпископ Полтавський Іларіон, архієпископ Ярославський Іонафан, поміщики, викладачі семінарії та академії, представники парафіяльного духовенства тощо. Особливо слід відзначити наявність у фонді листування Петра Лебединцева з його родиною – Феофаном Лебединцевим, Арсеном Лебединцевим, Данилом Лебединцевим, Марфою Лебединцевою, Гаврилом Лебединцевим, Віктором Лебединцевим, Андрієм Лебединцевим.

До другої групи документів особового походження належать деякі наукові записки П. Лебединцева. Серед них – витяг із Іпатіївського літопису, короткі записки із історії Києва та ін.²⁰⁹ Особливої уваги заслуговує його проєкт реформи духовного суду²¹⁰, що свідчить про розуміння протоієреєм необхідності вдосконалення суспільних відносин. Важливо наголосити, що цей проєкт був реалізований в ті часи, коли в імперії проводилися ліберальні реформи. Очевидно, П. Лебединцев вважав, що їх можна якимось чином поширити і на систему церковного управління.

Аналогічним за складом архівних документів варто назвати в ІР НБУВ також фонд 174 «Платон Городецький». Значна частина документів в ньому – листування між київським митрополитом П. Городецьким (1803–1891) та представниками православного духовенства. Особливу цікавість викликають звернення парафіяльного українського духовенства, які свідчать про певні соціальні його потреби. Серед таких документів, наприклад, збереглося звернення у 1882 р. священника с. Москаленок Канівського повіту Дмитра Ромоданова з прохання прийняти його дітей до духовних шкіл, прохання священника Якова Гошковського про закріплення за його сином місця священника тощо²¹¹.

Однак, названі приклади є лише малою частиною у загальній системі архівних документів.

---

²⁰⁹ ІР НБУВ. Ф. 154. Спр. 2; спр. 178; спр. 179.

²¹⁰ ІР НБУВ. Ф. 154. Спр. 188.

²¹¹ ІР НБУВ. Ф. 174. Спр. 621; спр. 624.

Висновки до розділу

У сучасних українських архівах представлена досить репрезентативна документальна основа щодо формування та функціонування бібліотек при церквах та монастирях Київської митрополії 1721–1917 рр. Ґрунтовне комплексне дослідження цього архівного ресурсу дасть змогу науковцям розширити уявлення про особливості бібліотек при церквах та монастирях Київської митрополії. Загалом вивчення та опублікування документів Київської митрополії дозволить отримати не тільки більше інформації щодо культурних процесів, але й дасть можливість розширити їх використання у міжкультурному інформаційному просторі. Архівні документи Київської митрополії становлять достатньо потужний інформаційний пласт, вивчення якого сприятиме поглибленню наукових досліджень загалом та генеалогічних зокрема.

Документи особового походження духовенства Київської митрополії містять значний інформаційний потенціал, зосереджені передовсім у фондowych зібраннях ІР НБУВ і стосуються діячів духовенства. Переважно ці документи відносяться хронологічно до періоду ХІХ – ХХ ст., але частина з них збереглася ще й від ХVІІІ ст.. Деякі матеріали вже на сьогодні опубліковані і є предметом наукових досліджень. Проте, сьогоднішній стан розвитку української науки вже потребує більш інтенсивного їх вивчення та оприлюднення. У контексті цифровізації архівної та бібліотечної справи України, передовсім це можливо реалізувати шляхом ретельної каталогізації документів та їх повного оцифрування.

РОЗДІЛ 4

СУЧАСНА ЦИФРОВІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ВВЕДЕННЯ В НАУКОВИЙ ОБІГ ДОКУМЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

4.1. Актуальні питання сучасних українських історико-церковних досліджень

Наукове дослідження та оприлюднення тієї інформації, котра міститься у документах, зосереджених в українських архівних установах, дозволяє українським ученим як пролити світло на невідомі сторінки минулого, так і формувати новітні світоглядні уявлення сучасних і майбутніх поколінь.

Документно-інформаційні ресурси Київської митрополії розпорошені по кількох архівних установах, що знаходяться в Україні, зокрема в архівних установах Києва, Вінниці, Житомира, Чернігова, Черкас та частково в інших містах, але у значно менших обсягах. Так само значна частина знаходиться також і в архівах Російської Федерації, але доступ до них українським дослідникам із-за військово вторгнення цієї держави, що відбувається з 2014 р., став недосяжним.

Використання архівних матеріалів зазначеної тематики з українських фондів активно почало застосовуватися в науковому обігу лише від з 1980–1990-х рр., коли поступово знімалися перепони ідеологічного характеру з наукових досліджень. До цього часу лише одиниці фахівців мали можливість працювати з цими фондами, при умові використання матеріалів з метою атеїстичної та антицерковної пропаганди.

Зі здобуттям незалежності українські науковці активізували дослідження архівних матеріалів з фондів, що стосуються функціонування Київської митрополії 1721–1917 рр. Про це свідчать захищені дисертації та публікації монографій та статей. Такі студії хронологічно охоплювали

період XVIII – початку XX ст. і висвітлювали не лише окремі аспекти історії церковних інституцій, але й питання розвитку культури і мистецтва, суспільних, політичних та економічних відносин.

Не зважаючи на використання та значну кількість публікацій матеріалів з архівних документів, науковий потенціал документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр. залишається фактично невичерпним. Цьому сприяє збереженість величезної кількості документів, які можна використовувати за різними напрямками наукових досліджень. Наприклад, це – фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві:

- фонд 127 «Київська духовна консисторія» – 160 324 справи;
- фонд 128 «Києво-Печерська Свято-Успенська лавра» – 30 040 справ;
- фонд 130 «Києво-Видубицький Свято-Михайлівський чоловічий монастир» – 2432 справи;
- фонд 131 «Київський Пустинно-Миколаївський (Микільський) чоловічий монастир» – 3015 справ;
- фонд 167 «Києво-Флорівський Вознесенський жіночий монастир» – 1186 справ;
- фонд 169 «Києво-Михайлівський Золотоверхий чоловічий монастир» – 8793 справи²¹².

І це – лише невелика частина із тих фондів, що зберігаються у ЦДІАУК, котрі включають документи Київської митрополії 1721–1917 рр. Тут також містяться фонди всіх монастирів Київської митрополії та фонди окремих парафіяльних храмів.

Не менш значною є й документна база в інших архівних установах України – ІР НБУВ, ДАКО, ДАЧО та ін.

Реалії сучасного українського суспільства, котре впевнено відходить від авторитарної системи радянського періоду (залишки його проявляються

---

²¹² Список фондів. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ* : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/index.php

ще в тій частині суспільства, яка орієнтується на патерналістський характер відносин) і все більше набуває рис демократичної системи, спонукає чинні церковно-релігійні структури до конкурентних відносин насамперед міжконфесійного характеру (водночас варто назвати культурні, економічні чи політичні аспекти такої конкуренції). І важливу роль у цьому процесі відіграють саме електронні релігійно-інформаційні ресурси.

На сьогодні кожна конфесія має свою систему ЕРІР, яка охоплює передовсім мережу своїх вірян. Але, серед її завдань, окрім здійснення комунікації з вірянами, ще й налагодження комунікації за межами утвореної мережі. Саме таким чином кожна конфесія перетворюється на своєрідне інформаційне середовище, що постійно здійснює обмін ідеями, знаннями, оцінками, емоціями тощо. Водночас, такий обмін має ще й фільтраційний характер, що зумовлюється вже власними потребами кожної конфесійної системи.

На сьогодні, виявлені лише поодинокі публікації, які б вивчали електронні релігійно-інформаційні ресурси у контексті діяльності соціальних суб'єктів, розвитку соціальних комунікацій та суспільних впливів. Відтак, існує потреба більш детально розглянути ЕРІР, особливо в контексті українських реалій, оскільки Україна на сьогодні – це поліконфесійна держава, яка перебуває в процесі трансформації суспільних відносин, розвитку та утвердження демократичних інститутів та принципів.

Водночас, необхідно поставити питання, чи правомірним може бути використання самого поняття ЕРІР?

Чинне українське законодавство послуговується такими термінами, як «електронна комунікаційна мережа», «електронна комунікаційна мережа загального користування», «електронна комунікація (телекомунікація)», «інформаційний ресурс»²¹³.

---

²¹³ Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

У нормативно-правових актах наявні словосполучення «електронний інформаційний ресурс» та «електронний освітній ресурс», але термін «електронний ресурс» є більш поширеним у використанні. Він був введений у науковий обіг ще у 1997 р. і тлумачиться відповідно до того первинного значення так: «електронні ресурси визначаються як такі, що складаються з матеріалів, для використання яких необхідне застосування комп'ютера, у тому числі пристроїв для зчитування <...> та периферійних пристроїв»²¹⁴. Власне поняття «електронний ресурс» має занадто загальний характер.

Оскільки сукупність інформаційних ресурсів релігійної спрямованості на сьогодні є досить значною у світі, варто спробувати визначити окремий сегмент у всій інтернет-мережі. Тому нами пропонується послуговуватися поняттям «електронні релігійно-інформаційні ресурси» (. ЕРІР – це специфічні електронні дані, які характеризуються суто релігійним змістом і зосереджуються на інформаційних ресурсах. Специфіка таких ресурсів проявляється не лише у змісті, але й у їх користувачах та споживачах відповідної інформації, як то релігійні організації, їхні прибічники та віряни.

Таким чином, електронні релігійно-інформаційні ресурси є достатньо специфічним засобом соціальної комунікації насамперед за своїм соціальним призначенням. Вони займають достатньо значний сегмент інформації у мережі Інтернет і є одним із ключових елементів соціальної комунікації як в рамках окремого суспільства, так і в рамках всієї світової спільноти.

Сучасний соціокультурний простір формується в процесі розвитку культури (як окремої спільноти, так і у більш глобальному цивілізаційному розумінні). Як зазначає В. Степанов, «культура – це сфера людської соціокультурної діяльності, специфічна галузь духовного виробництва, суспільно корисної праці, елемент соціальної інфраструктури

---

²¹⁴ Антоненко І., Баркова О. Електронні ресурси як об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення. *Бібліотечний вісник*. 2004. №. 2. С. 12.

в соціокультурному просторі сучасності»²¹⁵. Культура завжди формується у достатньо складних історичних умовах.

Сучасний процес розвитку української культури визначений низкою суспільно-політичних процесів, що розпочалися від кінця ХХ ст. у зв'язку з розпадом СРСР, наступним творенням власної української державності та багатостолітньої експансії російської культури на український простір. У цих умовах важливим для розвитку нашої культури є не лише її звернення до минулого і збереження суто національних традицій, але й постійна комунікація з іншими спільнотами. Відбувається певний «діалог культур»²¹⁶. Саме завдяки йому можуть поглиблюватися не тільки якісь знання, але й більш стабільними стають соціальні відносини (завдяки взаєморозумінню). Саме архівні документи містять інформації, завдяки якій можливо не лише відтворити минуле, але й зняти непорозуміння у сучасності.

На сьогодні для українського суспільства одним із важливих аспектів його розвитку залишається церковно-релігійне життя як частина суспільно-культурних процесів. Церковно-релігійне життя є достатньо різноплановим, враховуючи вплив різних його суб'єктів (УКЦ, УГКЦ, ПЦУ, УПЦ та ін.). Вирівнювання цієї суперечності та її стабілізація залежать безпосередньо від наукових пошуків, широкого оприлюднення архівних документів та поширення відповідної інформації у міжкультурному просторі.

Центральною церковною структурою на теренах України завжди була Київська митрополія, котра від початку свого створення належала до системи управління Константинопольської Церкви, потім – до сфери Російської Церкви. Відтак мусимо засвідчити, що в архівних установах

---

²¹⁵ Степанов В. Соціокультурний простір сучасності. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 43. С. 104–110.

²¹⁶ Щербина В. Міжкультурна комунікація у сучасному соціокультурному просторі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 2. С. 70–75.

сучасної України чи не найбільше документальних джерел з історії Київської митрополії припадає на XVIII – початок ХХ ст.

Документи Київської митрополії 1721–1917 рр. на сьогодні зберігаються у фондах різних архівних установах – Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

Сучасний український інформаційний простір є гнучкою системою, що розвивається і змінюється під тиском соціальних процесів, котрі вибухнули у 2013 р. На нього активно впливають як комп'ютерно-інформаційні технології, так і інформаційні ресурси, правова ситуація тощо. Однак, визначальними виступають передовсім суспільно-політичні процеси, пов'язані зі зміною внутрішньої політичної конфігурації, ускладненої військовою агресією Російської Федерації.

Однією із визначальних особливостей сучасних суспільних процесів багатьма дослідниками виокремлюється така їхня особливість, як консолідація українського суспільства попри наявність суперечливих тенденцій, серед яких – формування єдиного православного простору. Як зауважує у своїй монографії О. Рафальський, «існуюча в Україні мережа церков та релігійних громад свідчить про плюралізм релігійного життя, релігійну свободу й, загалом, – про високу цінність для українського соціуму принципів свободи совісті й духовних практик. Водночас, аналіз засвідчує неоднорідність релігійної ідентичності, ступеня релігійних переконань і впливів»²¹⁷.

Саме інформаційний простір повинен відіграти ту консолідаційну роль, яка забезпечить єдність українського суспільства у релігійних питаннях. Це, передовсім, стосується поширення через нього відповідної інформації, базою для якої повинні слугувати церковні документи, зокрема Київської митрополії.

---

²¹⁷ Рафальський О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 389.

Найцінніша інформація, яка використовується в наукових, соціальних чи політичних цілях, міститься у тих документах як первинного джерела. Документи, після їх службового використання, потрапляють до архівів, і в подальшому стають основою для вивчення відповідного суспільного процесу чи явища.

Від перших років незалежності і до сьогодні в розвитку українського суспільства та державності одну з головних ролей (як позитивних, так і негативних) відігравали процеси, пов'язані із діяльністю різноманітних структур релігійного характеру. І хоча у ст. 35 Конституції України міститься положення про відділення церкви від держави, тим не менше, воно аж ніяк не свідчить про відсутність взаємовпливу між ними.

При цьому в українському суспільному просторі панівну роль відіграють відносини, пов'язані із християнством, насамперед з православним (за соціологічною інформацією 2015–2021 рр., до православних в Україні традиційно себе зараховують близько 73% громадян²¹⁸). Відтак особливого значення набувають ті документи, за допомогою яких можна вивчити діяльність православних церковних організацій.

Оскільки в сучасних українських умовах питання ролі у суспільному житті Церкви набуло ідеологічного значення, його розгляд та представлення в науковому і політичному дискурсі потребує широкого вивчення та оприлюднення на основі інформаційних ресурсів наявної архівної та бібліотечної мережі. І насамперед це стосується документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії означеного періоду. Це пов'язано з тим, що саме в час існування названої церковної структури, що припадає на 1721–1917 рр., була сформована та система церковної організації на теренах України, яка стала основою і для сучасної такої організації, що отримала

---

²¹⁸ Православ'я домінує: які релігії присутні в Україні. Статистика. URL: <https://tinyurl.com/2wfr9jaz> (дата звернення: 01.10.2022).

потужний поштовх для розвитку вже після завершення панування радянської державної системи.

На сьогодні, варто констатувати про достатньо активне поширення окремих церковних документів в інформаційному просторі. Це було зумовлено активізацією суспільного інтересу у 2018–2019 рр. до з'ясування реалій та особливостей у розвитку церковних структур на українських землях.

Проте інформаційний простір залишається недостатньо насиченим саме оцифрованими документальними джерелами. Їх відсутність у широкому доступі сприяє маніпулюванню відповідною інформацією.

Краєзнавчі дослідження наукового та науково-популярного характеру мають комплексний характер, оскільки включають різноманітні відомості, що відображають знання щодо певної території, отримані в різних наукових сферах – географії, історії, культури, біології тощо. Наукові краєзнавчі дослідження формально реалізовані в монографіях, наукових статтях, тезах тощо. І важливим друкованим органом, де оприлюднюються результати наукової діяльності фахівців є журнал «Краєзнавство», що виходить друком з 1993 р. (раніше існував у 1927–1930 рр.). На шпальтах часопису значна частина матеріалів краєзнавчого змісту об'єднана у рубрику «Церковно-історичне краєзнавство».

Особливої актуальності для сучасних умов розвитку українського суспільства набуває вивчення та оприлюднення тих документальних джерел, що стосуються діяльності Київської митрополії 1721–1917 рр. Водночас, не менш важливим для сучасної науки є ті документи, котрі зберігаються в українських архівних фондах, серед яких ЦДІАУК, ІР НБУВ та ін.

Документи є першоджерелом інформації, котра стосується низки питань, важливих для краєзнавчих досліджень: історія окремих храмів і монастирів, родинні зв'язки і генеалогічна інформація, місцеве землеволодіння та господарчі зв'язки тощо. На основі цих матеріалів

реконструюється соціальна, побутова, економічна, культурна та ін. історія будь-якого населеного пункту і краю в цілому.

Вивчення значної кількості наукових досліджень краєзнавчого характеру свідчить про дуже слабе залучення документальних джерел Київської митрополії до сучасних пошуків і оприлюднених публікацій. Для сучасних науковців найавторитетнішим джерелом інформації є праця службовця Київської духовної консисторії Лаврентія Похилевича (1816–1893) «Сказание о населенных местностях Киевской губернии» (1864)²¹⁹. Це видання базується на значній кількості документальних джерел Київської митрополії. Але ця праця має досить обмежений характер із-за неможливості більш глибокого погляду на місцеву історію та відсутності критичного підходу до розгляду багатьох питань. У сучасних наукових студіях краєзнавчого характеру не часто використовуються документальні джерела Київської митрополії.

Важливим наслідком сучасних зрушень в архівній справі стало оцифрування та оприлюднення значної кількості документальних матеріалів. Вони доступні як через сайти архівних установ, так і через соціальні мережі. З цього приводу В. Бездрабко у 2021 р. констатувала: «Архів і соціальні мережі – тема, що вже оприсутнена в українській історіографії. Спочатку в контексті формування новітнього образу архіву й архівіста, а згодом винятково через призму доцільності застосування соціальних мереж як технології вирішення ряду проблем архівістики»²²⁰.

На сьогодні до процесу оприлюднення документів через соціальні мережі доєдналися практично всі центральні та обласні архівні установи України. Можна сподіватися, що цей процес дасть можливість залучити до наукових досліджень значну кількість документів. Відповідно, це позитивно вплине на більш поглиблене вивчення краєзнавчої тематики.

---

²¹⁹ Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. Біла Церква, 2013. XXI, 642 с.

²²⁰ Бездрабко В. Соціальні мережі й архівні практики. *Архіви України*. 2021. Вип. 3. С. 22.

Опублікування оцифрованих метричних книг сьогодні відбувається найактивніше. Це – один з основних видів документів у сфері церковної діяльності, яким проводився облік парафіян однієї парафії. Один запис у метричній книзі містить інформацію щодо певної події – народження і хрещення, одруження чи смерті парафіянина. Як зазначають В. Мордвінцев та В. Томазов, метричні записи – це «найцінніше джерело для генеалогічних пошуків»²²¹. Варто доповнити, що за допомогою таких записів можна відслідкувати не лише історію роду, але й історію певного населеного пункту, адже особливо у сільській місцевості, родини проживали впродовж багатьох століть.

Не менш важливим джерелом у краєзнавчій тематиці виступають описові документи, пов'язані з існуванням окремих храмів і монастирів. Їх наукове значення полягає не лише у фіксуванні інформації на кожен окремий рік їх діяльності, але й у фіксуванні певних місцевих особливостей – ландшафту, природи, історії, народних переказів і легенд тощо.

Регулярність створення таких документів почала практикуватися переважно з другої половини XVIII ст.. Проте в науковий обіг вони майже не потрапляли, за дуже рідкими винятками, а у більшості випадків залишалися невідомими. Наприклад, одним із таких винятків можна вважати опис Києво-Софійського монастиря 1760-х років²²².

Опубліковані на сайті описи фондів ЦДІАК України та деяких інших архівних установах свідчать про значну кількість подібних документів, до сих пір не введених в науковий обіг. Хоча фактично кожен монастир, котрий функціонував у XVIII – на початку XX ст. на теренах колишньої Київської митрополії, послуговувався такими документами.

Для повноцінного розвитку сучасного краєзнавства є надзвичайно важливою практика оцифрування документальних джерел колишньої

---

²²¹ Мордвінцев В., Томазов В. Метричні книги. *Енциклопедія історії України*. Т. 6. Київ, 2009. С. 629.

²²² Ластовська О. Історія Києво-Софійського монастиря, описана у 1760-х рр. *Болховітіновський щорічник 2013/2014*. Київ : НКПІКЗ, Видавець Олег Філюк, 2015. С. 270–275.

Київської митрополії. Однак, з метою досягнення її якнайбільшої ефективності, необхідна їх популяризація, передовсім через ЗМІ, сторінки архівних установ у соціальних мережах тощо.

4.2. Оцифрування церковних документів як засіб оптимізації наукових досліджень

Оцифрування архівних документів – один із важливих напрямів цифровізації української архівної справи, метою якого зосереджена не лише у забезпеченні доступною 24/7 інформацією науковців чи дослідників, але й збереження документів, що є частиною історичної пам'яті суспільства та його духовної культури.

Наукові дослідження є базисом розвитку як сфери точних наук, так і гуманітарних. При цьому саме остання виступає певним об'єднуючим фактором у суспільних процесах, що, зрештою, і визначає майбутнє суспільства і держави.

Під архівними церковними документами ми розуміємо насамперед той масив документів, що зберігається на сьогодні в українських державних архівних установах. Церковні документи, котрі зберігаються при сучасних церковних інституціях, є важкодоступними (крім тих, які офіційно опубліковані на ЕРІР).

Церковні історичні документи зберігаються на сьогодні практично в усіх центральних та обласних архівних установах (за винятком, хіба що дуже вузько профільних). Пари цьому, хронологічно вся ця інформаційна база охоплює надзвичайно широкі хронологічні рамки – від часів Русі і до ХХ ст. включно. Відповідно, так само широко представлено і географічні рамки. Більше того, вони навіть не обмежуються суто українськими етнічними та державними межами.

В сучасних українських архівах представлені й церковні документи, пов'язані й з іншими територіями. Так, в Інституті рукопису НБУВ

зберігаються документи, зв'язані своїм походженням із Сербією, Віднем, Константинополем, Молдовою, Афоном, Грузією та ін.²²³

Оприлюднення архівних документів через наукові дослідження, як відомо, займає достатньо довгий час, що пов'язано не лише з їх опрацюванням, але й з їх оприлюдненням. Відтак прискорення цього процесу стало можливим насамперед завдяки процесу цифровізації всієї архівної галузі. У грудні 2019 р. Державна архівна служба України офіційно оголосила, що 2020 рік, саме оцифрування архівних документів стає пріоритетом. Звичайно, ця позиція мала загальний характер. Тому було оголошено, що «в першу чергу архіви опублікують описи, що стосуються дорадянського і радянського періоду, які найбільше цікавлять користувачів, та удосконалені описи»²²⁴.

Значення оцифрування архівних церковних документів важко переоцінити стосовно сучасних наукових досліджень. У результаті реалізації цього досягається двоєдине завдання. Перше – вдосконалити систему доступу науковців до архівних документів, і полегшити його задля доступу до історичної інформації та її оприлюднення. Друге завдання, не менше важливе – збереження архівних документів як важливих історичних інформаційних об'єктів. Власне на цих завданнях акцентувала увагу 20 травня 2020 р. Тетяна Ємельянова, заступниця голови Державної архівної служби України: «У підсумку це дасть змогу створити спільну онлайн платформу, яка б функціонувала в режимі єдиного вікна, і користувачі отримали можливість відшукати потрібні відомості, не виїжджаючи до того чи іншого архіву. Це світова практика, яка у майбутньому буде впроваджена і в Україні»²²⁵.

---

²²³ Грецькі актові документи і листи. Каталог рукописів / укладач Є. Чернухін. Київ, 1991. 54 с.

²²⁴ Оцифрування описів архівних документів стане пріоритетом у роботі державних архівів у 2020 році. *Державна архівна служба України* : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/4ahttrkj> (дата звернення: 17.03.2023).

²²⁵ Тетяна Ємельянова: Цифровізаційні процеси в архівній галузі потребують належного науково-методологічного супроводу. URL: <https://archives.gov.ua/ua/2020/05/12/тетяна-емельянова-цифровізаційні-проц/> (дата звернення: 17.04.2024).

Найрезультативнішою за кількістю оцифровуваних архівних документів на 2025 р. є діяльність Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. На квітень 2023 р. на сайті ЦДІАУК завантажено більше 318 повнотекстових описів із 50 фондів, тобто більше одного млн цифрових копій документів XVI–XX ст., серед яких – «актові книги, документи Генеральної військової канцелярії, документи Києво-Печерської лаври, документи Київської духовної консисторії»²²⁶. Ці оцифровані архівні документи є надійним першоджерелом інформації для наукових студій у царині генеалогії, біографістики, історії церкви, освіти та книговидання зокрема та розвитку української культури загалом.

Важливим етапом в удосконаленні доступу до оцифрованих архівних документів, уніфікації їх опису є створення інтегративного ресурсу «Міжархівний пошуковий портал» як об'єднувальної платформи для всіх українських архівів. На квітень 2023 р. цей інформаційно-пошуковий ресурс включав 3 млн цифрових копій архівних документів²²⁷.

Завдання, які поставлені перед архівною справою України у контексті цифровізації, спрямовані на створення страхового архіву документів усіх архівних фондів, інтеграцію архівних документів у світовий цифровий простір, стратегічний розвиток цифрового суспільства в Україні, збереження та популяризація надбань духовної культури українського народу.

Визначальними складниками ефективного функціонування названого порталу Укрдержархіву є: уніфіковані повнотекстові описи архівних документів, якісні цифрові копії таких документів і, найголовніше, відповідне техніко-технологічне забезпечення (комп'ютери, сканери, програми, реставраційне обладнання та матеріали тощо). Наступним кроком

---

²²⁶ Центральный державный исторический архив Украины презентував новий електронний ресурс з історичними документами. Українформ : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/3s6htu69> (дата звернення: 13.05.2024).

²²⁷ Центральный державный исторический архив Украины презентував новий електронний ресурс з історичними документами. Українформ : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/3s6htu69> (дата звернення: 13.05.2024).

Укрдержархіву визначено створення мобільної версії «Міжархівного пошукового порталу».

Наукові дослідження у сфері суспільно-церковних та державно-церковних відносин, як показала практика останніх років, мають вагоме суспільне значення. На це вказують події та дискусії (зокрема й політичні), пов'язані із наданням Томосу від константинопольського патріарха Варфоломія, створенням Православної Церкви України (ПЦУ), законодавчими ініціативами Верховної Ради України, діяльністю проросійського лобі (як окремих особистостей, так і організацій) на території України тощо. При цьому слід відзначити, що до аргументації всіх сторін, задіяних у цих процесах, впливала можливість залучення та відповідного трактування саме архівних документів.

Водночас варто зауважити, що інформація в архівних церковних документах є надзвичайно широкою. Вона не має вираження суто церковно-службового і релігійнознавчого. Навпаки, вона включає матеріали пов'язані із перебігом політичних, ідеологічних, культурних, економічних, соціальних процесів тощо. І саме весь комплекс цих матеріалів дозволяє сучасному науковцю детально та всебічно розглянути питання, пов'язані із функціонуванням Церкви на українських землях та її впливом на суспільний розвиток.

Робота з цифровізації архівної галузі та оцифрування архівних документів, що доволі широко розпочалася у 2020 р., стала достатньо відчутною вже за короткий період. У багатьох архівах, хоч і не в усіх, але, все ж таки, дослідники мають можливість ознайомитися з основними описами архівних фондів, а подекуди навіть з самими архівними справами. Найбільш прогресивними у цій діяльності виявилися центральні архіви, зокрема Центрального державного історичного архіву у м. Києві, Державного архіву м. Києва та ін., але в інших архівах цей процес йде повільніше. Інколи архіви обмежуються оцифруванням лише довідкових

видань та окремих описів (наприклад, це стосується Державного архіву Черкаської області).

Найбільш масивний за обсягом комплекс документів з церковних архівів представлений у ЦДІАУК. Особливо ж серед його фондів слід відзначити ф. 127 («Київська духовна консисторія»)²²⁸. Станом на 2024 р. вже оцифровано 1080 описів цього фонду. Оцифрування ж справ, зрозуміло, розтягнеться на значно довший період.

Церковні архівні документи знаходяться не лише в суто церковних (за змістом і фондоутворювачем) фондах. Частина документів містяться в колекціях. У процесі оцифрування фондів, саме колекціям приділяється більше уваги. Очевидно, це зумовлюється розумінням подібних фондів як більш значущих за своїм змістом для суспільства і наукових досліджень. Для прикладу можемо навести ситуацію з фондом 220 («Колекція документів, зібраних Київською археографічною комісією») в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, де накопичено 694 справи за 1369–1899 рр. Хоч і не всі, але переважна більшість його справ вже оцифровані. І серед них, зокрема, – справа 323 про наказ від імператриці Анна Іоанівни до гетьмана Данила Апостола щодо розслідування суперечок за земельні володіння між київськими монастирями та київським магістратом (1733). Так само оцифрована і справа 344 про підтвердження імператрицею Єлизаветою київському митрополиту Тимофію Щербацькому раніше виданих грамот щодо ставропігії Києво-Печерської лаври (1742).

Попри весь позитивний результат від оцифрування документів досліджуваного змісту, усе ж таки, необхідно зауважити, що напрями оцифрування архівів церковних документів на сьогодні чітко не

---

²²⁸ Осієвська О. М. Науковий потенціал документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії Синодального періоду. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. аспірантів, здобувачів, магістрів (8–9 квітня 2022 р.). Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 121–124.

регламентовані. У цьому питанні відсутня чітка державна програма, тому все залежить винятково від керівництва тієї чи іншої архівної установи.

Державна програма оцифрування всіх архівних документів повинна мати більш чіткий план. І в основу цього повинен бути покладений принцип суспільної доцільності. Це важливо з огляду на те, що більшість сучасних архівних установ орієнтована на оцифрування та оприлюднення метричних книг. Звісно, цей напрям – важливий у контексті активізації генеалогічних досліджень. Але він спрямований, усе ж таки, насамперед, на задоволення насамперед приватних інтересів, а не суспільних. З огляду ж на наукові інтереси більш пріоритетним слід вважати проведення цифровізації з документами, що стосуються культурної, адміністративної, економічної та ідеологічної діяльності Церкви.

Започаткування процесу оцифрування церковних архівів відбулося в США завдяки діяльності Церкви Ісуса Христа останніх днів. Саме цією релігійною організацією була створена некомерційна структура «FamilySearch» (США)²²⁹. Від самого початку вона передбачала пошук і поширення інформації генеалогічного характеру. Відтак, це зумовило й роботу з основним джерелом інформації для значного періоду історії у цьому напрямі – церковними документами.

Упродовж 1993–2011 рр. «FamilySearch» здійснювала співпрацю з українськими архівами. І її наслідком стало те, що деякі архівні фонди в Центральному державному історичному архіві України були частково оцифровані на мікроплівку. Зокрема, це стосувалося справ у найбільш затребуваних фондах – фонд 127 («Київська духовна консисторія»), фонд 128 («Києво-Печерська лавра»), фонд 990 («Переяславсько-Бориспільська єпархія») та ін.

Тодішня співпраця між Центральним державним історичним архівом України у м. Києві України та «FamilySearch» була достатньо

---

²²⁹ FamilySearch. URL: <https://www.familysearch.org/uk/about/>

неповноцінною; та й якість оцифрування виявилася не надто високою. Лише у 2020 р., після підписання відповідного меморандуму 2 червня між Державною архівною службою України та корпорацією «FamilySearch Interational» ця співпраця була відновлена²³⁰.

Активізація цифровізації архівів припадає на період чи не найбільших потрясінь в історії сучасної України – третього етапу -російсько-української війни, що розпочався у 2022 р. Це спричинене завданням збереження документальних архівних фондів через загрозу фізичного знищення від бомбардувань та ракетних атак.

Наприкінці травня 2022 р., невдовзі після завершення битви за Київ, у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві вже було завершено встановлення того обладнання, за допомогою якого почалося активне оцифрування архівних документів. І буквально вже за кілька тижнів до оцифрованих копій був відкритий доступ для всіх бажаючих (відповідно до повідомлення від 28 грудня 2023 р. у мережі Фейсбук в групі «Спільнота користувачів FamilySearch»)²³¹.

Результати оцифрування архівних документів за наступні місяці виявилися надзвичайно продуктивними. За повідомленням голови Державної архівної служби України А. Хромова від 16 лютого 2024 р., в українських архівах тільки за 2023 р. було оцифровано 21 019 525 аркушів архівних справ²³². А вже у 2024 р. він заявив про те, що найближчим часом «Україна точно ввійде у топ-5 країн щодо темпів оцифрування»²³³.

---

²³⁰ ЦДІАК України та FamilySearch International розпочинають масштабне оцифрування документів. URL: <https://tinyurl.com/3ykcfrb6> (дата звернення: 22.10.2024).

²³¹ Спільнота користувачів FamilySearch. URL: <https://tinyurl.com/y9dr3esj> (дата звернення: 22.01.2025).

²³² Anatolii Khromov. Mode of access: <https://www.facebook.com/anatoly.khromov> (accessed: 12.01.2025).

²³³ Хромов А. Україна може ввійти у топ-5 країн щодо темпів оцифрування архівних документів. *Українське радіо*. URL: https://ukr.radio/news.html?newsID=104092&fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR3GIZ9jWMg8ppqxVwiK7omAriISGxCSfbglEB5Bb6KkexT0sQ5Ekid7HeA_aem_AReHdAtwoqWQZfZlt6ttSgwNgEaNYzoklk5lwJrjCmpYW8IXbWulvkdJKxzVmBmMzzIoB3gptcGJGLADdQYn3NgE (дата звернення: 27.11.2024).

Серед оцифрованих архівних справ значна кількість їх належить до архівів Київської митрополії (1721–1917), в яких міститься значна кількість інформації щодо церковно-релігійних справ, соціальних, економічних та культурних проблем і питань, що стосувалися розвитку українського суспільства. Їх оцифрування здійснюється достатньо швидкими темпами.

Враховуючи опубліковану інформацію, організатори оцифрування насамперед звертають увагу на ті документи і фонди, які, з їх точки зору, є більш цікавими для достатньо широкого загалу користувачів. До таких вони відносять передовсім метричні книги та клірові відомості. А всі інші документи оцифровуються лише як певний додаток до них. Так, зокрема, майже не приділяється увага оцифруванню монастирських документів (за деякими винятками) та іншій службовій документації.

Станом на 5 травня 2024 р. із усіх архівних справ фонду 127 («Київська духовна консисторія») було оцифровано 82 408 справ, які доступні на сьогодні в мережі «FamilySearch». А от із усіх архівних справ фонду 128 («Києво-Печерська лавра») це стосується лише 460 справ. Деякі фонди, наразі взагалі не оцифровуються (наприклад, фонд 182 «Канцелярія Київського митрополита», фонд 183 «Благочинний Київської єпархії»).

З листопада 2023 р., після оформлення відповідного договору, в мережі «FamilySearch» почали з'являтися і документи, оцифровані Державним архівом Черкаської області. Зокрема, почали опубліковуватися цифрові копії справ із фонду 931 («Колекція. Метричні книги записів актів громадянського стану»).

Процес цифровізації архівних установ і створення доступними цифрових копій документів з їхніх фондів для широкого загалу запустив насамперед ще й процес поширення та популяризацію архівної інформації в соціальних мережах. Фактично, архівні документи вийшли за межі винятково наукового інтересу і перетворилися на предмет зацікавленості зі сторони всіх бажаючих. Цьому сприяли не тільки саме оцифрування, але й

доступність до цифрових копій документів, створених архівними установами.

Доступність вже можна розглядати як наслідок оцифрування. В цілому можна погодитися із Д. Василенко та Л. Бутко, що елементами архівної цифровізації є 1) створення єдиної електронної системи описів архівних фондів; 2) оцифрування масивів документів, що перебувають на зберіганні в архівній установі; 3) система онлайн-подачі запитів від фізичних і юридичних осіб; 4) передача до архіву двох типів – документів цифрового і паперового та 5) популяризація діяльності архівної установи на онлайн-платформах²³⁴.

Доступність же оцифрованих копій архівних документів вважаємо шостим елементом цієї системи. Реалізовується ця доступність кількома основними шляхами: 1) через оприлюднення цих копій самими архівними установами на своїх вебсайтах; 2) через оприлюднення в системі «FamilySearch» та 3) через створений архівною службою України «Міжархівний пошуковий портал» ARCHIUM. І лише потім цією доступністю отримали змогу користуватися будь-які зацікавлені особи, що й стало основою для подальшого поширення відповідної оцифрованої інформації.

Позитивним результатом доступності 24/7 у соціальних мережах стало створення сторінок та тематичних груп відповідної спрямованості. Переважна їх більшість була орієнтована на поширення оцифрованих документів та обговорення відповідної інформації чи інших дотичних питань, пов'язаних із генеалогією. Найбільше вони представлені у мережі «Фейсбук» («Facebook»).

Тут варто виокремити дві основні категорії цих сторінок та груп – перша має загальний характер, оскільки в цій категорії поширюється

---

²³⁴ Василенко Д., Бутко Л. Пріоритетні напрями цифровізації архівної справи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 4. С. 34. DOI 10.32461/2409-9805.4.2021.249322

різноманітна інформація, що стосується всіх архівів та всіх можливих тем, пов'язаних з оцифруванням документів (наприклад, «Спільнота користувачів FamilySearch», «Дослідження в архівах України – Research in the archives of Ukraine» та ін.), а друга має тематичний (спеціалізований) характер, оскільки в цій категорії поширюється інформація дуже вузького спрямування (наприклад, «Генеалогія священицьких та шляхетських родів»).

Група «Спільнота користувачів FamilySearch» була створена у фейсбуці у 2022 р. і станом на 5 травня 2024 р. нараховує вже 3825 тис. учасників. Важливо вказати, що у цій групі є спеціальне правило: «Питання та матеріали генеалогічного характеру краще публікувати спеціалізованих групах»²³⁵. В основному тут подається інформація про те, як загалом відбувається оцифрування архівних документів, які справи і яких архівів вже оприлюднені, як правильно користуватися відповідними ресурсами і т. д.

Крім того, подається і загальна статистична інформація, що розкриває сам процес оцифрування документів. Так, наприклад, 1 травня 2024 р. у групі з'явився запис, що за квітень місяць в «FamilySearch» було відкрито доступ до 5858 нових справ Центрального державного історичного архіву у м. Києві, а в цілому – до 119 882 справ.

Аналогічний характер має і група «Дослідження в архівах України – Research in the archives of Ukraine»²³⁶. Проте, вона вже більш ширша за поданням того матеріалу, що стосується оцифрованих церковних документів і справ. В інформаційному описі цієї групи зазначається: «Ця міжнародна дослідницька група створена для обговорення проведення досліджень в архівах України та всього з ними пов'язаного». Тому тут можна зустріти не тільки інформацію, котра стосується не лише

---

²³⁵ Спільнота користувачів FamilySearch. URL: <https://tinyurl.com/bddnbasd> (дата звернення: 12.12.2024).

²³⁶ Дослідження в архівах України – Research in the archives of Ukraine. URL: <https://tinyurl.com/2cyhsp9> (дата звернення: 10.03.2025).

оприлюднення архівних документів, але й використання архівних документів у наукових публікаціях.

Щодо більш спеціалізованих груп і сторінок, то необхідно відзначити, що у соціальних мережах вони з'являються постійно. Такі групи орієнтуються на певний географічний простір або ж на конкретну тему, яка обговорюється її учасниками. Так, у 2020 р. у фейсбуці була створена приватна група «Генеалогія священицьких та шляхетських родів», котра станом на 2024 р. нараховує майже 2800 учасників²³⁷, у 2021 р. – «с. Межиріч. Шукаємо свій рід» (349 учасників)²³⁸, у 2023 р. – «Генеалогія Переяславщини та Золотоніщини» (306 учасників)²³⁹, «Переяславський полк. Генеалогія» (270 учасників)²⁴⁰ та ін.

У зв'язку з цими та іншими групами і сторінками важливо відмітити одну обставину. Жодна з них не орієнтована на якийсь конкретний архів. Тому в кожній з них поширюється інформація про архівні справи, що стосуються відповідної їх спрямованості.

Оскільки Київська митрополія в 1721–1917 рр. функціонувала на різних українських територіях та мала зв'язки з іншими церковними структурами, відповідно її оцифровані документи знаходять своїх користувачів не лише в рамках спеціалізованих груп і сторінок, прив'язаних до традиційної Київщини, але й в рамках інших територій – Поділля, Полтавщини, Чернігівщини тощо.

Поширення інформації щодо оприлюднення архівних документів поступово вийшло за межі українського простору. Це засвідчує зацікавленість в українських архівах іноземних громадян (як звичайних осіб, так і фахівців). Показником цього стала поява мережевих груп, в яких

²³⁷ Генеалогія священицьких та шляхетських родів. *Facebook*. URL: <https://tinyurl.com/mrxumfaj> (дата звернення: 13.01.2025).

²³⁸ С. Межиріч. Шукаємо свій рід. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/groups/291816402573011> (дата звернення: 24.11.2024).

²³⁹ Генеалогія Переяславщини та Золотоніщини. *Facebook*. URL: <https://tinyurl.com/yc83nx29> (дата звернення: 12.01.2024)

²⁴⁰ Переяславський полк. Генеалогія. *Facebook*. URL: <https://tinyurl.com/4f39v82b> (дата звернення: 15.02.2025)

вони почали брати участь в досить широких масштабах. Прикладом такого може бути українсько-польська група «Genealogia na Podolu i Kijowszczyźni»²⁴¹. На сьогодні її учасниками є 3,8 тис. осіб.

Можливість поширення інформації щодо оцифрованих документів Київської митрополії виникла навіть у такій мережі як «Телеграм-канал», хоча остання відрізняється від інших мереж обмеженими інформаційними можливостями. Зокрема, там створені і діють такі канали як «Рідня» (1015 підписників станом на 5 травня 2024 р.), «Ukrainian Free Genealogy» (950 підписників станом на 5 травня 2024 р.) та ін. Проте, ці канали мають небагато чисельні аудиторії читачів і менш інтенсивні порівняно з аналогічними за призначенням групами та сторінками в інших соціальних мережах.

Особливим досягненням у поширенні оцифрованих матеріалів слід вважати платформу «Archium» («Міжархівний пошуковий портал»), створений Державною архівною службою України у 2022 р. спільно з компанією «Архівні інформаційні системи»²⁴². До цього проєкту поступово долучаються крім центральних також і інші архіви України. Реалізація названого проєкту уможливить здійснення за допомогою ключових слів (наприклад, «митрополит», «Києво-Печерська лавра», «монастир», «парафія», «церква» та ін.) одночасний пошук одразу в кількох інформаційних базах, в усіх доступних або ж навіть вибірково. Варто відзначити певні недоліки, котрі трапляються під час здійснення відповідного пошуку.

Наприклад, при подання запити за ключовими словами «київський митрополит» пошуковий засіб спрямовує до всіх можливих близьких за коренем слів, представляючи користувачу результати, які насправді є досить далекими по суті від запити (наприклад, після запити з'являється

---

²⁴¹ Genealogia na Podolu i Kijowszczyźni. Facebook. Mode of access: <https://tinyurl.com/3zuhvke4> (accessed: 11.02.2025)

²⁴² Міжархівний пошуковий портал «ARCHIUM». URL: <https://searcharchives.net.ua>

одразу ж інформація, що стосується львівського митрополита Андрея Шептицького, київського магістрату, київської полкової канцелярії та ін. Тому, відповідно, недосконалість пошукового інструменту серйозно перешкоджає ефективному пошуку необхідної інформації.

Новим явищем в сучасній архівній справі стало проведення виставок онлайн і поширення інформації про них через соціальні мережі. Їх характерною рисою стало представлення оцифрованих документів, за допомогою яких розкривається тема виставки. Для прикладу – на сайті ЦДІАК України навіть введено спеціальну рубрику «Документальні виставки», яка почала функціонувати від 2016 р.²⁴³.

Частина із цих опублікованих виставок стосувалася і функціонування як Київської митрополії в цілому, так і її архівів. Серед таких виставок, що стосуються досліджуваної тематики, варто назвати такі: «Архімандрит Зосима (Валкевич), останній ставропігальний настоятель Києво-Печерської лаври»²⁴⁴, «Рафаїл Заборовський – митрополит Київський і Галицький (1731–1747)»²⁴⁵, «З історії монастирських архівів»²⁴⁶, «До історії архіву Києво-Печерської лаври. За документами Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, ф. 128, Києво-Печерська Свято-Успенська лавра»²⁴⁷, «950 років «Дому Божої Матері» у Києво-Печерській лаврі»²⁴⁸ та ін.

²⁴³ Документальні виставки. ЦДІАУК : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/dok_vyst.php (дата звернення: 17.04.2024).

²⁴⁴ Архімандрит Зосима (Валкевич), останній ставропігальний настоятель Києво-Печерської лаври. ЦДІАУК : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Zosyma_Valkevych.php (дата звернення: 15.09.2024).

²⁴⁵ Рафаїл Заборовський – митрополит Київський і Галицький (1731–1747). ЦДІАУК : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/ab_2022_08_02.php (дата звернення: 02.11.2024).

²⁴⁶ З історії монастирських архівів. ЦДІАК України : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Z_istorii_monastyrskyykh_arkhiviv.php (дата звернення: 10.08.2023).

²⁴⁷ До історії архіву Києво-Печерської лаври. За документами ЦДІАК України, ф. 128, Києво-Печерська Свято-Успенська лавра. ЦДІАК України : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_istorii_KP_Lavry.php (дата звернення: 10.08.2023).

²⁴⁸ 950 років «Дому Божої Матері» у Києво-Печерській лаврі. ЦДІАК України : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/3dbs6ea7> (дата звернення: 10.05.2024).

На таких онлайн-виставках достатньо інформативно представлені основні документи з архівних фондів, що стосуються конкретної теми. Так, наприклад, на виставці, присвяченій київському митрополиту Рафаїлу Заборовському, демонструються «Ставлені грамоти за підписом архієпископа Київського Рафаїла» від 17 червня 1738 р. та 23 квітня 1743 р.²⁴⁹, «Лист ігумена Глухівського Петропавлівського монастиря ієромонаха Никифора митрополиту Київському Рафаїлу про отримання з Генерального військового скарбу коштів на утримання Києво-Братського Богоявленського училищного монастиря та передачу їх економу митрополичої кафедри Веніаміну» від 3 березня 1744 р.²⁵⁰ та ін.

На виставці «З історії монастирських архівів» представлені такі документи, як «Лист архімандрита Пахомія до київського митрополита з проханням доручити ієромонаху Мануїлу нагляд за архівом Максаківського монастиря, оскільки бібліотека і документи зберігаються в неналежному стані» від 6 липня 1767 р.²⁵¹, «Рапорт ієромонаха Віктора ігуменові Києво-Видубицького монастиря про проведенне в «генеральній архіві» виявлення документів щодо володінь монастиря. Реєстр виявлених документів» від 3 серпня 1772 р.²⁵², «Повідомлення благочинного монастирів Київської єпархії архімандрита Парфенія настоятелеві Пустинно-Микільського монастиря про проведення виявлення в монастирському архіві документів до історії Київської єпархії» від 30 квітня 1851 р.²⁵³ та ін.

Найпродуктивніше інформаційний простір наповнюється документами Київської митрополії внаслідок співпраці між Центральним державним історичним архівом України у м. Києві та корпорацією

---

²⁴⁹ ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 черн. Спр. 5. Арк. 18, 45.

²⁵⁰ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1020. Спр. 931. Арк. 5.

²⁵¹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1024. Спр. 1782. Арк. 1.

²⁵² ЦДІАК України. Ф. 130. Оп. 2. Спр. 444. Арк. 3–4 зв.

²⁵³ ЦДІАК України. Ф. 131. Оп. 23. Спр. 28. Арк. 1а–3.

«FamilySearch Interational». Більша частина оцифрованих архівних справ оприлюднюється на ресурсах саме останньої.

Пошук оцифрованих архівних справ Київської митрополії для користувачів є достатньо зручним. Він може здійснюватися як через пошукові засоби (за допомогою ключових слів), так і через самостійний відбір необхідної інформації, використовуючи описи архівних фондів. Перший із цих способів не завжди може бути ефективним, оскільки на його результат можуть впливати недосконалості самої системи пошуку або ж відсутність необхідної інформації у базі даних.

І безперечно, що основним способом у пошуку інформації варто вважати пошук необхідної справи через описи архівних фондів. На сьогодні всі ті описи, що стосуються архівних документів Київської митрополії в рамках Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву м. Києва, Державного архіву Київської області та Державного архіву Черкаської області повністю оцифровані та доступні для користувачів на відповідних електронних ресурсах. Винятком є лише описи тих фондів, що зберігаються у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Оскільки основний масив архівних документів Київської митрополії знаходиться в ЦДІАК України, то й електронні описи представлені відповідно на сайті саме цієї установи. Причому ці описи представлені у двох варіантах (які, проте, один одного не дублюють) – через формат PDF (Portable Document Format) та через текстові електронні сторінки. Прикладом останнього може бути опис 1009 «Клірові відомості», що охоплює 1161 справу за 1756–1918 рр. у складі фонду 127 «Київська духовна консисторія»²⁵⁴. Варто відзначити, що оцифровані описи архівних фондів практично не поширюються в соціальних мережах, на відміну від окремих документів та цілих архівних справ.

---

²⁵⁴ ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 1009. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/0127/1009/

Співпраця українських архівів із FamilySearch має й деякі вади. Зокрема, оцифровані внаслідок такої співпраці матеріали не завжди у повному обсязі доступні громадянам України. Крім того, частина матеріалів, що потрапляє на ресурси FamilySearch, не оприлюднюється на українських сайтах. Відтак, створюються обмеження можливості і в користуванні архівними документами.

Наукові перспективи цифровізації архівів зумовлюються передовсім суспільними потребами. Як правило, про це наголошується у зв'язку з необхідністю створення системи спрощеного доступу громадян до архівів та збереженням архівних документів. Проте, важливим аспектом цифровізації є й створення умов для розвитку наукових досліджень.

Загальновідомо, що наукові дослідження базуються передовсім на джерелах. Вони є основою для викладення фактів та аналізу подій та процесів. Відповідно для наукового розвитку важливим є введення в науковий обіг нових джерел та аналіз тих, що вже колись були повністю та частково залучені до наукових досліджень.

Чи не найбільшу роль у процесі вивчення українських земель XVIII – початку XX ст. варто відвести архівним ресурсам Київської митрополії. Що важливо, ці архівні документи розкривають не лише ті питання, що пов'язані із суто церковними питаннями, але й мають більш загальний характер, оскільки в них містяться інформація і факти, що стосуються також економічних питань, але також і соціальних, культурних, міжетнічних, міжконфесійних, міжнародних, внутрішньополітичних, освітніх тощо.

Питання про якнайширше введення в науковий обіг документів, пов'язаних із дослідженням історико-церковних проблем, вперше почало обговорюватися і плануватися у зв'язку із створенням Інституту української археографії імені М. С. Грушевського²⁵⁵. Але діяльність цього інституту не

---

²⁵⁵ Ластовська О. Православні монастирі і чернецтво в Україні: сучасна українська історіографія : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 49.

мала системного характеру саме у питанні публікації та введення в науковий обіг документів Київської митрополії.

Зміст документів, що містяться в архівах і відповідають досліджуваній темі, охоплює практично всі сфери суспільного життя як тих українських земель, що перебували під системою управління Київської митрополії, так і всієї імперії в цілому, а також відображали ще й зв'язки з іншими землями.

Серед українських учених, котрі залучали документно-інформаційні ресурси Київської митрополії 1721–1917 рр. до своїх досліджень, варто назвати М. Бардік, М. Довбишенко, С. Кагамлик, А. Кізлова, О. Крайня, Ю. Мицик, В. Мордвінцев, О. Прокопюк, В. Ульяновський, М. Яременко, та багато інших. Головною тематикою їхніх праць постала історія церковних інституцій на теренах України. Тим не менше, напрями тих досліджень, в яких вони вели свої розробки ще залишаються невичерпаними і їх тематика повинна бути урізноманітнена і поглиблена вже у майбутніх працях науковців.

Введення архівних документів в науковий обіг (поруч із їх збереженням та вивченням), – це пріоритет у діяльності як архівів, так і науковців. Треба сказати, що це стратегічне завдання постало перед науковою спільнотою та державними структурами і органами ще наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Ще в 1992 р. передбачалося на майбутнє, що «важливим напрямом роботи стане інформаційна бібліографічно-археографічна діяльність, створення банку даних джерельної інформації; розробка та реалізація Державної програми «Архівна та рукописна Україніка», видання науково-довідкової літератури з археографії. Гострими і актуальними проблемами залишаються науково-координаційне та методичне забезпечення археографічної роботи на Україні, забезпечення її сучасним технічним обладнанням, підготовка висококваліфікованих спеціалістів

з джерелознавства, археографії, палеографії, текстології, кодикології та інших історичних дисциплін тощо»²⁵⁶.

На 2024 р. варто констатувати, що в цілому ця програма фактично реалізована. Однак, якщо оцінювати її результати в контексті досліджуваної теми, то вона, на жаль, ніяким чином не була в науковому пріоритеті серед науковців та державних наукових установ. У процесі дослідження виявлені лише кілька повноцінних збірників документів, які дотичні до цієї програми і частково дотичні до досліджуваної теми. Серед них:

1) серія видань під загальною назвою «Документальна спадщина монастирів Гетьманщини», в рамках якої були видані впродовж 2011–2021 рр. документи Києво-Михайлівського Золотоверхого, Преображенського Максаківського, Києво-Михайлівського Видубицького та Преображенського Мгарського монастирів, котрі були сформовані на основі фондів документів ЦДІАУК та ІР НБУВ²⁵⁷;

2) збірник документів «Києво-Могилянська академія кін. XVII – поч. XIX ст.: Повсякденна історія» (2005), сформований на основі матеріалів із ЦДІАУК (фонди 127 та 1711) та ІР НБУВ (фонди 160 та 232);

3) збірники архівних документів, що стосувалися діяльності Першого (1921) та Другого (1927) Всеукраїнських православних соборів; основною документальною базою для їх формування та оприлюднення стали фондові зібрання ЦДАВО²⁵⁸.

²⁵⁶ Сохань П. Стан і перспективи розвитку української археографії. *Український археографічний щорічник*. Вип. 1. Київ, 1992. С. 9–18.

²⁵⁷ Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI–XVIII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : зб. документів. Київ, 2011. 559 с.; Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря XVII–XVIII ст. : зб. документів/ авт.-уклад.: о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко. Київ, 2015. 174 с.; Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря в Києві XVII–XVIII ст. / упор.: протоієрей Юрій Мицик (гол. упор.), І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. Київ, 2017. 607 с.; Документальна спадщина Свято-Преображенського Мгарського монастиря XVII–XVIII ст. / гол. упор.: о. Юрій Мицик ; упоряд.: Інна Тарасенко. Київ, 2021. 506 с.

²⁵⁸ Перший Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: Документи і матеріали / упорядники: Г. Михайличенко, Л. Пилявець, І. Преловська. Київ ; Львів, 1999. 559 с.; Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 року / упор.: С. Білокінь, І. Преловська, І. Старовойтенко. Київ, 2007. 699 с.

Проте, заявлена у перші роки відновлення української державності програма і пріоритети наштовхнулися на низку проблем, пов'язаних із труднощами фінансування та іншого матеріального забезпечення, що й проявляється у малій чисельності зазначених проєктів та слабкій поширеності самих результатів. У цьому контексті також варто відзначити достатньо слабку взаємодію між науковими інституціями та архівними установами.

Поки що, суто теоретично, процес цифровізації архівних установ та оцифрування документів з їхніх фондів повинен був би виступити позитивним каталізатором і пришвидшити наукову діяльність українських дослідників та наукових установ.

Сучасним дослідникам і науковим установам варто більше уваги приділити таким науковим напрямам:

1) опублікування документів як в традиційному (друкованому), так і електронному вигляді (за відповідним тематичними спрямуваннями), адже на 2024 р. наявні лише поодинокі спроби видання окремих матеріалів, цілеспрямованої ж програми у цьому напрямі досі не було створено (це могли б бути документи як з історії окремих церковних структур (монастирів, церков та ін.), так і з соціальної історії);

2) дослідження біографічних аспектів діяльності духовенства та представників інших верств населення, оскільки суспільні процеси відбуваються саме завдяки діяльності окремих особистостей, їх життєдіяльність завжди представлятиме значний інтерес, позаяк у документах Київської митрополії міститься інформація, що стосується життя представників еліти у сфері культури, політики, економіки тощо;

3) вивчення зв'язку між соціальним прогресом і духовенством та церковними інституціями; як показує значна кількість документів, значна кількість представників духовенства насправді не страждали «мракобіссям», як це інколи представляється у багатьох працях минулого (як радянського, так і інших періодів); хоча справді частина з нього

виступала із запереченням соціального прогресу, але не вся; деякі документи дають зовсім протилежну картину, і тому їх необхідно вивчати.

Необхідно акцентувати, що процес цифровізації архівів є не однорідним для всіх архівних установ України. Найбільш інтенсивно він відбувається в рамках діяльності київських архівів (ЦДІАУК, ЦДАВО, ДАКО), однак у регіональних архівах (ДАПО, ДАЧО) він відбувається більш повільно. Це очевидно із аналізу матеріалів, опублікованих у мережі Інтернет, на спеціальних сайтах. Відповідно, ускладнюється і доступ науковців до архівної інформації. Причина такої ситуації полягає, насамперед, в організаційних проблемах, і по-друге, у фінансових.

Тому, враховуючи все вищевикладене, необхідно констатувати, що позитивні результати ефективної цифровізації архівних установ та оцифрування документів з їхніх фондів безпосередньо залежать не стільки від задекларованих наукових програм, скільки від безпосередньої активної участі архівів у цьому процесі, що базується на налагодженій системній взаємодії між собою та від продуктивності наповнення ними відповідним контентом передовсім власних сайтів та інших спеціальних ресурсів.

Висновки до розділу

Матеріали архівних церковних фондів за умови їх широкої доступності, опублікуванні та поширенні в інформаційному просторі зможуть стати основним засобом для використання останнього у консолідації українського суспільства у вирішенні церковно-релігійних проблем.

Оцифрування архівних документів Київської митрополії 1721–1917 рр. активізувалася з 2022 р. і відбувається достатньо системно у контексті цифровізації архівів України. Насамперед оцифровуються

документи, які містять генеалогічну інформацію (метричні книги, клірові відомості, сповідальні відомості тощо). Зокрема, частково оцифровується церковно-управлінська та інша документація Київської митрополії. На сьогодні чітко простежується зацікавленість громадян в опублікуванні оцифрованих копій зазначених документів і наданні доступу до них 24/7. Свідченням цього є поширення значної кількості оцифрованих матеріалів чи інформації з них та їх обговорення в соціальних мережах. Для цього створюються спеціалізовані сторінки та групи. При цьому поширення матеріалів відбувається на різних платформах і в різних мережах, зокрема їх можна зустріти у фейсбуці, телеграм-каналі та на спеціалізованих сайтах.

Рівень оцифрованих і опублікованих церковних документів, котрі зберігаються в українських архівах, безпосередньо впливає на інтенсифікацію їх наукових досліджень, однак, на сучасному етапі, поки що не відповідає запитам науковців та держави повною мірою.

Подальшому поглибленню наукових досліджень у зазначеному нами напрямі безумовно буде сприяти розширення електронної бази архівних документів²⁵⁹. Значна кількість їх уже доступна для вчених, про що свідчить оприлюднення відповідних матеріалів передовсім на сайті ЦДІАУК. Враховуючи значний масив накопичених архівних фондів і сповільнену роботу архівних установ у процесі створення е-ресурсів та опублікування цифрових копій церковних документів, необхідно констатувати, що темпи цифровізації архівної справи України не сприяють швидкому прориву у наукових дослідженнях документів Київської митрополії 1721–1917 рр.

---

²⁵⁹ Левчук О. Архівні електронні інформаційні ресурси як джерело історичної інформації. *Архіви України*. 2020. Вип. 4. С. 52–70. DOI 10.47315/archives2020.325.052

ВИСНОВКИ

Підсумки реалізованих завдань дослідження архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр. узагальнено у висновках і положеннях

1. Ґрунтовне дослідження джерел, у яких розглянуті різні питання щодо друкованих і рукописних документів Київської митрополії, уможливило виокремлення трьох основних періодів їх вивчення, оприлюднення та введення у науковий обіг. Перший період (кінець XVIII ст. – початок XX ст., панування на українських землях державних інституцій Російської імперії) мав характер початкового ознайомлення і введення в науковий обіг окремих документів, меншою мірою комплексів документів, Київської митрополії. Другий період (1920–1991 рр., функціонування радянської владної системи) характеризується ставленням до вивчення документної бази Київської митрополії крізь призму ідеології, також у цей період відбулося концентрування документів Київської митрополії під наглядом фахівців у спеціально визначених для збереження архівах – обласних та центральних. Третій період (1991 р. – до сьогодні) визначає вивчення документів як інформаційного джерела, змінилася методологія у вивченні документів, їх більш ширшим оприлюдненням та спробами здійснити теоретичне осмислення їх як інформаційного комплексу.

Українські архівознавці, документознавці та бібліотекознавці, чії ідеї заклали фундамент в теоретичне осмислення досліджуваної проблеми, це – Н. Бездрабко, Г. Боряк, Л. Бутко, Д. Василенко, Ю. Горбань, Л. Дубровіна, Н. Залеток, Я. Калакура, Л. Ковальська, Ю. Ковтанюк, С. Кулешов, Л. Левченко, М. Палієнко, Л. Прокопенко, Г. Салата, О. Тверитникова, І. Тюрменко та інші. В. Ластовський охарактеризував монастирські фонди Київської митрополії ЦДІАК, В. Перерва розкрив інформаційну характеристику документації Київської духовної консисторії, С. Кагамлик

упорядкувала тематичні покажчиків фонду 128 ЦДІАУК «Архів Києво-Печерської лаври та заповідника», О. Крайня дослідила функціонування архіву Києво-Печерської лаври в контексті розвитку української архівної справи. Окремі питання розвитку, формуванню та організації архівів Київської митрополії вивчали С. Кагамлик, І. Климова, Г. Папакін, О. Ластовська. Праці В. Дмитренка базуються на архівних джерелах та водночас розкривають на їх основі процес функціонування Київської митрополії та життя її духовенства. Оцифрування церковних документів висвітлено у дисертаційному дослідженні О. Артеменкової. Е. Клименко та Л. Руденко розглядали документи Київської митрополії 1721–1917 рр. в контексті кодикології та пошуку матеріалів в особових архівах. Але у сучасній українській науці тема архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії не отримала належного висвітлення.

2. Досліджені фонди українських архівів утворюють достатньо цілісну систему архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії, хоч і знаходяться в різних архівних установах України: Державний архів м. Києва, Державний архів Київської області, Державний архів Полтавської області, Державний архів Черкаської області, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Центральний державний архів вищих органів влади та управління та Центральний державний історичний архів України у м. Києві.

Всі документи, які містяться в цих архівах, розділено на три групи. Перша група джерел – діловодна документація Київської митрополії та органів влади Російської імперії – кількісно найбільша. Хронологічно вона відноситься до періоду функціонування зазначеної структури тобто до 1721–1917 рр. Друга група – документи особового походження – значно менш чисельна порівняно із першою групою. До неї ми відносимо документи, що за походженням формувалися завдяки діяльності конкретних особистостей. Це – особисті листи (епістолярна спадщина), щоденники тощо. До третьої групи джерел належать архівні описи, які, відповідно до

методичних рекомендацій Державної архівної служби України 2013 р. розуміються довідником, призначеним для розкриття складу та змісту одиниць зберігання, закріплення їхньої систематизації у фонді та їх обліку.

З'ясовано умови формування архівних комплексів Київської митрополії та виділено два основні етапи. На першому етапі, в період існування самої цієї церковної структури, архіви накопичувалися і формувалися в рамках окремих установ в її складі. За цей період вироблялися певні правила щодо утримання архівів, але вони не мали системного характеру. Так само був відсутній і практичний складник у нагляді за станом архівів, їх утриманням та вдосконаленням. На другому етапі, що почався після падіння Російської імперії і початку процесу відділення церкви від держави, а потім ще й з ліквідацією церковних структур, архіви митрополії стали частиною нової архівної системи. Проте в радянський період вони були малодоступними і практично не вивчалися. Позитивом цього періоду є збереженість значної частини документно-інформаційних ресурсів. Структура архівних ресурсів церковних структур збереглася майже у тому вигляді, в якому вона формувалася від самого початку. Якщо в імперський період функціонування архівів покладалося передовсім на самих фондоутворювачів, то після створення системи державних архівів у ХХ ст. церковні архіви Київської митрополії опинилися під відповідальністю державної влади.

Перспективним аспектом дослідження окресленого напрямку аргументовано пошук документів та аналіз інформації щодо організації церковних архівів Київської митрополії та їх збереження в умовах функціонування різних політичних систем.

3. Документи монастирів Київської митрополії 1721–1917 рр. є надзвичайно потужним інформаційним ресурсом в архівних установах України, який потребує більш детального дослідження та каталогізації. Вони як є сформовані в окремі фонди за принципом фондоутворювача, так і є розпорошеними в різних справах. Найбільша кількість документів

знаходиться у ЦДІАУК а найбільш збереженим тут комплексом документів слід вважати фонд 127 «Київська духовна консисторія» та фонд 128 «Києво-Печерська лавра». Зміст документів усіх монастирів – достатньо різноманітний. Тому за контентом всі документи запропоновано розмежувати на такі групи: документи, пов'язані з внутрішнім устроєм та управлінням, інформацією про особовий склад, про монастирське господарство, церковно-релігійну діяльність, культурно-просвітницьку та добродійну діяльність та документи, в яких відображаються відносини із державною, місцевою та вищою церковною владою.

Основна кількість управлінських документів цієї структури зберігається в центральних архівних установах (ЦДІАУК, ІР НБУВ); у регіональних архівних установах (ДАКО, ДАПО, ДАЧО) – в основному документація, що стосується лише відповідних територій, проте в останніх зустрічаються й документи загального характеру. Ці документи стосуються основних управлінських структур Київської митрополії – митрополита, митрополичого дому, вікарного єпископа тощо. В архівних установах України представлена досить репрезентативна документальна основа щодо формування та функціонування бібліотек при церквах та монастирях Київської митрополії. Її більш детальне вивчення дасть змогу науковцям розширити уявлення про наявну архівну базу та можливості її використання в наукових дослідженнях. Дослідження та оприлюднення документації Київської митрополії 1721–1917 рр. дозволить отримати не тільки більше інформації щодо культурних процесів, але й дасть можливість розширити їх використання у міжкультурному просторі.

4. Документи Київської митрополії 1721–1917 рр., які накопичені українськими архівними установами, є неповторним надбанням української духовної культури, цінним першоджерелом інформації про відповідний історичний період, еволюцію православної церкви в Україні, розвитку мережі освітніх закладів, функціонування бібліотек. Документація Київської митрополії в контексті соціально-культурних процесів в Україні

посідає важливе місце, насамперед, як втілення духовної і матеріальної культури. Адже в документах відтворюється і спосіб письма (наприклад, каліграфія, грамотність тощо), і спосіб вираження думок, і спосіб подання інформації, і спосіб оформлення того чи іншого документа. Також у документах присутні й інші елементи прояву культури. По-друге, зазначена група архівних документів містить значну кількість інформації щодо культурних процесів в рамках Київської митрополії. Тією чи іншою мірою, але з церковною владою не можна не пов'язати розвиток наукових знань, літератури, музики, театру, журналістики, скульптури, архітектури, мистецтва тощо. Вони містяться у фонді 127 «Київська духовна академія» (ЦДІАУК), у фонді 128 «Києво-Печерська лавра» (ЦДІАУК), у фонді I «Літературні матеріали» (ІР НБУВ), фонді II «Історичні матеріали» (ІР НБУВ), у фонді 232 «Архів Київської духовної консисторії» та ін. (ІР НБУВ).

5. Оцифрування архівних документів Київської митрополії 1721–1917 рр. поступово, починаючи з 2022 р., відбувається достатньо системно в рамках всього процесу цифровізації архівів України. Насамперед оцифровуються матеріали, котрі містять генеалогічну інформацію (метричні книги, клірові відомості, сповідальні відомості тощо). Частково оцифровуються церковно-управлінська та інша документація Київської митрополії. На сьогодні чітко простежується зацікавленість громадян в опублікуванні оцифрованих копій зазначених документів і наданні доступу до них 24/7. Свідченням цього є поширення значної кількості оцифрованих матеріалів чи інформації з них та їх обговорення в соціальних мережах. Для цього навіть створюються спеціалізовані сторінки та групи у соціальних мережах. Поширення матеріалів відбувається на різних платформах і в різних мережах, у фейсбуці, телеграм-каналі та на спеціалізованих сайтах. Рівень оцифрованих і опублікованих церковних документів, котрі зберігаються в українських архівах, безпосередньо впливає на

інтенсифікацію їх наукових досліджень, однак, на сучасному етапі, поки що не відповідає запитам науковців та держави повною мірою.

6. Перспективи подальших досліджень архівних документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії 1721–1917 рр. значно збільшуються у зв'язку з цифровізацією архівних установ. Сучасним дослідникам і науковим установам варто більше уваги приділити таким науковим напрямам: 1) опублікування документів як в традиційному (друкованому), так і електронному вигляді (за відповідним тематичними спрямуваннями); 2) дослідження біографічних аспектів діяльності духовенства та представників інших верств населення; 3) вивчення зв'язку між соціальним прогресом і духовенством та церковними інституціями. Здійснене дослідження засвідчило, що в архівних описах справ та документів Київської митрополії доволі часто зустрічаються помилки, пов'язані із неправильним датуванням та неправильним описом змісту документів, що зберігаються. Тому однією із майбутніх перспектив вважаємо врахування результатів наукових досліджень при внесенні змін до описів архівних фондів. Також перспективним аспектом дослідження окресленого напрямку є пошук документів та аналіз інформації щодо організації церковних архівів Київської митрополії та їх збереження в умовах функціонування різних політичних систем.

7. Задля популяризації інформації та знань, що містяться в документах Київської митрополії: по-перше, необхідно, щоб процес оцифрування названих документів набув більш планомірного характеру; по-друге, рекомендується під час оцифрування більше уваги приділяти також фондам, які становлять особливий інтерес для науковців, а не лише пересічним громадянам (наприклад, фонд 128 «Києво-Печерська лавра», фонд 130 «Києво-Видубицький монастир», фонд 132 Києво-Межигірський монастир» та інші аналогічні в ЦДІАУК; те ж саме стосується й інших архівних установ); по-третє, рекомендується також під час оцифрування здійснювати аналіз документів, оскільки значна частина їх має помилкову атрибуцію

(варто розробити конструктивну програму співробітництва із науковцями та фахівцями-практиками, котрі безпосередньо займаються вивченням архівів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ф. 881. Богуславське духовне повітове училище

1. Оп. 1. Спр. 5. Журнал обліку витрат грошових сум на утримання Богуславського повітового і парафіяльного училищ.
2. Оп. 1. Спр. 12. Списки учнів Богуславського повітового і парафіяльного училищ.
3. Оп. 2. Спр. 1. Прохання селян Звенигородського повіту про допущення їх до іспитів на звання учителів церковно-приходських шкіл. Список церков Богуславського училищного округу з описами церковного майна.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ф. 106. Черкаське духовне училище

4. Оп. 1. Спр. 5. Відомості про успішність учнів Черкаських духовного та приходського училищ за вересень 1833 р. – 1835 р. Тематичні програми прочитаних уроків з різних предметів на протязі дворічного учбового курсу з вересня 1833 р. по 1835 р. Список учнів за розрядами Черкаських духовного та приходського училищ, складений після дворічного учбового курсу в липні 1835 р. 17 арк.
5. Оп. 1. Спр. 13. Заяви жителів м. Черкаси про прийом на квартири учнів училища. 12 арк.
6. Оп. 1. Спр. 15. Журнали засідань Черкаського повітового відділення Київської єпархіальної училищної ради №№ 1–9. Те саме шкільної комісії Черкаського повітового відділення Київської єпархіальної училищної ради №№ 1–12. 99 арк.

Ф. 447. Черкаське духовне правління

7. Опис 1. 3 арк.

Ф. Р-131. Шевченківська (Черкаська) окружна інспектура народної освіти

8. Оп. 1. Спр. 29. Описи пам'ятників старовини, листування з археологічним комітетом Академії Наук УРСР про виявлення та охорону пам'ятників культури та природи в окрузі. 56 арк.

ІНСТИТУТ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Ф. І. Літературні матеріали

9. Спр. 6573. Нотатки та виписки з рукописних і друкованих джерел з історії Київської академії про вихованців, ректорів, префектів та викладачів Академії, зроблені М. І. Петровим. 699 арк.

10. Спр. 61606–61738. Свідчення про ченців і черниць монастирів, підпорядкованих Київській духовній консисторії з короткою характеристикою кожного і листування з цього питання консисторії з монастирями. 384 арк.

11. Спр. 65011 (зоб). Послання Рафаїла Заборовського отцям протопопам і пресвітерам єпархії. 2 арк.

Ф. II. Історичні матеріали

12. Спр. 222. Розпорядження архієп. Київс. Рафаїла Заборовського про «меры» проти монахів бродяг та волоцюг. 12 арк.

13. Спр. 224. Розпорядження архієп. Київськ. Арсенія Могилянського по протопопіям і церквам господарс. справ. 10 арк.

14. Спр. 2001. Чолобитна архієпис. Рафаїла Заборовського, архієп. Чернігівського Іларіона та єпископа Переяславського Арсенія про відміну п. 18 постанови Верхов. Таємної Ради 1728 р., в якому приказано заборонити вклади, передачу та купівлю ґрунтів і угодій монастирям, а також і подібних умов з мешканцями. 3 арк.

15. Спр. 2313. Збірник указів і грамот.

16. Спр. 2316. Царська грамота (Миколи I) до митрополита Київського Філарета про призначення його в Київ і про нагородження його білим клобуком 1837 р. 2 арк.

17. Спр. 6370–6389. Збірка офіційних листів архімандрита Самуїла Миславського, ректора Київської академії, до кафедрального писаря, ієромонаха Якова стосовно порядку викладання наук в Київській академії, призначення викладачів Академії, про ремонт та будівництво бурси» за 1763–1773 роки. 22 арк.

Ф. 154. Лебединцев Петро

18. Спр. №2. Витяг із літопису (за Іпатіївським списком) про с. Олжичі. 2 арк.

19. Спр. №6–11. Лебединцев Петро Гаврилович – Платону (Миколі Івановичу Городецькому). 6 арк.

20. Спр. №12. Лебединцев Петро Гаврилович – Яновському Івану Івановичу. 2 арк.

21. Спр. №20. Акимович, протоієрей – Лебединцеву Петру Гавриловичу. 1 арк.

22. Спр. №178. Короткі відомості по історії Києва. 3 арк.

23. Спр. №179. Хронікальні замітки по історії Києва. 2 арк.

24. Спр. №188. Проект реформи духовного суду. 41 арк.

Ф. 160. Київська духовна академія (1819–1920). Зібрання рукописних книг та архівних документів XVI – поч. XX ст.

25. Спр. №172. Списки студентів и наставників Києво-Могилянської академії за 1736–1758 гг. 584 арк.

26. Спр. №256. Економічні звіти Київської духовної академії, духовної семінарії і училищ при них, протоколи засідань ревізійної комісії та ін.

27. Спр. №679. Лашкар'юв. Програма і курс лекцій по церковному праву.

28. Спр. №1272. Справа про порядок складання іспитів Київської академії. Списки студентів. 45 арк.

Ф. 174. Платон (Городецький)

29. Спр. 621. Прохання священника села Москаленок Канівського повіту Дмитра Ромоданова митрополиту Київському і Галицькому Платону про прийняття його дітей у духовні навчальні заклади за державний кошт. 1 арк.

30. Спр. 624. Прохання священника Якова Гошковського митрополиту Київському і Галицькому Платону про закріплення за його сином , дияконом Олексієм Гошковим, місця священника у Ржищівському повіті. 1 арк.

Ф. 232. Архів Київської духовної консисторії

31. Спр. 10. Указ Синода консистористам київської єпархії про позбавлення сану і священства і заслання Кирилів Білозерський монастир архієпископа Київського Варлаама Ванатовича, визначення по цій справі київської консисторії. 2 арк.

32. Спр. 93. Повідомлення новгородського міщанина Іосифа Гойського наміснику Києво-Братського монастиря Серапіону Лятушевичу про доставку вапна на прохання ректора ієромонаха Амвросія Дубнєвича для шкіл латинських Києво-Могилянської академії. 1 арк.

Ф. 301. Зібрання історичних документів та колекція Церковно-Археологічного музею при Київській духовній академії

33. Спр. 606л. Указ Рафаїла Заборовського, митрополита Київського, направляти дітей духовенства до Київської академії для навчання. 1 арк.

Ф. 312. Зібрання рукописних книг Софійського собору

34. Спр. 444/605. Збірка листів різних осіб до Арсенія Могилянського, митрополита Київського; відповіді Арсенія Могилянського, митрополита Київського, зокрема, стосовно подарованих бібліотеці

Київської академії книг та інших аспектів діяльності Київської академії.
935 арк.

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ
ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ**

Ф. 5. Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР, м. Київ

35. Оп. 2. Спр. 1075. Листування з адміністративним відділом Уманського окрвиконкому про закриття Тальянського чоловічого монастиря. 90 арк.

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ
УКРАЇНИ, М. КИЇВ**

Ф. 127. Київська духовна консисторія

36. Оп. 167. Спр. 22. Справа з рапортами монастирів про парафіян, які були на сповіді і причасті. 22 арк.

37. Оп. 170. Спр. 89. Справа за рапортом канцеляриста Київської духовної консисторії Івана Лабунського про прийняття документів в архів. 89 арк.

38. Оп. 221. Спр. 349. Справа за проханням Харківського цивільного губернатора Паскевича про пошук в архівах Київської духовної консисторії відомостей щодо ліквідованого в Ізюмському повіті Святогірського Успенського монастиря. 9 арк.

39. Оп. 638. Спр. 261. Про створення училища в селі Черняхіві Київського повіту для поселенських дітей жіночої статі. 2 арк.

40. Оп. 641. Спр. 590. Про прийом із Повітового казначейства сум на утримання Консисторії за вересневу третину 1843 року. 2 арк.

41. Оп. 644. Спр. 441. Про відпущені із казначейства на утримання консисторії гроші і про отримання від Захарія Корчинського за пожалування його чинами. 13 арк.

42. Оп. 646. Спр. 72. Про архіви духовних правлінь у 1844 році. 18 арк.

43. Оп. 646. Спр. 261. По доповіді п. секретаря Консисторії про здачу справ 2 стола в архів.

44. Оп. 646. Спр. 535. Справа за пропозицією Його Високопреосвященства з інструкцією Його Преосвященству вікарію митрополії Київською даною. 4 арк.

45. Оп. 647. Спр. 543. Справа за пропозицією Його Високопреосвященства Філарета митрополита Київського і Галицького про доручення деяких на вирішення справ преосвященному Аполінарію вікарію Київської митрополії.

46. Оп. 663. Спр. 748. Про формулярні списки преосвящених митрополитів Арсенія і єпископа Серафима. 25 арк.

47. Оп. 665. Спр. 717. Про виїзд митрополита Арсенія в Санкт-Петербург. 16 арк.

48. Оп. 668. Спр. 690. Про призначення Арсенія митрополита Київського членом конференції Московської духовної академії. 1 арк.

49. Оп. 672. Спр. 1. Про прийняття Арсенія митрополита почесним членом Мінського Миколаївського братства. 3 арк.

50. Оп. 672. Спр. 98. Штати архієрейських домів кафедральних соборів. 23 арк.

51. Оп. 678. Спр. 57. Справа за розпорядженням Арсенія митрополита Київського про розподіл Київської єпархії між двома вікаріями – преосвященими Філаретом і Порфирієм. 4 арк.

52. Оп. 673. Спр. 131. Про нові штати духовних консисторій. 27 арк.

53. Оп. 673. Спр. 59. Про суми, призначені по розкладу господарчого управління при Святійшому Синоді на 1870 рік для утримання Духовної Консисторії, монастирів і духовенства Київської єпархії.

54. Оп. 677. Спр. 79. Про звільнення протоієрея Георгія Соловійова із посади члена Консисторії, а на його місце поставити архімандрита Арсенія. 5 арк.

55. Оп. 679. Спр. 35. Про повідомлення в канцелярію п. обер-прокурора Св. Синода іменного списку наявного складу службовців по єпархіальному відомству в штатних посадах. 7 арк.

56. Оп. 683. Спр. 193. Про доставку свідчень про чиновників Київської Духовної Консисторії, котрі отримали остаточну освіту або мають відповідні атестати у вищих, середніх і нижчих учбових закладах. 17 арк.

57. Оп. 699. Спр. 653. Справа про розповсюдження серед жителів с. Ємчиха Канівського пов. брошур «Бог на Україні» і поеми Т. Г. Шевченко «Марія». 23 арк.

58. Оп. 699. Спр. 653-а. Журнал вихідних документів Канцелярії єпископа Чигиринського Д. вікарія Київської єпархії за 1898–1899 рр. 93 арк.

59. Оп. 748. Спр. 57. Справа про хіротонію в сан єпископа Чигиринського вікарія Київської митрополії колишнього настоятеля нашої місії в Єрусалимі архімандрита Порфирія.

60. Оп. 756. Спр. 686. Про землю митрополичого дому, зайняту комісією залізничного шляху. 118 арк.

61. Оп. 758. Спр. 411. Справа про святкування 50-річчя сучасного перетворення Київської духовної академії 28 вересня 1869 р. 3 арк.

62. Оп. 758. Спр. 1015. Про призначення свящ. Дометія Ботвиновського в Києво-Софійській митрополичий дім. 3 арк.

63. Оп. 758. Спр. 1017. Про призначення у Софійський собор сторожа С. Сокальського. 2 арк.

64. Оп. 759. Спр. 87. Про прийняття Пімена в число братії Києво-Софійського митрополичого дому. 2 арк.

65. Оп. 759. Спр. 672. Про представлення акту про вказівку в натурі кордонів угідь, що належать митрополичому дому. 3 арк.

66. Оп. 774. Спр. 517. Про звільнення економа Київського митрополичого дому ігумена Венедикта. 13 арк.

67. Оп. 777. Спр. 398. Про затвердження правил для чергування чиновників Консисторії. 5 арк.
68. Оп. 797. Спр. 254. Відомості благочинних про кількість бібліотек при церквах Бердичівського і Чигиринського повітів.
69. Оп. 798. Спр. 464. Про відкриття безкоштовної бібліотеки-читальні в м. Ясногородка, Київського повіту.
70. Оп. 798. Спр. 465. Відомість бібліотек Києво-Братського Богоявленського монастиря за 1900 р.
71. Оп. 798. Спр. 466. Відомість про церковні бібліотеки 4-го благочинного округу, Чигиринського повіту за 1900 р.
72. Оп. 798. Спр. 467. Відомість про бібліотеки при монастирях Київської єпархії за 1900 р.
73. Оп. 798. Спр. 616. Рапорт благочинного про кількість книг при церковних бібліотеках 4-го округу Чигиринського повіту.
74. Оп. 798. Спр. 617. Відомості про церковні бібліотеки Київської єпархії за 1909 р.
75. Оп. 798. Спр. 674. Відомість про церковні бібліотеки в Липовецькому та Чигиринському повітах.
76. Оп. 805. Спр. 332. Про штати для єпархіальних управлінь. 59 арк.
77. Оп. 836. Спр. 87. Про доставку обер-прокурору при Св. Синоді свідчень: скільки в Київській губернії архієрейських домів і монастирів, чоловічих і жіночих, і ставропігійних, штатних і позаштатних. 23 арк.
78. Оп. 837. Спр. 22. «Про засвідчення майна архієрейського будинку і монастирів Київської єпархії». 12 арк.
79. Оп. 858. Спр. 503. Про порядок ведення казначейської частини в духовній Консисторії. 7 арк.
80. Оп. 860. Спр. 534. По відношенню господарчого управління при Св. Синоді про повернення Консисторією належних їй депозитів, не затребуваних впродовж 10 років в казну або інші джерела за належністю.

81. Оп. 871. Спр. 534. Про встановлення порядку спостереження за паровими котлами, що є в установах духовного відомства.
82. Оп. 874. Спр. 11. Справа про ліквідацію Київської Духовної Консисторії. 22 арк.
83. Оп. 943. Спр. 432. Про непорядки у веденні господарчої і грошової частини.
84. Оп. 1006. Спр. 138. Прохання столоначальника Кишинівської духовної консисторії Єфимова Є. прийняти його на посаду архіваріуса Консисторії. 1 арк.
85. Оп. 1006. Спр. 159. Справа про утворення Київського єпархіального банку. 7 арк.
86. Оп. 1006. Спр. 183. Відомість про стан архіву Консисторії за 1915 р. 9 арк.
87. Оп. 1006. Спр. 187. Акт огляду архіву Консисторії. 1 арк.
88. Оп. 1006. Спр. 196. Доповіді, протоколи засідань, відомості про видачу коштів службовцям канцелярії при ліквідації Консисторії. 17 арк.
89. Оп. 1006. Спр. 196а. Справа про ліквідацію Консисторії. 84 арк.
90. Оп. 1012. Спр. 1278. Метрична книга церков Богуславського пов. 1542 арк.
91. Оп. 1012. Спр. 1378. Метрична книга церков Звенигородського пов. 917 арк.
92. Оп. 1012. Спр. 1861. Метрична книга церков Звенигородського пов. 1558 арк.
93. Оп. 1012. Спр. 3837. Метрична книга церков м. Києва. 420 арк.
94. Оп. 1021. Спр. 143. Відомості про стан архіву Консисторії за 1859 рік.
95. Оп. 1043. Спр. 22. Журнал реєстрації указів київського митрополита та ухвал Консисторії щодо прийому монахів до монастирів, переміщення духовенства, видачі паспортів, стягнення штрафів з духовних осіб за різні порушення, надання дозволів на шлюб тощо. 24 арк.

96. Оп. 1043. Спр. 113. Справа про складання списків учнів Києво-Могилянської академії і Переяславської семінарії, призначених на службу у канцелярії Литовської, Мінської, Ізяславської та Брацлавської губерній. 49 арк.

97. Оп. 1044. Спр. 209. Справа про перетворення академії.

98. Оп. 1045. Спр. 18. Справа про смерть митрополита Київського і Галицького Євгенія.

99. Оп. 1045. Спр. 51. Справа щодо пропозиції митрополита Філарета про заборону благочинним вести розслідування по скаргам і відправляти їх на розгляд єпархіальному архієрею.

100. Оп. 1045. Спр. 56. Справа щодо пропозиції митрополита Філарета про надання благочинними і духовними правліннями щорічно до 1 січня клірових відомостей.

101. Оп. 1045. Спр. 59. Справа щодо пропозиції митрополита щодо огляду єпархії.

102. Оп. 1050. Спр. 434. Справа про призначення преосвященного Анатолія, єп. Уманського єпископом Калузьким, а преосвященного Іякова, єп. Баланітського, єп. Уманським, 3-м вікарієм Київської єпархії.

103. Оп. 1052. Спр. 4. Справа про розпорядження митрополита перед відбуттям в м. С. Петербург. 1 арк.

104. Оп. 1057. Спр. 22. Справа про побудову доходного будинку на садибі Києво-Софійського митрополичого будинку по Стрілецькій вулиці і Георгіївському провулку.

105. Оп. 1057. Спр. 32. Справа про представлення в контроль при Святійшому Синоду відомостей при прибуток і витрату сум і капіталів Лаври, архієрейського дому і монастирів Київської єпархії.

106. Оп. 1057. Спр. 122. Справа про Києво-Софійський митрополичий будинок, про інструкції.

107. Оп. 1057. Спр. 495. Справа про переплетення старих книг, що зберігаються у консисторському архіві.

108. Оп. 1057. Спр. 506. Справа про порядок розподілу 2000 руб., що відпускається казною на чиновників консисторії.

109. Оп. 1057. Спр. 769. Справа про надання в оренду рибних ловів Києво-Софійського митрополичого дому в урочищі Лящівка і про порубку лози.

110. Оп. 1058. Спр. 97. Справа про надання в контроль при Св. Синоді до 1-го квітня звіту про приходи грошових сум і капіталів по лаврі, архієрейському дому та монастирях Київської єпархії за 1915 рік.

111. Оп. 1058. Спр. 126. Справа про віддання в оренду сінокісного луку, що належить митрополичому дому.

112. Оп. 1058. Спр. 128. Справа Києво-Софійського митрополичого дому про віддачу в оренду млина в Совках.

113. Оп. 1076. Спр. 15. Список російських та українських митрополитів і єпископів і перелік єпархій. 4 арк.

114. Оп. 1076. Спр. 162. Справа по донесенню протопопа Криловецького про звільнення його приходу від уплати грошей на архієрейський дім. 9 арк.

115. Оп. 1080. Спр. 220. Метрична книга Св.-Володимирської церкви при військово-фельдшерській школі. 250 арк.

116. Оп. 876. 92 арк.

117. Оп. 950. 111 арк.

118. Оп. 962. 120 арк.

119. Оп. 1006. 26 арк.

120. Оп. 1009. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/0127/1009/

121. Оп. 1023. 64 арк.

122. Оп. 1043. 27 арк.

123. Оп. 1077. 22 арк.

Ф. 128. Києво-Печерська Свято-Успенська лавра

124. Оп. 1 грам. Спр. 30. Грамоти київського та переяславського митрополитів, лаврських архімандритів про рукоположення у священники різних осіб, призначення настоятелів приписних монастирів; паспорти і атестати, видані духовенству. 70 арк.

125. Оп. 1 грам. Спр. 44. Грамота київського митрополита і архімандрита Лаври Самуїла Миславського Матвію Росовському про рукоположення в ієреї церкви Миколи Набережного на Подолі у м. Києві. 1 арк.

126. Оп. 1 грам. Спр. 54. Грамота київського і галицького митрополита Ієрофея Малицького про призначення будівничого ієромонаха Бонифатія Білилівського Георгіївського монастиря ігуменом цього ж монастиря. 2 арк.

127. Оп. 1 грам. Спр. 57. Грамота київського і галицького митрополита Серапіона Олександровського про рукоположення Федора Шиманського у священники до церкви св. Іллі у м-ку Чорнобиль Радомишльського пов. Київської губ. 1 арк.

128. Оп. 1 грам. Спр. 62. Царські, імператорські, синодальні грамоти і листи до Лаври про підтвердження ставропігії, підтвердження виборів архімандритів; про отримання жалування, пожертви на ремонт після пожежі 1718 р. тощо, 61 арк.

129. Оп. 1 заг. Спр. 265. Про надісланого із Лаврської бібліотеки до Преосвященного Георгія, Єпископа Білоруського рукописного Зернікова латинського екземпляру і про повернення його назад в Лавру. 10 арк.

130. Оп. 1 заг. Спр. 406. Про покупку і прийняття в Лаврську бібліотеку різних книг і різні справи про Лаврську бібліотеку. В чотирьох частинах. 205, 377, 344, 662 арк.

131. Оп. 1 заг. Спр. 782. Про передачу бувших у уставника Лаврської Великої церкви ієромонаха Вассіана старих церковних книг і у ієродиякона Нафанаїла нотних книг еклезіарху Лаври для збереження. 22 арк.

132. Оп. 1 заг. Спр. 980. Про здійснення виправки в бібліотеці Лаврській про причини створення в Польщі Унії, початок її і про найважливіше продовження її пригод і про переклад польської книги «Апокрисис». 20 арк.

133. Оп. 1 заг. Спр. 1048. Про продану еклезіархом Лаври взяту із бібліотеки Острозького друку 1581 р. Біблію на слов'янській мові графу Фаддею Тацькому за 20 голландських червонців. 6 арк.

134. Оп. 1 заг. Спр. 3105. Папери різного змісту, що стосуються архіваріуса Києво-Печерської Лаври. 142 арк.

135. Оп. 1 КДС. Спр. 187. Укази Катерини II, Сенату і Синоду за 1786 р. Частина I. 225 арк.

136. Оп. 1 КДС. Спр. 743. Розпорядження Київського губвиконкому і постанова духовного собору лаври про припинення діяльності духовного собору і здачу справ в Головархів. 18 арк.

137. Оп. 2черн. Спр. 175. Про призначення Серапіона митрополитом Київським. 24 арк.

138. Оп. 2черн. Спр. 348. Про звільнення митрополита Серапіона від управління Київською єпархією та лаврою і про призначення архієпископом Київським і архімандритом оної лаври псковського архієпископа Євгенія а потім митрополитом. 39 арк.

139. Ф. 1711. Київська академія

140. Оп. 1. Спр. 8. Опис справ академії за 1765 р.

141. Оп. 1. Спр. 47. Книга обліку продажу, підручників бібліотеки академії.

142. Оп. 1. Спр. 48. Реєстр вхідних документів Київської духовної академії за 1800 р.

143. Оп. 1. Спр. 49. Реєстр вихідних документів Київської духовної академії за 1800 р.

144. Оп. 1. Спр. 73. Регістр указів Київської духовної дикастерії.

145. Оп. 1. Спр. 210. Справа про обмін вихованцями Харківського колегіуму і академії.
146. Оп. 1. Спр. 214. Списки вихованців академії по класу поезії із свідченнями походження, успішність і поведінку.
147. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Список фондів. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/index.php
148. Міжархівний пошуковий портал «ARCHIUM». URL: <https://searcharchives.net.ua>

Опубліковані джерела

149. Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Т. 2. Киев, 1864. С. 147–151.
150. Зведений каталог метричних книг, клірових відомостей та сповідних розписів. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/baza_geog_pok/
151. Зведений каталог метричних книг, клірових відомостей та сповідних розписів релігійних громад м. Києва. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/baza_geog_pok_kyiv/
152. Грецькі актові документи і листи. Каталог рукописів / укладач Є. Чернухін. Київ, 1991. 54 с.
153. Духовный регламент. Издание первое. Москва 1856. 198 с.
154. Малі українські діарії XVII–XVIII ст.. Київ : Кліо, 2015. С. 51–129.
155. Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 10.04.2025).
156. Устав Духовных Конситорий. Санкт-Петербург, 1883. 200 с.

Література

157. 950 років «Дому Божої Матері» у Києво-Печерській лаврі. ЦДІАК України : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/3dbs6ea7> (дата звернення: 10.05.2024).

158. А. А. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. Вып. 1. Киев, 1882. 227 с.
159. Антоненко І., Баркова О. Електронні ресурси як об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення. *Бібліотечний вісник*. 2004. № 2. С. 11–22.
160. Артеменкова О. Інформаційні технології як інструмент популяризації генеалогічних досліджень в архівах України : дис. д-ра філософії / Олена Миколаївна Артеменкова ; КНУКІМ. Київ, 2023. 212 с.
161. Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника. Вип. 1. Іменний покажчик / упор. С. Кагамлик. Київ, 2007. 383 с.
162. Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника. Вип. 1. Предметно-тематичний покажчик / упор. С. Кагамлик. Київ, 2008. 359 с.
163. Архівознавство / гол. ред. Я. Калакура. Київ, 1998. 316 с.
164. Архімандрит Зосима (Валкевич), останній ставропігійальний настоятель Києво-Печерської лаври URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Zosyma_Valkevych.php (дата звернення: 15.09.2024).
165. Бездрабко В. До історії формування документознавства в Російській імперії. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2011. Т. 19. Кн. 1. С. 56–78.
166. Бездрабко В. Методи в архівистиці та архівний метод: дискусія триває. *Архіви України*. 2018. Вип. 2. С. 7–19.
167. Бездрабко В. Соціальні мережі й архівні практики. *Архіви України*. 2021. Вип. 3. С. 16–35.
168. Бездрабко В. Становлення і розвиток документознавства в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 27.00.02 / Бездрабко Валентина Василівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 556 с.
169. Бірта Г., Бургу Ю. Методологія і організація наукових досліджень. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.

170. Бойко В., Ковтанюк Ю., Кулешов С. Стандартизація термінів з діловодства та архівної справи в Україні на сучасному етапі. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2023. Вип. 30. С. 244–276. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.30.244>
171. Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів. *Архіви України*. 2002. № 4–6. С. 141–169.
172. Василенко Д., Бутко Л. Пріоритетні напрями цифровізації архівної справи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 4. С. 32–38. DOI 10.32461/2409-9805.4.2021.249322
173. Вл. П-ко. Несколько слов о малороссийских архивах. *Киевская старина*. 1905. № 2. С. 136–138.
174. Вовк О. Передмова. *Київська духовна консисторія*. С. 2–3. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/files/f.0224op.0002.pdf> (дата звернення: 10.08.2024).
175. Генеалогія Переяславщини та Золотоніщини. *Facebook*. URL: <https://tinyurl.com/yc83nx29> (дата звернення: 12.01.2024).
176. Генеалогія священницьких та шляхетських родів. *Facebook*. URL: <https://tinyurl.com/mrxumfaj> (дата звернення: 13.01.2025).
177. Голубович І., Менжулін В., Попова Т. Біографістика. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Біографістика> (дата звернення: 25.04.2024).
178. Горбань Ю. І. Зберігання книжкових пам'яток як культурних цінностей у бібліотеках України : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 160 с.
179. Горбань Ю. І. Зберігання книжкових пам'яток як культурних цінностей у структурі розвитку культурології. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2012. № 1. С. 72–76.
180. Горбань Ю. І. «Оцифрування» як сучасна технологія зберігання книжкових пам'яток. *Питання культурології*. 2011. Вип. 27. С. 49–56.

181. Горбань Ю., Каракоз О., Прокопенко Л. Трансформація архівної справи в інформаційно-цифровому суспільстві. *Український інформаційний простір*. 2024. № 14. С. 76–88. DOI: 10.31866/2616-7948.2(14).2024.330035

182. Горбань Ю. І., Куліш Ю. О. Інформаційна безпека, охорона і збереження культурної спадщини: тенденції та стратегічні напрями. *Scientific researches and methods of their carrying out: world exrerience and domestic realities* : Grail of science: I Correspondence International scientific and practical conference (April 2, 2021). Vinnytsia ; Vienna, 2021. No. 2–3. P. 616–623. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.2021.130>

183. Данильян О., Дзьобань О. *Методологія наукових досліджень*. Харків : Право, 2019. 368 с.

184. Декомунізація обліку архівних документів в Україні. *Державна архівна служба України* : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/ha9z8myw> (дата звернення: 20.05.2024).

185. Дідух Л., Залеток Н. Розгляд державними архівами України запитів на доступ до документів, що містять персональні дані: пропозиції для удосконалення процедури. *Архіви України*. 2021. № 2. С. 33–48. DOI 10.47315/archives2021.327.033

186. Дмитренко В. «А при тій церкві піп з попадею»: повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. 304 с.

187. Дмитренко В. Антропоніміка парафіяльних ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/2.2>

188. До історії архіву Києво-Печерської лаври. За документами ЦДІАК України, ф. 128, Києво-Печерська Свято-Успенська лавра. *ЦДІАК*

України : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_istorii_KP_Lavru.php (дата звернення: 10.08.2023).

189. Довбищенко М. Українські церковні архіви литовсько-польської доби: історична доля та перспективи реконструкції. *Архіви України*. 2001. № 6 (248). С. 10–23.

190. Документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI–XVIII ст. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : зб. документів. Київ, 2011. 559 с.

191. Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря XVII–XVIII ст. : зб. документів / авт.-уклад.: о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко. Київ, 2015. 174 с.

192. Документальна спадщина Свято-Михайлівського Видубицького монастиря в Києві XVII–XVIII ст. / упор.: протоієрей Юрій Мицик (гол. упор.), І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. Київ, 2017. 607 с.

193. Документальна спадщина Свято-Преображенського Мгарського монастиря XVII–XVIII ст. / гол. упор.: о. Юрій Мицик ; упоряд.: Інна Тарасенко. Київ, 2021. 506 с.

194. Документальні виставки. ЦДІАУК : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/dok_vyst.php (дата звернення: 17.04.2024).

195. Дослідження в архівах України – Research in the archives of Ukraine. URL: <https://tinyurl.com/2cyhhsp9> (дата звернення: 10.03.2025).

196. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 року / упор.: С. Білокінь, І. Преловська, І. Старовойтенко. Київ, 2007. 699 с.

197. Дубровіна Л., Ковтанюк Ю. Гуманітарна допомога європейських партнерів під час воєнного стану і перспективи розвитку цифровізації колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського *Бібліотечний вісник*. 2024. № 1. С. 43–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2024.01.034>

198. Ємельянова Т. Цифровізіонні процеси в архівній галузі потребують належного науково-методологічного супроводу. *Державна архівна служба України* : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/jw48ydr6> (дата звернення: 17.03.2023).

199. З історії монастирських архівів. *ЦДІАК України* : вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Z_istorii_monastyrskyykh_arkhiviv.php (дата звернення: 10.08.2023).

200. Забенько Ю. І., Ковтанюк Ю. С. Концепція планування життєвого циклу електронних документів. *Архіви України*. Київ, 2013. № 5. С. 63–97. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/> (дата звернення: 01.10.2022)

201. Залеток Н., Чорноморець Є. Сучасний стан упровадження електронних послуг центральними та обласними державними архівними установами України. *Архіви України*. 2023. № 1. С. 27–40. DOI: <https://doi.org/10.47315/archives2023.334.027>

202. Залеток Н., Чорноморець Є. Осмислення ролі архівів у Європейському Союзі (за документами ЄС). *Архіви України*. 2023. № 3. С. 7–27. DOI: <https://doi.org/10.47315/ARCHIVES2023.336.007>

203. Залеток Н., Чорноморець Є. Інтеграція до Європейського Союзу в архівній галузі: досвід Республіки Словенія. *Архіви України*. 2024. №1. С. 85–101. DOI: [10.47315/archives2024.338.085](https://doi.org/10.47315/archives2024.338.085)

204. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. Львів : ПАІС, 2007. 312 с.

205. Історичне джерелознавство / авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ : Либідь, 2002. 488 с.

206. Кагамлик С. Архівні студії Києво-Печерської лаври. *Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника*. Вип. 1. Предметно-тематичний покажчик. Київ, 2008. С. 4–80.

207. Калакура Я. Методологічні засади концептуалізації української історіографії. *Symposium historiographicum Czercasiensium*. 2017. Т. II. С. 9–20.
208. Калакура Я., Палієнко М. Концептуалізація електронного архівознавства в контексті цифровізації українського суспільства. *Архіви України*. 2021. Вип. 3. С. 36–65.
209. Калакура Я. С., Ковтанюк Ю. С. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування. *Архіви України*. 2019. № 3. С. 18–57.
210. Києво-Могилянська академія у документах і рідкісних виданнях Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. Видання XVIII – першої чверті ХХ ст. Матеріали до бібліографічного покажчика. Вип. 1. Київ, 1995. 188 с.
211. Києво-Могилянська академія у документах і рідкісних виданнях Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. Видання XVIII – першої чверті ХХ ст. Матеріали до бібліографічного покажчика. Вип. 2. Київ, 2003. 488 с.
212. Київський центральний архів давніх актів. 1852–1943. Т. 1. Київ, 2002. 456 с.
213. Кізлова А. Усамітнення в натовпі. Київ : ПП «Фірма Граммна», 2019. 560 с.
214. Клименко Е., Руденко Л. Комплект рукописних поголосників з київської колекції партесної музики XVII–XVIII століття Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2023. Вип. 3. С. 142–155. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.31.142>
215. Клименко Е., Руденко Л. Особовий архів Л. М. Ревуцького як важлива складова композиторської спадщини митця. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 3. С. 68–81. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.34.068>

216. Ковальська Л. А. Видові особливості і класифікація документально-інформаційних ресурсів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 39–47.

217. Ковальська Л. А. Документ в діловодстві та архівній справі: комунікація інформаційної діяльності. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 29–37.

218. Ковальська Л. Документна комунікація користувачів архівної інформації. *Intercultural Communication*. 2019. Vol. 1(6). P. 231–248. DOI: 10.13166/inco/103415 (дата звернення: 14.05.2023).

219. Ковальська Л. Методологія архівознавчого дослідження тематичних комплексів архівних документів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. №4. С. 64–70.

220. Ковальська Л. А. Ретроспективний потенціал документально-інформаційних ресурсів: теоретичні аспекти. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 3. С. 23–30.

221. Ковальська Л., Яворська Т., Ковальський Г. Документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв: цифрові трансформації та виклики війни. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 4. С. 3–18. DOI:<https://doi.org/10.15407/bv2024.04.003>

222. Ковтанюк Ю. Актуальні питання збереженості фондів архівів, бібліотек і музеїв як установ культури в умовах воєнного стану. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 2. С. 12–31. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2024.02.012>

223. Ковтанюк Ю. Нормативно-правове регулювання оцифрування фондів закладів культури як вимога для розбудови державних інтеграційних електронних ресурсів національного історичного та культурного надбання. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2023. Вип. 31. С. 379–406. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.31.379>

224. Ковтун Н. Методологія наукових досліджень. Житомир, 2024. 130 с.

225. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття). Київ : Генеза, 2000. 256 с.
226. Крайній К. Київське церковно-історичне та археологічне товариство, 1872–1920. *Лаврський альманах*. 2001. Вип. 4. Спецвип. 1. 104 с.
227. Крайня О. Функціонування архіву Києво-Печерської лаври в контексті розвитку архівної справи. *Лаврський альманах*. Вип. 22. Київ, 2008. С. 64–77.
228. Крижанівський О. Джерела до соціально-економічної історії церкви на Правобережній Україні (XVIII – перша половина ХІХ століття). *Архіви України*. 1993. № 1–3. С. 72–80.
229. Крижанівський О. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина ХІХ ст.). Київ : Вища школа, 1991. 128 с.
230. Кузьмук О. Опис архіву Межигірського монастиря (публікація тексту). *Лаврський альманах*. 2008. Вип. 22. С. 150–187.
231. Лаврик Г. Еволюція політико-правового оформлення ідеї відокремлення Церкви від держави. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2002. Вип. ХV. С. 116–129.
232. Лавріненко Н. Православні монастирі Південної Київщини (соціально-економічна діяльність). 1793–1917 рр. Черкаси, 2009. 216 с.
233. Ластовська О. Історія Києво-Софійського монастиря, описана у 1760-х рр. *Болховітіновський щорічник 2013/2014*. Київ : НКПШЗ, Видавець Олег Філюк, 2015. С. 270–275.
234. Ластовська О. Книжки і книжкова справа в Києві на початку ХІХ століття. *Софійський часопис*. 2022. Вип. 6. С. 217–221.
235. Ластовська О. Матеріали Державного архіву Черкаської області як джерело з історії Православної церкви ХVІІІ – поч. ХХ ст. *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії* : матеріали Третьої всеукр. наук. конф. Київ : Логос, 2005. С. 27–31.

236. Ластовська О. Православні монастирі і чернецтво в Україні: сучасна українська історіографія : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2014. 227 с.
237. Ластовський В. Ліквідація Виноградського (Ірдинського) монастиря на Смілянщині у 1920-х рр. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії* : матеріали Сімнадцятої Міжнар. наук. конф. Київ, 2019. С. 94–97.
238. Ластовський В. Між суспільством і державою. Київ : НКПКЗ, 2008. 456 с.
239. Ластовський В. Поняття «монастир» і сучасна наука. *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії* : матеріали П'ятої Міжнар. наук. конф. (24–25 травня 2007 р.). Київ, 2008. С.202–207.
240. Ластовський В. Православна церква у суспільно-політичному житті України XVIII ст. (Переяславсько-Бориспільська єпархія) : монографія. Черкаси : ЧІУ, 2002. 137 с.
241. Лебединцев Ф. Архимандрит Мельхиседек Значко-Яворский. Киев, 1861. 96 с.
242. Левченко Л. Приклад періодизації всесвітньої історії архівів у світлі цивілізаційного підходу та еволюції носія інформації. *Архіви України*. 2020. № 4. С. 27–51. DOI:10.47315/archives2020.325.026
243. Левченко Л. Генеалогічне товариство Юта: еволюція інформаційних технологій. *Архіви України*. 2022. № 4. С. 63–97.
244. Левченко Л., Попова Л., Хромов А. Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 249–263. DOI: 10.33766/2524-0323.93.249-263
245. Левчук О. Архівні електронні інформаційні ресурси як джерело історичної інформації. *Архіви України*. 2020. Вип. 4. С. 52–70. DOI 10.47315/archives2020.325.052

246. Ляхоцький В. Основні напрями діяльності Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1996. Том 1. С. 4–12.

247. Мариновський Ю. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року. Черкаси, 2002. С. 63–64.

248. Мариновський Ю. Черкаська минувшина. Кн. 1: Православні монастирі на терені Черкаської області до 1917 року. Черкаси, 1997. 210 с.

249. Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. Київ, 2012. 515 с.

250. Мицик Ю. Консисторія. Київська духовна консисторія. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Konsistoriya> (дата звернення: 20.02.2025).

251. Мордвінцев В. Російське самодержавство і Українська православна церква в кінці XVII – XVIII ст. Київ, 1997. 96 с.

252. Мордвінцев В., Томазов В. Метричні книги. *Енциклопедія історії України*. Т. 6. Київ, 2009. С. 627–629.

253. Мусієнко В. Методологія. *Історична наука: термінологічний і понятійний довідник*. Київ, 2002. С. 242.

254. Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Матяш, К. Климової. Київ, 2002. 612 с.

255. Н. В. К истории церковных и монастырских архивов. *Киевская старина*. 1891. № 7. С. 148–151.

256. Осієвська О. М. Архівні документи Київської митрополії Синодального періоду – основа для досліджень біографічного характеру. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі*. Київ : Вид. центр КНУКІМ, 2024. С. 391–393.

257. Осієвська О. М. Архівні документно-інформаційні ресурси Київської митрополії Синодального періоду та питання розвитку культури. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні* : матер. Всеукр.

наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 березня 2022 р.). Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 233–237.

258. Осієвська О. М. Електронні релігійно-інформаційні ресурси як засіб соціальної комунікації. *Religion, Religiosity, Philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects: Collection of scientific works*. Edited by M. Zhurba. Montreal, 2021. Issue 12. P. 74–76.

259. Осієвська О. М. Збереження інформації про бібліотеки при храмах і монастирях Київської митрополії в сучасних українських архівах. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., присвяч. 95-річчю ХДАК (21–22 листоп. 2024 р.). У 2 ч. Ч. 1 / Харків. держ. акад. культури; [під ред. доц. Н. Рябухи та ін.]. Харків : ХДАК, 2024. С. 188–190.

260. Осієвська О. М. Значення документації київської митрополії синодального періоду для сучасного соціокультурного простору України. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 23–24 березня, 2022 р. / М-во освіти і науки України; Київ. ун-т культури, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. Ч. 1. С. 81–83.

261. Осієвська О. М. Класифікація документів Київської митрополії Синодального періоду. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2023 р. У 2 ч. Ч. 1 / під ред. доц. Н. Рябухи та ін. Ч. 1. Харків : ХДАК, 2023. С. 202–204.

262. Осієвська О. М. Краєзнавчі дослідження і документальні джерела Київської митрополії в сучасних умовах. *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення*. Зб. тез і повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 219–221.

263. Осієвська О. М. Матеріали архівних церковних фондів в контексті сучасного інформаційного простору. *Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука КНУКіМ 2023* : матеріали Всеукраїнської звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 24–25 листопада 2023 р. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2023. С. 312–313.

264. Осієвська О. М. Наукове вивчення документів Київської митрополії Синодального періоду як інформаційного джерела. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. №. 10. С. 114–123. DOI: 10.31866/2616-7654.10.2022.269472

265. Осієвська О. Науковий потенціал документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії Синодального періоду. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. аспірантів, здобувачів, магістрів (8–9 квітня 2022 р.). Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 121–124.

266. Осієвська О. М. Особисті фонди духовенства Київської митрополії Синодального періоду. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали міжнар.наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квітня 2024 р. У 2 ч. Ч. 2 / за ред. Н. Рябухи та ін. Харків : ХДАК, 2024. С. 189–190.

267. Осієвська О. М. Розвиток, формування та організація архівів Київської митрополії як частини документно-інформаційних ресурсів. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2024. Вип. 65. С. 173–182. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.065.12>

268. Осієвська О. М. Цифровізація архівних документів Київської митрополії Синодального періоду та їх поширення у соціальних мережах. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 72. С. 298–311. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.72.298>

269. Осієвська О. М. Цифровізація архівних церковних документів як засіб оптимізації наукових досліджень. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії*: матеріали Двадцятої (23–24 червня 2022 р.) та Двадцять першої (31 травня – 1 червня 2023 р.) міжнародних наукових конференцій. Київ, 2024. С. 179–180.

270. Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / Національна академія наук України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. Київ, 2002. 768 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001837>

271. Оцифрування описів архівних документів стане пріоритетом у роботі державних архівів у 2020 році. *Державна архівна служба України* : вебсайт. URL: <https://tinyurl.com/4ahtrkj> (дата звернення: 17.03.2023).

272. Памятная книжка Киевской епархии на 1913 г. / сост. под ред. протоиерея И. Троицкого. Киев, 1913. 656 с.

273. Памятная книжка Киевской епархии. Киев, 1882. II, 128, III, 262, 3 с.

274. Пантюхова О. Передмова. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/files/f.0127op.1006.pdf> (дата звернення: 12.07.2024).

275. Папакін Г. Церковні фонди християнських конфесій у складі Національного архівного фонду України: структура, зміст, історія надходження. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2001. Т. 7. С. 7–13.

276. Перерва В. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці XVIII – XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Перерва Володимир Степанович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2001. 211 с.

277. Переяславський полк. Генеалогія. *Facebook*. URL: <https://tinyurl.com/4f39v82b> (дата звернення: 15.02.2025).

278. Перший Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: Документи і матеріали / упорядники: Г. Михайличенко, Л. Пилявець, І. Преловська. Київ ; Львів, 1999. 559 с.

279. Плохинский М. Архивы Черниговской губернии. *Древности*. Т. 1. Вып. 3. Москва, 1899. С. 1–190.

280. Покровский И. Русские епархии. Казань, 1913. Т. 2. 892 с.

281. Попович М. Культура. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-51449> (дата звернення: 15.09.2024).

282. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. Біла Церква, 2013. XXI, 642 с.

283. Православ'я домінує: які релігії присутні в Україні. Статистика. URL: <https://tinyurl.com/2wfr9jaz> (дата звернення: 01.10.2022).

284. Предисловие. *Архив Юго-Западной России*. Ч. 1. Т. 2. Киев, 1864. С. IV.

285. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 07.11.2023).

286. Прокоп'юк О. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721–1786). Київ : Фенікс, 2008. 296 с.

287. Рафаїл Заборовський – митрополит Київський і Галицький (1731–1747). *ЦДІАУК*: вебсайт. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/ab_2022_08_02.php (дата звернення: 02.11.2024).

288. Рафальський О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.

289. Романовський В. Збірка монастирських документів. *Центральний архів стародавніх актів у Києві*. Київ, 1929. С. 151–152.

290. С. Межиріч. Шукаємо свій рід. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/groups/291816402573011> (дата звернення: 24.11.2024).

291. Салата Г. Бібліографічно-архівна база як джерело з історії залізниці «Київ-Балта». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2022. № 3. С. 104–111. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/3.16>
292. Ситий І. Козацька Україна. Печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI–XVIII століть. Київ : Темпора, 2017. 972 с.
293. Складення архівних описів : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; уклад.: Н. М. Христова. Київ, 2013. 137 с.
294. Сохань П. Стан і перспективи розвитку української археографії. *Український археографічний щорічник*. Вип. 1. Київ, 1992. С. 9–18.
295. Спільнота користувачів FamilySearch. URL: <https://tinyurl.com/y9dr3esj> (дата звернення: 22.01.2025).
296. Спільнота користувачів FamilySearch. URL: <https://tinyurl.com/bddnbasd> (дата звернення: 12.12.2024).
297. Степанов В. Соціокультурний простір сучасності. *Вісник ХДАК Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 43. С. 104–110.
298. Тверитникова О., Салата Г. Менеджмент якості архівної та бібліотечної справи: до проблеми імплементації міжнародних стандартів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 2. С. 48–53. DOI 10.32461/2409-9805.2.2023.284657
299. Хромов А. Україна може увійти у топ-5 країн щодо темпів оцифрування архівних документів. *Українське радіо*. URL: <https://tinyurl.com/bdf6y7mz> (дата звернення: 27.11.2024).
300. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1. Київ : Либідь, 1994. 250 с.
301. Усенко І. Архівне законодавство. URL: https://vue.gov.ua/Архівне_законодавство (дата звернення: 25.11.2024).
302. Федоренко П. До історії монастирських архівів. *Архівна справа*. 1929. № 9–10. С. 102–104.

303. ЦДІАК України та FamilySearch International розпочинають масштабне оцифрування документів. URL: <https://tinyurl.com/3ykcfr6> (дата звернення: 22.10.2024).

304. Щербина В. Міжкультурна комунікація у сучасному соціокультурному просторі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2013. № 2. С. 70–75.

305. Яроцький П. Л. Консисторія. *Велика українська енциклопедія.* URL: <https://vue.gov.ua/Консисторія> (дата звернення: 18.01.2024).

306. Anatolii Khromov. Mode of access: <https://www.facebook.com/anatoly.khromov> (accessed: 12.01.2025).

307. FamilySearch. Mode of access: <https://www.familysearch.org/uk/about/> (accessed: 10.09.2024).

308. Dmytrenko V. The price of the «spiritual breads» in the Pyriatyn protopory of the second half of the XVIII th century. *Культурологічний альманах.* 2023. № 1. С. 2–8. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.1>

309. Genealogia na Podolu i Kijowszczyźni. *Facebook.* Mode of access: <https://tinyurl.com/3zuhvke4> (accessed: 11.02.2025).

310. Lukyanenko O., Dmytrenko V., Dmytrenko V. Conflicts in the Families of Parish Priests in 18th Century Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe.* 2023. Vol. 43. Iss. 5. P. 69–85. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2418>

311. Osiyevska O. Documents of monasteries of the Kyiv Metropolis synodal period in Ukrainian archives. *Соціум. Документ. Комунікація.* 2023. Т. 8. № 4. С. 40–45. DOI: <https://doi.org/10.69587/sdc/4.2023.40>

ДОДАТОК

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, в яких опубліковано
основні наукові результати дослідження***Статті у наукових фахових виданнях України*

1. Осієвська О. М. Наукове вивчення документів Київської митрополії Синодального періоду як інформаційного джерела. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. №. 10. С. 114–123. DOI: 10.31866/2616-7654.10.2022.269472
2. Осієвська О. М. Розвиток, формування та організація архівів Київської митрополії як частини документно-інформаційних ресурсів. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2024. Вип. 65. С. 173–182. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.065.12>
3. Осієвська О. М. Цифровізація архівних документів Київської митрополії Синодального періоду та їх поширення у соціальних мережах. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 72. С. 298–311. DOI: <https://doi.org/10.15407/np.72.298>

Опубліковані праці апробаційного характеру

4. Осієвська О. М. Електронні релігійно-інформаційні ресурси як засіб соціальної комунікації. *Religion, Religiosity, Philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects: Collection of scientific works*. Edited by M. Zhurba. Montreal, 2021. Issue 12. P. 74–76.

5. Осієвська О. М. Значення документації київської митрополії синодального періоду для сучасного соціокультурного простору України. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 23–24 березня, 2022 р. / М-во освіти і науки України; Київ. ун-т культури, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. Ч. 1. С. 81–83.

6. Осієвська О. М. Науковий потенціал документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії Синодального періоду. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. аспірантів, здобувачів, магістрів (8–9 квітня 2022 р.). Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 121–124.

7. Осієвська О. М. Архівні документно-інформаційні ресурси Київської митрополії Синодального періоду та питання розвитку культури. *Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 березня 2022 р.). Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 233–237.

8. Осієвська О. М. Класифікація документів Київської митрополії Синодального періоду. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2023 р. У 2 ч. Ч. 1 / під ред. доц. Н. Рябухи та ін. Ч. 1. Харків : ХДАК, 2023. С. 202–204.

9. Осієвська О. М. Краєзнавчі дослідження і документальні джерела Київської митрополії в сучасних умовах. *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення*. Зб. тез і повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 219–221.

10. Осієвська О. М. Матеріали архівних церковних фондів в контексті сучасного інформаційного простору. *Актуальні проблеми сучасності. Молодіжна наука КНУКіМ 2023* : матеріали Всеукраїнської

звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 24–25 листопада 2023 р. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2023. С. 312–313.

11. Осієвська О. М. Цифровізація архівних церковних документів як засіб оптимізації наукових досліджень. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії* : матеріали Двадцятої (23–24 червня 2022 р.) та Двадцять першої (31 травня – 1 червня 2023 р.) міжнародних наукових конференцій. Київ, 2024. С. 179–180.

12. Осієвська О. М. Архівні документи Київської митрополії Синодального періоду – основа для досліджень біографічного характеру. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі*. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2024. С. 391–393.

13. Осієвська О. М. Особисті фонди духовенства Київської митрополії Синодального періоду. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали міжнар.наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квітня 2024 р. У 2 ч. Ч. 2 / за ред. Н. Рябухи та ін. Харків : ХДАК, 2024. С. 189–190.

14. Осієвська О. М. Збереження інформації про бібліотеки при храмах і монастирях Київської митрополії в сучасних українських архівах. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., присвяч. 95-річчю ХДАК (21–22 листоп. 2024 р.). У 2 ч. Ч. 1 / Харків. держ. акад. культури; [під ред. доц. Н. Рябухи та ін.]. Харків : ХДАК, 2024. С. 188–190.

Праці, які додатково розкривають наукові результати дисертації

15. Osiyevska O. Documents of monasteries of the Kyiv Metropolis synodal period in Ukrainian archives. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2023. Т. 8. № 4. С. 40–45. DOI: <https://doi.org/10.69587/sdc/4.2023.40>